

С И Н

У К Р А Ї Н И

ІГОР ФЕДІВ і ВАЛ. ЗОЛОТОЛЕЦЬ

СИН УКРАЇНИ

Історична повість

(Відбитка з "Праці")

"HOWERLA"
238 E. 6TH ST.
NEW YORK, N. Y. 10003
GR. 2-1190

Всі ті, що згибли у останній січі,
І мученицький прийняли вінець,
Їх смерть — життя розбудить у народі,
Це початок борні, а не кінець.

І. ФРАНКО.

ЗА САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ

Таємний вінець. Заворушення по хуторах. Молитва сотника. Висвячення на лицаря. Посвячення зброї та присяга. Останнє благословення борців за самостійність.

На землю спустилась лагідна, тиха, весняна ніч...
На хуторах усе спало твердим сном. Зненацька почувся на дорозі тупіт кінських копит і гавкання собак. Якийсь іздець про-

майнув селом і спинився коло хати старого Наливайка. Чорна бекаша на кремезних плечах і червоний шлик на голові — от усе, що можна було добачити на їздцеві.

Він зіскочив в одну мить з коня, застукав у вікно й гукнув: "Пане сотнику! — виходьте мерщій!"

Не до гостини, здасться, було їздцеві, бо шепнув слів кілька сотникові, що вийшов із хати, з-за пазухи витягнув сувій паперу й, передавши його Наливайкові, скочив на коня й зник у темряві ночі.

Два дні після цього село мов не те стало. Заметушилося, мов бджоли в улику. Там громадою стоять парубки й ведуть якісь наради. Там ідіди посідали під дзвіницею й розказують, як вони колись збиралися в похід. У кожній хаті гамір. Там сина виряджують, там батька, там брата, там нареченого.

Нарешті прийшов день, якого молодь ніяк не могла діждатися — день відходу. Це була неділя. Ясне сонечко світило, як ніколи. Коло церкви почали збиратися люди, хто в зброї, хто голіруч. Усе село кинуло хати: і старенькі матері, і дівчата, й маленькі діти. Нині ж виряджують борців за Україну, месники за тих безвинних, що погинули на полях, по льохах, на бусурменських галерах.

Сонце стояло вже досить високо, як розітнувся поважний, тремтячий звук дзвона. Сколихнулося село. Це був поклик, що час збиратися на останнє прощання з борцями за Вітчизну.

Здрігнувся й старий сотник у своїй світлиці. Упав навколішки перед святою іконою й похилив сиву голову. Проміння сонця вдиралося вікном і освічувало його сиве волосся, мигтіло на пощерблених шабляках, мушкетах та пістолях, що висіли на стінах. Сотник підвів очі до ікони Покрови й зі сльозами в очах шепотів:

"О Мати Божа! Ти бачиш, як катують наш люд: уже немає сили терпіти, й прости мені, що вмиратиму на м'якому ложі, але рука вже не вдержить шабляки. Та я посилаю за себе сина, останнього сина! Благаю Тебе, Свята Мати, дай йому сили докінчити святе діло, яке почали предки. Дай йому сили, щоб не зневірилася його рука, щоб вернувся він у славі героєм! І як сподобиться Богові — щоб прикрив мої старі очі на вічний сон. Благослови його, Свята Діво, на велике діло, на війну за самостійність, на бій за Україну!"

Звук дзвона почувся вдруге. Тремтячою рукою обер старий сотник сльози, здійняв шабляку з стіни й пішов у другу світлицю. де ждав його вже останній його син — Микола.

"Сину мій!" — промовив сотник стиха. — "Ти бачив і знаєш, що діється на Україні: одно страшне пекло. Стогне й ридас Україна. Сором гнути шию! Сором ходити в армію по землі, політій кров'ю славних предків, укритій їх тисячолітніми могилами!"

"Не сподобив мене Господь упасти на полі слави: рани зробили гречкосієм. Така його воля... Та я тебе шлю, синю! Останнього з Наливайків... Хай кров їх пролита запалить твоє серце. Помстись, або поляж як герой!..."

З піднесеною догори правицею, випроставшись на весь свій

могутній зріст, це не був уже слабосилий дідусь. Із очей йому прискакали блискавиці. Шрами, що рясно вкривали лице, не опоганювали виду, надаючи якоїсь суворо-вояцької краси. Він стояв, наче величній, страшний дух сили, гніву й карі.

"Оцією шаблею благословляю тебе на святе діло, останній із роду Наливайків! Віднині ти лицар і месник України! Іди, рятуй її!"

Микола стояв навколішках без слів. Чув, як наче грім коється над його головою. Чув, як його серце б'ється шалено, як щось величне розпирас груди. Устами доторкнувся до шаблі, освяченої кров'ю й благословенням батька, і тремтячими руками прип'яв її до пояса.

Потім схопив батькову руку й припав до неї з безмежною пошаною. І вчув, як батькові уста діткнулися його палаючого чола довгим, довгим поцілунком.

Знову розітнувся звук дзвона. Батько здригнувся. Зусиллям волі відірвався од сина. — "Іди!..." ледве чутно промовив і одвернувся. Старий вояка соромився батьківських сліз.

Микола вийшов із кімнати. На очах йому блищали сльози. У другій кімнаті ждала мати. З іконою Чернігівської Божої Матері сиділа вона нерухомо й шепотіла молитву. Як тільки побачила сина з батьковою шаблею в руках, зрозуміла відразу, що вже все скінчено, що сповнилась остання жертва. З виразом розпачливої покори вдвлялася в очі сина, і нараз страшне ридання вирвалося з материнських грудей. Це останній син іде від неї на невідому долю...

Потім кинулася, обняла його голову й мовчки почала притискати до себе.

"Благословіть мене, мамо!" — сказав Микола крізь сльози.

Мати ледве підвелася. Тремтячими руками піднесла святу іконку. Нею тричі перехрестила сина, почепила йому на шию й без сил схилилася на ослін. Микола впав навколішки, ще раз припавши до маминих рук. А вона тремтіла всім тілом, шепочучи: "І ти ідеш..."

Церква була повнісінька. На цвинтарі хвилювало море голів. Діди, жінки, діти — всі в святкових убраннях. Спереду стояла молюдь; парубки в повній зброї.

Задзвонили дзвони. Притих гомін юрби. Навкруги стало тихо, тихо. Навіть малі діти, відчуваючи, що твориться щось надзвичайне, не бігали й не пустували. Служба скінчилась. Із церкви вийшов у золотих ризах сивий, як голуб, пан-отець. Перехрестив хрестом народ і так промовив:

"Дорогі браття й сестри і ви, воїни-козаки!"

"Немає більшої любові, аще хто душу свою віддасть за друзі своя", — каже Святе Письмо. — "Ви, козаки, серцем зрозуміли ці слова. Ви зібралися на велике свято, для не одного останне свято. Чого шаблі в ваших руках? Чому очі ваші палають завзягтям? — Бо страшний суд прийшов на Україну! Чужинці опанували нашу землю! Віру нашу ганьблять, тіло Христове топчуть но-

гами, церкви зачиняють, мову нам забороняють”.

“Немає сил довше терпіти! Немає сліз, бо висохли вже очі! Немає в грудях стогону: в них одна роз’ятрена рана! Не плачте ж матері, не плачте сестри й сиві батьки! Забудьте, що перед вами стоять ваші брати, чоловіки, сини й онуки! Це — лицарі, це месники за ваші сльози й муки”.

“Козаки! Вас кличе голос матері-Січі. Ви вчули цей голос. Ідіть з вірою в перемогу, а ніяка сила ворожа не встоїть проти вас!”

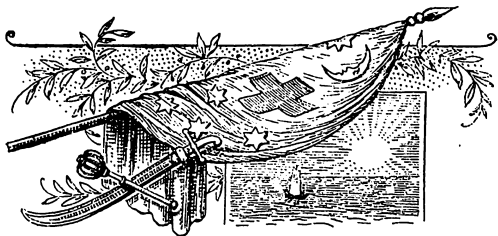
З піднесенням у правиці хрестом стояв він, наче апостол. Очі горіли завзяттям. Видно було, що рука, в якій мигтів хрест, держала колись шаблюку.

“Простягніть свої шаблі!” — владно промовив він.

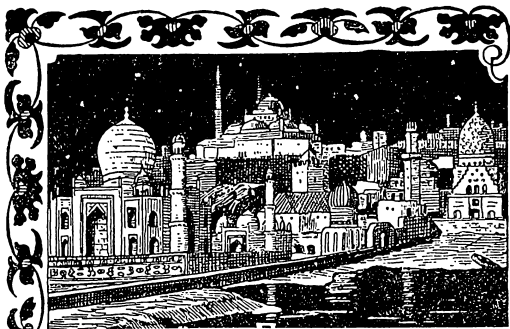
І в цю хвилину забряжчала зброя. Здригнулася велика громада. Мороз пробіг усім по тілі. А краплі свяченої води падали на блискучі леза й похилені голови козачі.

Раптом розітнувся звук дзвона. Уся громада впала на коліна.

Посвячення зброї скінчилося. А священник іще довго стояв нерухомо, простягнувши над козаками руки, благословляючи їх у далеку, далеку дорогу...

У боротьбі з невільництвом

ГЛАВА ПЕРША

НА ВОРОГА!

Уночі повз Кізікермань. На повному морі. Напад на Озів. Визволення невільників. Остання башта. Яничари.

Тихо-тихо пливли чайки. Не плюскотіли весла, не гомоніли козаки. Здавалося, що це не люди плывуть, але мовчазні тіні. Микола, схилившись на весло, дивився в далечинь.

І згадалися йому останні літа. Як виряджав його батько на Січ, перший бій за визволення, як покотом клалися голови ворогів і як він знеможений упав на трупи, а кров лилася струмочком із рубаної рани. Це перша була кров за визволення Вітчизни.

А потім безупинні бої в степах із татарвою, морські походи... "Три роки минуло в походах!" — прошепотів Микола — "три роки..."

Світло, що ледве мигтіло в далечині, почало блимати щораз ясніше. Гавкання собак ставало щораз голоснішим. Здалека було вже видно, як чорніли, ніби в мряці, башти твердині. На чайках було тихо-тихо. Чутно було, як у кожного важко здіймаються й опадають груди.

Микола стояв непорушно. Думка за думкою гнались, як бистрі Дніпрові хвилі. Перед ним, ген там в далечині, мов скелі, здіймалися мури Кізікерманя¹.

"Як перший півень заспіває, мусимо пропливти повз фортецю", — згадав він наказ кошового. А там, а там уже море, широке бурхливе Козацьке море!

Зненацька далеко в темряві заспівав півень. Микола прокинувся з задуми. Похилився вперед і вдвлявся в темряву. Вухом ловив найменший шелест. Мушкет із підведеним замком був готовий кожної хвилини до стрілу. За ним стояло два козаки, також з мушкетами: стежили з боків, щоб і звідти не впало лихо. Гребці налягали на весла з усієї сили — й чайка стрілою пропливла попри твердиню.

* * *

На небі погасли зорі. На сході з'явилася червона смужка. Почало благословитись на світ. В очереті, наче стадо качок, збиралися чайки. Козаки відпочивали: Кізікермань був уже далеко за ними!

Того ж дня надвечір, як сонце сховалося за очеретом, пустилися запорожці в дальшу дорогу.

Чайки стрілою гналися на хвилях. Так пливли вони цілу ніч. На світанні, як сонце почало золотити береги Дніпра, побачив Микола, що вони ширшають. Хвилі вже не товпились і швидко не гналися. Широке, спокійне плесо відбивало блакить неба й білі хмаринки. Велетенськими раменами простягався Дніпро далеко й гувився в сірій пасмузі. Туди пливли чайки! Хвилі бились об невисокий берег і заливали його раз-по-раз. Це вже не були хвилі Дніпра: то було Козацьке море!

Зраділи козаки! Заспівали пісню, що аж море здригнулося, вхопило легкі чайки на свої розколихані хвилі й понесло їх далеко, далеко.

Микола не міг одірвати очей від моря. Навкруги бушували хвилі. І здіймалися чайки на самі гребні хвилі, то спадали в чорні прорви. Довго, довго пливли козаки. Втомлені руки ледве держали весла... Поволі розбурхані хвилі, наче жалючі втомлених козаків, почали втихати. Перед Миколою простягся безмежний простір — далеко-далеко, ген аж під крайнебо. Лише мала, ледве видна чорна смужка, відділяла море од хмар: це мріло лобережжя Криму.²

Та не туди слався шлях запорожцям. Вони пливли весь час далеко від берега. Під Козловом минули щасливо турецькі галери й прокралися непомітно попри Кафу, що лише мріяла здалека своїми мінаретами. Боем пробилися попри башти Керчі, розбивши дві турецькі галери, й пропливли протоку.

Вранці розкинулося перед ними тихе плесо Озівського моря. Не бушували хвилі, не здіймалися білі пінясті верхи, не чорніли водяні безодні. Надвечір на крайнебі замаячила смужка: це було вже Озівське лобережжя.

* * *

Чорна ніч сповила небо й море. З легким шумом бились об берег хвилі. А на ньому чорнів мур. Наче якісь марива, здіймалися башти, раз-у-раз блимаючи блискучими очима. Із очерету, що хвилював недалеко затоки, розітнувся тихий голос пугача, й за хви-

лину почали випливати чайки.

Не чутно було ні плюскоту весел, ні гамору, ні шелесту. Підпливли під берег. На пісок упала ніби тінь: одна, друга, третя постать. Це підкрадалися запорожці під мури Озова.³ За хвилину й їх не було видко: зникли в темряві ночі.

Зненацька з очерету вдруге почулося гасло: — "Пугу!" — "Пугу!" — відповіло щось із-під мурів твердині. І чорні смужки одна біля одної стали вкривати берег. Вчувся наче тихий плюскіт весел і ледве чутий дзенькіт і шум. За хвилину все втихло. Лише час від часу за муром вили собаки та лопотіла крилами сполохана птиця.

"Пугу!" — втретє розітнулося гасло, і за хвилину мигнуло світло під чорними мурами — одно, друге!...

Розітнувся брязкіт шабель. Блиснув огонь, там другий, третій. В цю ж мить загриміли з берега гармати. З свистом понеслися кулі на мури. Затремтіли башти, сколихнулося море. Заметушилися турки в баштах. Під мурами залунав страшний крик із козацьких грудей, мішаючись із ревом гармат і торохкотінням мушкетів. Турки вибігли на мур, та було вже пізно.

В темряві забряжчали шаблі, з зойком і стогоном почали битися на мурах.

У місті зчинилося пекло: ревіла худоба, іржали коні. Кризь гуркіт гармат продиралися зойки й крики. Місто обхопило з усіх боків ярке полум'я. Червоні жахливі язики перекидалися з хати на хату і, мов страшні потвори, повзли з даху на дах щораз швидше.

Вкінці огонь, що обхопив ціле місто, став добиратися до закутка, де чорніли башти. Червоні язики вже почали лизати сірі, грубезні мури й важкі залізні двері...

Раптом із бічної, вузької вулиці вибіг Микола. Його постать освітило полум'я; воно відбивалося в його очах, що жевріли, мов огонь. Червона смужка крові спливала по його зеленому жупані. Та він не помічав цього. Перед собою бачив лише сірі башти. Піднесена закривавлена шаблюка була готова кожної хвилини змести кожного, хто наважився б заступити йому дорогу до залізних брам, за якими чутно було брязкіт невольницьких кайданів і благання помочі. В нього була лиш одна думка: — "Там наші невольники! Там нещасні християни!" — Прибіг під браму й замахнувся з усієї сили шаблюкою. Вона дзенькнула й зламана впала на землю. Не їй розбити невольницький замок! Микола кинувся у сусідню хату. За хвилину вибіг. В його руках блищало серед полум'я лезо сокири. З страшною силою грюкнув об замок раз, другий — і замок упав на каміння.

Заскрипіли залізні завіси, та брязкіт кайданів і радісно-божевільні крики заглушили рип дверей.

Микола зник у темній, низькій в'язниці. За хвилину почали звідтіля виходити невольники: сиві діди й молоді козаки. На руках у деяких іще бряжчали важкі кайдани. Руками, на яких під ланцюгами червоніло м'ясо, закривали очі, бо блиск огню сліпив їх. Це не були люди: це були якісь страшні примари. Несамовиті за-

палі очі та чорні сухі лиця надавали їм вигляду кістяків, покритих шкірою. Ноги вгиналися під невольниками: вони не могли вдержати їхніх кістяків.

Плакали, сміялися, обіймалися, божеволіли. А там, далі ледве доволіся до брами, як голуб, сивий дідусь. На ногах у нього були ланцюги. Знеможений сперся на одвірок і заридав, як мала дитина. Полум'я освітило його худі руки й випалені очі, як здійняв угору. — "Україно!" — шепнув тремтячими устами, схилив голову та біля розбитих воріт тюрми віддав Богові душу.

Не судилося йому побачити вільних степів Вітчизни! Тридцять три роки мук на порозі волі відібрали йому життя.

А тим часом доми, мінарети⁴ й кипариси⁵ палахкотіли велетенськими смолоскипами, освітлюючи місто, мов у велике свято. Це була ніч, якої Озів іще не бачив! Це був день страшного суду, день, коли справедлива Божа рука розкривала перед катами України заслужене пекло, а перед її синами, невинними мучениками, догожданий рятунок.

Визволені невольники з запаленими смолоскипами пробігали тепер разом із козаками вулицями міста; у деяких на руках бряжчали ще кайдани.

Худі руки, в яких палахкотіло полум'я смолоскипів, зчорнілі, змарнілі лица — надавали їм вигляду духів помсти з палаючими мечами за кривди й рани України. Козаки розсипалися по всьому місті.

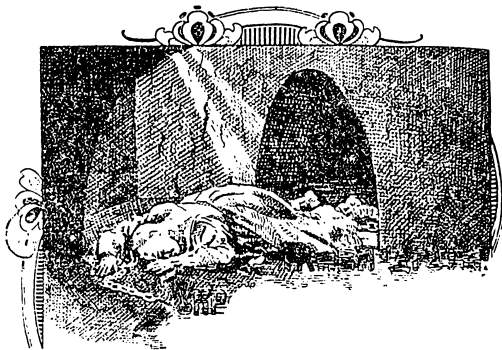
Там розковує козак невольника, там стоїть в обіймах сина-козака визволена мати. Там зустріли козаки серед невольників старого бойового товариша, і він переходить із обійм в обійми.

Тим часом вогневі язики почали щораз сильніше бухати. Вони вже вдиралися в саму браму. Із неї вийшов останній невольник, за ним вискочив Микола. Його очі спинилися на невольниках, цих ледве живих трупах у ланцюгах. Стиснулися кулаки: йому хотілося кричати до Бога про криваву помсту, якої світ ще не бачив! Одвернув очі й побачив, що недалеко чорніє ще одно пекло: остання башта! Глухий, божевільний крик, розпачливий зойк продирався крізь грубі мури й залізну браму. І Миколі здавалося, що це не крик і не зойк, а хтось кинджалом довбає йому голову раз-по-раз; що вп'ялося щось гострими кігтями в його груди й рве їх шматок за шматком. Він закусив губи з болю й подався до башти. І вже бачив залізний замок. Уже замахнувся сокирою, — коли зненацька крізь гамір пронісся страшний крик яничарів⁶: — "Алла! алллааа!..."

Микола не знав, що сталося з ним. Схопився, скочив, мов звір. У руках час від часу блискало гостре вістря сокири. Чув зойк навкруги, бачив, як чийсь голови котяться йому під ноги й щось тепле, липке оприскує йому лице. Чув, як спотикається й щось ясне блимає йому перед очима. А далі потемніло в очах, підігнулися ноги. Він хилитнувся раз, другий, вчув страшний гук і вже більше нічого не бачив і не чув, як рухнула остання башта, придавивши собою останніх невольників, що не діждалися рятунку...

Українська Голгота

ГЛАВА ДРУГА

*Пробудження в льоху. Кафа. "Майдан сліз".
Хресний шлях.*

Чорне склепіння льоху нависло над Миколою. Вода стікала краплинами зі стелі й падала йому на голову, що була гаряча, мов жар. Не світило Миколі ясне, веселе сонце. Перед очима наче хто простяг чорне рядно. Лежав, мов у домовині. Щось налягло на груди й давило їх наче каменюкою. Микола ледве-ледве дихав.

Зненацька забряжчали ланцюги: це він ворохнувся. Підвів голову, та вона без сил упала на камінь. Уста йому палила страшна спрага. У грудях і горлі палахкотів вогонь. Повернув голову й припав устами до насякклої водою стіни. Звідкіля й яким чином попав він у цю пільму, ніяк не міг зрозуміти. Перед ним ставали неясні картини: якесь море, село й башти. Та поволі думки ставали яснішими. Він зрозумів уже, що попав у якусь печеру. А далі помітив, що кругом ніч, бо нічого не бачив перед собою. Він іще не знав, що світу йому тут не бачити, що в цьому льоху вічна, глуха ніч.

"Та чому рухнутися не можу?" — пробігла думка. Підвів руку. Щось наче тягнуло її додолу й немов забряжчало. Підвів ногу — і вона теж мов із олива: упала й задзвеніла. Мороз пробіг по тілі.

"Де я? Де я?" — мов ножем, шпигала думка. — "Чого саме зайшов у цю печеру? — Не печеру, а якусь могилу? А може я не живу?" — шепнув і злякався свого шепоту. Почав підносити ще раз руку й ногу. "Ні, мабуть живий!" — крикнув і аж за деревів із жаху, бо на його крик озвався якийсь тихий, придушений стогін і брязкіт ланцюга. Та зойк скоро затих. За хвилину знову ніби стогін дійшов до його вуха; цим разом сильніший. Це був людський стогін. Божевільний жах стиснув серце Миколи. Він чув, як уся кров застигла в ньому й щось давить йому груди все дужче й дужче. Стогін не втихав.

Зненацька майнула ясна думка. Він щось ізгадав. Так, тепер він знав уже це напевне: він вибрався з Січі в похід. Поволі-поволі почав розуміти більше.

"Ага!" — шепнув — похід на Озів". — Він бачив тільки тепер і мури, й башти, і турків, що падали під його ногами. І чув навіть їх крик та зойк, і радість та плач визволених невольників.

"Уже знаю!" — скрикнув розпачливо. — "Не бачити вже мені більше сонця! В турецькому льоху немає дня, немає ночі! Є смерть, повільна смерть, найстрашніша!"

В цю хвилину очі Миколі зайшли кров'ю. Мов розпаленим залізом хто вдарив його по голові. У страшній, нелюдській розпущі він почав пручатися й зубами кусати ланцюги, що їх тільки тепер учув на руках. Та тверді, бусурменські окупи: не розбити їх ніколи Миколі! І розпачливий стогін вирвався йому з грудей...

Кілька хвилин лежав тихо, непорушно. Він ізгадав батька брата й сотні тих, що погнили в цьому льоху. Його мучила тепер думка, що сталося з товаришами? Чи врятувалися вони, чи може валяються по льохах, як і він?

І соромно стало Миколі за себе. — "Хай буде Твоя воля, Боже!" — шепнув тихо. — "За Україну каралися вони, й я буду каратися. Тільки від Неї одверни муки, бо Вона невинна!" — І Микола вже не чув ні болю, ні брязкоту ланцюгів, не бачив темряви. Він був цілком спокійний. Муки й смерть не були йому вже страшні.

А тим часом щодня вранці бряжчав замок і підіймалася ляда. На дрючку спускали йому шматок хліба й мисочку брудної води, щоб не згинув із голоду.

Так серед мук голоду й пекельної спраги довго проживотів Микола. Волосся спадало йому довгими кучерями на плечі. Лице вкрилося густою бородою. Шкіра на рчках потріскалася від холоду й бруду. А рани вже не пекли: стали потроху присихати.

* * *

Минуло хто зна скільки часу. Було якраз опівдні. Сонце пекло немилосердно. Перед брамою пишного мусулманського міста почувся брязкіт залізних ланцюгів, ляскіт батогів та дикі вигуки погоничів. Довгий ланцюг людей-невольників: чоловіків, дівчат та дітей тягнувся далеко-далеко. Звідки йшли вони? — Мабуть здалека, бо закривавлені були їх ноги, з пліч звисала одежа, в облич-

чях закам'яніло мертве отупіння. Скуті по чотири в'язи упорек, пов'язані мотузками вздовж, невольники волокли ноги. Межи ними був і Микола. Його приєднали до ясиря¹ в Озові, посадили разом на корабель і привезли потім до цього незнаного міста. І здавалося йому, що не ясир це йде, а якась велетенська гадюка в'ється поміж тополями, міниться й торохкоче різнобарвною лускою... А куди проповзала — зіставляла криваві сліди.

"Кафа!" — зненацька вимовив хтось із ясиря. І мимохіть здригнулися невольники.

Ввійшли у браму. Юрба бусурменів обступила невольників і почала їх оглядати. Малі татарчата бігали попри них, штовхали, глузували, жбурляючи грудками, кричали, мов несамовиті. Гуркіт коліс, вигуки погоничів верблюдів, ослів, тупіт коней та гомін юрби зливалися в якийсь дикий гамір.

Миколі закрутилася голова. Він одвик у темному льоху від такої метушні й гамору. Цікавими очима оглядався круг себе. На хвилину забув, хто він, куди й чого йде. Обабіч височіли пишні будівлі. Раз-у-раз проходили повз нього то татарин, то турчин, то вірменин. Мінилися дивні одяги чужих, незнаних народів. Різнобарвні завої, халати так і мигтіли перед очима.

Тим часом скінчилася вузька вулиця. Перед очима Миколи розкрився широкий, людний майдан.

"Майдан сліз!" — мов блискавка, пролетіла кожному думка. І сотні людей з жахом обвели його очима. Змалку чули про цей страшний невольничий ринок, куди з'їздилися купці з цілого світу, розвозячи потім невольників по всіх усядах.

Невольникам звеліли зупинитися. Микола тепер тільки відчув страшну втому. Він ледве держався на ногах. Утомленими очима повів круг себе. В далечині, просто перед ним, розкинулося місто. Ліворуч простягся берег і губився в синіх хвилях моря. Ліс щоглів чорнів при березі. Біля кораблів метушилися люди. Хто вони, не можна було впізнати. А з Майдану сліз серед цього натовпу тяглася чорна смужка, і її перед посувався до берега. По боках на конях упізнав Микола погоничів. Смужка то губилася, то виринала серед натовпу людей, аж нарешті спинилася при самому березі й почала зникати в чорних кадовбах кораблів.

"Продані!" — подумав Микола. — "Не бачити їм більше рідних степів, не бачити своєї батьківщини!" — Він одвернув очі, бо чув, що тиснуться сльози.

Здалека бачив тепер браму міста. З неї шохвилини приганяли нові й нові гурти невольників. Спереду йшли дівчата, зв'язані по двох, а далі жінки. Біля них лрїбними ногами тупцяли літи... Погоничі затинали їх канчуками, щоб не приставали. Серед гамору доходив до Миколи плач малих невольників. Кров вдарила йому до голови, груди почали підійматися швидше. Чув, як щось давить йому коло серця: хотілося крикнути зі страшиного болю.

Та раптом штовхнув його хтось з усієї сили. Він повернувся й побачив лише турчина. — "Ага! це він привів мене на продаж", — отямився нещасний і поволікся за турчином. Крик і га-

мір ставали щораз голоснішими.

Продираючись крізь юрбу, турчин нарешті спинився на краю майдану й крикнув щось малому татарчаті. За хвилину з'явився другий турчин. Приступив до Миколи й почав його оглядати, обмацувати, заглядати в зуби, наче купував коня. Микола глянув на нього грізними очима. Він забув на хвилину, що не шаблюка в його руках, а важкі ланцюги в'їлись аж до кости. Йому так і хотілося кинути на турчина, вирвати шаблюку, що блищала при боці дорогими самоцвітами, й розчерепити йому голову. Та турчин одійшов од Миколи й почав розмовляти з його господарем. Мабуть торгувався за Миколу. А Микола забув уже про свого господаря й про турчина, що його купував. Перед ним стояв гурт дівчат.

На деяких красувалися білі сорочки. Мережані рукави й наместо так і звертали увагу цікавих глядачів. Біліди лица відтіняли карі очі й чорні смужки брів. Стрункі, як тополі, стояли вони сумні-сумні.

"Пишні квіти України!" — думав Микола, дивлячись на них, — "зірвали вас із лугів і зелених садів і тут продають до турецьких гаремів!" Пов'янете, пов'янете незабаром. Зчорніє біле личко, змарніє краса. Очі виплачете в пишних палацах!"

Тієї хвилини підійшов до них турчин у пишній одежі. Татарин, що вивів їх на продаж, прихвалював дівчат. А вони, наче сполохане стадо птиць, збилися до купи, втираючи сльози. Турчин оглянув усіх і пішов далі. Переляканими очима дивилися вони вслід за турчином. Він підійшов до другого гурту дівчат.

Ці не були вже в білих сорочках. Пишні шовкові шати прикривали їм гнучкий стан. Біліди лица були нафарбовані. Дорогі сап'янці красувалися на ногах. Та не тішила їх ця пишна одежа, бо лица змивали рясними сльозами.

Турчин підійшов до крайньої. На її молоденькому личкові відбивався безмежний сум. Мов краплинки роси, мерехтіли в оченятах сльози. Вона притулилася до своєї подруги й переляканими очима дивилася на турчина, що обхопив її в одну мить жадібним оком. Микола бачив, як загорілися бусурменові очі. Йому здавалося, що бачить гострі кігті турчина, які хоче той затопити в дівчину. Турчин сказав кілька слів татаринові, взяв його руку й прибив своєю.

"Пропала ти, нещасна дитино!" — зідхнув Микола. Турчин узяв дівчину за руку, щоб повести з собою. І здається, молоде дівча відчуло ці невидні кігті, відчуло цей кровожерний зір, бо вирвалось йому з рук, мов пташка з пазурів хижого яструба. Розлючений турчин прискочив до неї, мов тигр, вирвав із рук татарина канчука й почав ним шмагати нещасну. Дівча кинuloся до гурту подруг. Та не втекти їй! — Ударом канчука повалив її турчин на землю, зашморгнув шнура за шию й повів за собою.

Микола ледве міг устояти. Він тремтів усім тілом. Потім обгорнула душу якась байдужість. Хай роблять із ним, що хочуть, хай б'ють, катують, на шматки посічуть, — аби не бачити йому цих знущань з нещасних братів, з безборонних українських людей.

Раптом недалеко почувся розпачливий жіночий крик. Микола прокинувся з задуми. Він не хотів, він боявся глянути в той бік. Та юрба штовхнула його й повернула туди.

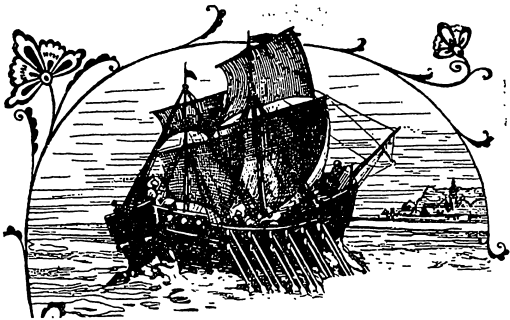
Два татари одіймали в якоїсь жінки хлопчика. Вони продали його мабуть на яничара турчинові, за яким вели вже кількадесять таких дітей. З надлюською силою мати боронила дитину. Нарешті татари відірвали її од сина. З божевільним криком упала вона, мов нежива, на землю. Ох, той зойк: він завмер, здається, в ушах Миколи навіки! І не раз у страшних примарах переслідував він його відтоді аж до самої смерти...

Микола навіть не чув, як підійшов потім до нього новий купець і як купив його в турчина. Він прокинувся тоді тільки, як новий господар штовхнув його в бік і звелів іти за собою. Микола ледве кинув сон. Та він їх не відсвіжував: прикуті сидьма, не могли випростати що кому до вподоби. Похилив голову й пішов, мов не своїми ногами, за турчином. Куди й чого, — він не знав і не намагався навіть одгадати.

Знав тільки одно: що ніколи вже не побачить рідної землі, що всі радощі зісталися позаду, що з цього часу для нього самого починаються муки невольництва, на боротьбу з яким підняв він батьківську зброю.

І Микола йшов покійно тим хресним шляхом, що не раз стелився перед сотнями тисяч українських невольників. Перервати цей шлях і визволити їх з мук могла тільки смерть.

ГЛАВА ТРЕТЯ НА ТУРЕЦЬКІЙ ГАЛЕРІ

Прикутий до опачини. Смерть невольника. Невольницький плач. Плавба повз африканське побережжя. Боротьба з доглядачами. Морський бій. Поміч невольників ворожому судну. Кари за бунт. Знову невольничий ринок.

Минуло вже, мабуть, зо два місяці, як Микола опинився на турецькій галері¹ й ніяк не міг отямитися. Бо коли його приковували під корабельним помостом до тяжкої опачини, був якийсь нечувствений. Не розумів навіть, що ці удари молотка живцем його забивають у труну, бо вийти, чи то пак винести його звідти, — могли тільки мертвим. Був як уві сні.

Крики доглядачів, і удари таволгою² по голій до пояса спині, а до того ж безупинне підіймання й опускання важкої опачини, якимось приголомшували, задурювали. А коли згадати все пережите Миколою: полон, удар у голову та Майдан сліз — не диво, що він утратив вразливість.

На зупинках же виснажені невольники западали в тяжкий сон. Та він їх не відсвіжував: прикуті сидьма, не могли випростати втомленого тіла; цілоденні муки викликали страшливі примари, і невольники, скрикуючи несамовито, поривалися кудись, рвучи на собі ланцюги. І не раз траплялося вночі, що кілька хвилин чути було божевільні вигуки та брязкіт кайданів. Тоді приходили з

світлом потривожені доглядачі й ударами ремінних бичів приводили невольників до притомности.

А спека ставала все більш нестерпучою: пливли, видима річ, на південь. Мучила спрага — й нічим було засмалених уст зростити; гриз голод — бо годували лише раз на день. А тяжка праця виснажувала тіло.

Одного разу трапилося, що хтось із невольників не видержав: із горла й носа вибухнула кров. А за кілька день ні грізні лайки, ні удари, не могли примусити слабого підносити важку опачину: він конав у кайданах. І тоді його ще конаючого розкували й понесли на поміст. Плюскіт хвилі та слабкий крик показали Миколі, де найшов бідолаха упокоєння.

Сливе ніякі зовнішні враження не доходили до нещасних. Тільки крізь опачинні отвори пробивалося денне світло та вчувався іноді ритмічний плюскіт: то пропливала повз них інша галера. І знову тиша: лише скрип опачин, дзюркотання води та мірний брязкіт кайданів.

І вже втратили лік дням. Давно пропливли проклятий Стамбул³. А галера все пливла та пливла, прямуючи на південь.

У ці води ніколи не запливали запорожці. Тож жадної надії на визволення! Були живцем поховані в пливучій домовині!

* * *

Одного разу Микола почув із берега неясні звуки, схожі на мелодію. Проте це не була пісня. Мелодія складалась із стогону, розпачливого ридання та брязкоту кайданів.

"Боже, що це?" — думав Микола. — "Звідки ці звуки, такі рідні й такі болючі?"

Де він чув ту мелодію?... Раптом у Миколиній уяві став із випеченими очима січовий кобзар, і він пригадав цю пісню: то був невольницький плач.

Глянувши зненацька на товаришів, Микола не впізнав учорашніх рабів. Це були живі трупи, але очі їм променіли дивним огнем: так дивилися на старих іконах мученики, йдучи на смерть.

"...і ніколи вже не побачимо рідної землі. Кайдани перегризуть нам тіло. Навіки в неволі!..." стогнала пісня.

І всі невольники, навіть чужинці, що не розуміли слів пісні, притулившись до опачин, ридали, як малі діти...

"Ні, не може бути!" — думав Микола, — "щоб оцей плач не дійшов до неба. Він долітає туди й кривавою рососою спадає в підніжжя Господнього престолу. Щось станеться!"

І він широковідкритими очима вдивлявся туди, в несьогосвітні простори, звідки й міг лише чекати порятунку...

...І доглядачам багато треба було тоді бити й лаяти невольників, щоб їх прочумати. Галера рушила нарешті. Усе тихіша й тихіша ставала пісня. З нею зливався на галері ритмічний брязкіт кайданів...

* * *

Спека під помостом, де сиділи невольники, ставала нестерпучою. Вода й їжа через це були смердючі, огидливі. Невольники

охляли й від злигоднів, темряви та виснаження схожі були на блідо-жовтаві трупи. Чимало невольників харкало кров'ю, а він постійного налягання на важкі опачини сливе всі слабували на груди.

Із розмов доглядачів дізналися вони, що пливають на захід уздовж африканського побережжя. Ще тяжче стало на серці: отож усе далі й далі від рідного краю! Божевільне ступіння опанувало нещасних.

Але іноді дивна лють охоплювала Миколу та інших невольників, і вони, задихаючись од ненависти, жаріючим зором пасли кожен рух доглядача. Інколи навіть у якійсь нестямі кидалися на катів; але ланцюги вгризалися в тіло, а бич розлютованого доглядача — в закривавлену спину.

Проте навіть у цих нерівних умовах межі невольниками та доглядачами відбувалася німа, але запекла боротьба. І Микола брав у ній не останню участь.

Це була трагічна боротьба безсилля з силою, скутого раба з вільним. І кінець її обом сторонам був відомий наперед: ані один невольник не вийде живцем!

Коли, наприклад, доглядачі давали наказ гребти повільно, невольники, напружуючи всіх сил, гребли дужче. А коли треба було поспішати, вони ледве ворушили опачинами. І що міг зробити доглядач? Удари? — Тіло було одна роз'ятрена рана! Смерть заподіяти? — Невольник тільки й прагнув того! І хто зна, наскільки літ вистарчило б Миколі сил, коли б не трапилася подія, що цілком змінила все дальше його життя.

Одного дня Микола почув якусь надзвичайну метушню на помості. Потім прибігли заклопотані доглядачі й звеліли гребти якомога дужче. Але невольники, вдаючи своїм звичасм якнайбільше напруження, гребли так, що галера ледве плывла.

Згори щохвилини збігали яничари, щось кричали незадоволено доглядачам, показуючи на невольників. Доглядачі підганяли тих грізними криками й ударами, а невольники, вдаючи переляканий поспіх, зачеплювались опачинами й сварились. А галера ледве посувалася.

Раптом десь у далечині розітнувся гарматний стріл, за ним другий, третій. На помості зчинилася ще більша метушня. Над самими головами невольників розітнулися також стріли. Невольники зрозуміли все: йшов морський бій.

І от, навіть не зговорившись, вони вирішили одночасно: спинити галеру! Як це сталося, Микола не розумів і сам. Він, як і інші невольники, мав одну лише думку: потопити ненависних бусурменів, потопити хоч би й ціною власного життя!

І ось невольники повернули зненацька опачини, гребучи в протилежну сторону. Горішні опачини зчепилися з нижніми, галера повернулася на місці й... спинилася. Побачивши бунт, переляканий доглядачі мерщій кинулися нагору.

Тим часом вороже судно, мабуть, швидко наближалось, бо незабаром Микола почув навіть стрільянину з мушкетів. Видима річ, галера брали на абордаж.⁴

У Миколи раптом заблис вогник надії: а може це християни? Що як вони визволять нас із неволі? І Микола вчув, як нараз знову зродилася жадоба життя. Боже, як захотілося жити! І він сидів, тремтячи від тривожно-радісного сподівання.

А нагорі з обох боків раз-у-раз гримали гармати, і щораз виразніше вчувалася стрілянина з мушкетів.

Зненацька, з голими шаблями в руках, збігли згори, приведені доглядачами, яничари. Кинулися на невольників і, на вказівки доглядачів, почали стинати голови.

Рвонувся Микола й лише зі стогоном упав на своє місце. Хотів умерти з незаплющеними очима, як козак — і не міг: од безсилля й виснаження потемніло в очах. Чув, мов крізь сон, як рубали живе тіло, чув хряскіт костей, хрипи конання і брязкіт кайданів... А коли вже прочунався, доглядачі виносили порубаних: їх було більше половини всіх невольників. Микола був упесь закривавлений: його двоє сусідів порубано.

Мушкетна стрілянина стихла. Вряди-годи з обох боків гримали ще гармати, але чимраз тихіше. Галера віддалялась од ворога: вона пливла. Микола виразно чув дзюркотіння води, а на помості — радісні вигуки бусурменів.

І тут він зрозумів усе. Туркам допоміг вітер: вони пливли, напнувши вітрила.

Недобитків-бунтарів, а серед них і Миколу, турки закували у потрійні кайдани й укинули на саме дно галери, замкнувши лядою. Там перебували вони в цілковитій темряві, у смороді, серед щурів, без їжі та води.

Аби заморили голодом, це був би ще, на Миколову думку, найкращий вихід.

"А може, виймуть очі бусурмени та й зроблять калікою на все життя" — міркував він. І важкі думки сушили серце.

Невесело було й іншим невольникам. Проте ніхто не скаржився, ніхто не нарікав на долю. У всіх була німа покора Найвищому Володареві та розуміння необхідності цих мук для Вітчизни.

І одно тільки смутило і Миколу, й інших: чи матимуть вони сили винести останні муки? Бо виснажені були козацькі тіла й підупали лицарські сили.

Скільки часу пробували отак невольники — чи день, чи два, чи кілька — ніхто не знав, бо не проходило до них ані промінчика світла. Усі вже так охляли, що не могли навіть сидіти й лежали нерухомо.

Один молодий козак почув наближення смерті; а що не було панотця, козацьким звичаєм сповідав свої гріхи перед товариством. З сльозами прохав, як допоможе кому Бог вернутися на Україну, щоб передав останній привіт його зарученій та старій неньці. Потім затих і вмер, ще за живоття положений у цю пливучу домовину.

Отож зосталося тепер невольників двадцять два та один труп.

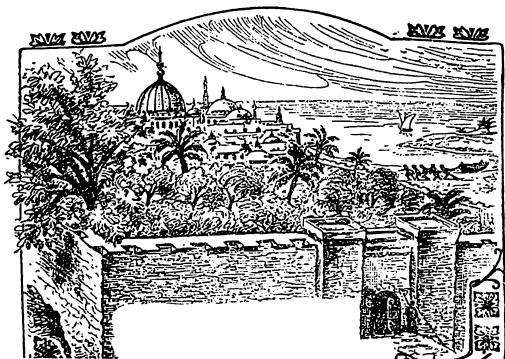
Нарешті, одного дня, забряжчав замок, піднялася ляда й невольників почали виводити нагору. Деякі не могли вже йти: тих піддержували товариші, умовляючи не робити сорому товариству. Бо ніхто не знав, куди їх ведуть — може на муки — і хотілося показати ворогові востаннє, як умирає козак.

А коли вивели на поміст, невольники сп'яніли від повітря й посліпили від сонця. Їх, як сліпців, позводили з корабля й повели кудись. А вони йшли, хитаючись, спотикаючись, піддержуючи один одного.

Вели певне до якогось міста, бо чутно було галас юрби, чим ближче, тим голосніший. А коли прибули на місто, Микола й інші невольники могли вже трохи бачити. З будови домів та з високих мінаретів одразу помітили, що це якесь велике мусулманське місто.

Ще кілька хвилин, і невольників пригнали на широкий, людний майдан. Глянувши на нього, Микола одразу впізнав: це був невольничий ринок.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

У НЕВОЛІ В ТАНЖЕРІ

У неволі в будівничого. Рани на ногах. Новий господар. Праця коло ручних жорен. Знайомство з англійським матросом. Розмова з Дау ель-Бакані. Зміна становища. Збудування вітряка. Прихильність господаря. Думки про втечу.

Сливе півроку пробував уже Микола в неволі у Танжері. Правда, не на галері без світу Божого, проте неволя була також не легка. До того ж за весь цей час ні разу не стрічав він земляків.

Серед невольників були генуезці, венеційці, греки, волохи, французи, москвини, мурини¹ та англійці. Але ні одної рідної людини, жадного рідного слова. І ця самотність дуже болючою була для Миколи. Скільки пережив за останні часи!

На невольничім ринку господар галери продав Миколу одному будівничому, що жив у марокканській пристані Таґжері. І Микола вкупі з іншими невольниками, скутими по четверо вряд, тягнув узбережні кораблі й гончаки², навантажені камінням та іншими будівельними матеріялами. Потім вони їх вивантажували, знемагаючи від тяжкої праці. Сонце пекло немилосердно. Рани від ударів ятрилися від поту та спеки. Люті африканські мухи й гедзі впилися їм у закривавлене тіло, а воно гноїлося й кишло червою, мов живе стерво. А спека задурювала. Море горіло, мов розтоплений метал, і боляче було на нього глянути. Переводив Микола по-

гляд на місто: воно лежало все біле, пишно розкинувшись на зелених горах; стрімко підносилися стрункі мінарети, біліли серед гаїв пишно-оздоблені доми. Там журкотили водограї, там була прохолода.

А тут невольники, особливо європейці, один по однім мертвими падали від соняшного удару. Та байдужно дивилися на це місто, затінене пальмами, безжурно віддаючись пестошам сонця. Тиша стояла навкруги: лиш учувалося важке сопіння хворих невольничих грудей.

Інколи зі збанками на головах, із заслонами³ на лиці, збігали до джерела стрункі арабські жінки. І кілька хвилин лунали тоді в повітрі безжурні голоси, привабливо дзвенів жіночий сміх. А Микола гинув зі спраги, спеки й втоми, проклинаючи це мусулманське місто.

І в ночі не було відпочинку. Невольників замикали в вирубаний у скелі льох, брудний та вогкий, де вони задихались від смороду.

Скільки часу минуло отак, Микола не уявляв собі. Та одного дня, вивантажуючи з гончака каміння, він посковзнувся й тяжко поранив ноги. А що доглядачі не звикли лікувати невольників, рани ніяк не загоювалися, і Микола не міг працювати.

Отож, щоб збутися слабого, Миколу продали втретє. Цього разу купив його один уже багатий араб, колишній губернатор⁴ Танжеру, Дау ель-Бакані. Після галери та тягання вантажу робота в нового господаря здавалася Миколі дуже легкою. Під накриттям від спеки, прикуті довгими ланцюгами до муру, сицїли двадцять два невольники й ручними жорнами мололи збіжжя. Годували в Дау ель-Бакані також краще та й доглядачі були, згається, не такі люті. Отож Микола відпочив трохи й по деякім часі загоїлись його рани.

Маючи більше вільного часу, почав він знайомитися з сусідами, але єдиним європейцем був серед них англійський матрос Джемс Бровн. Отож із оцим англійцем вів Микола часті розмови і вони вчилися один в одного мови.

По деякім часі Джемс Бровн умів уже трохи по-українському, а Микола, що вже не раз за цей час стрічався з англійцями, хоч слабо, та всеж таки міг порозумітися по-англійському. І яка ж це радість була для обох розмовляти зі собою! До того ж у Джемса Бровна збереглося якось Святе Письмо, з яким побожний матрос ніколи не розлучився.

І от, коли він навчив Миколу ще й читати по-англійському, вони разом читали Святе Письмо. Це траплялося звичайно ввечорі після роботи. Друзі присовувались один до одного, скільки дозволяли ланцюги, схиляючи голову над Святою Книгою. І вони почували тоді всім серцем незриме заступництво Найвищого Судді, що віддав їх у неволю, як Йосифа, й вірили щиросердно, що надійде час і він визволить їх, як і Йосифа з цієї муки.

Отак проминуло цілих два місяці. Одного дня, оглядаючи своє господарство, Дау ель-Бакан зайшов і до невольників. Поба-

чивши двох європейців, він спитав їх, звідки й хто вони. Микола, що вмів уже трохи по-арабському, відповів йому, хто був він та його товариш.

Почувши, що Микола з України, господар ним дуже зацікавився й почав розпитувати дещо, бо нераз, мабуть, чував від турків про українців. Але Миколі важко було говорити по-арабському. Помітивши це, Дау ель-Бакані, що був дуже освіченою людиною, спитав Миколу, яких мов він ще вміє.

"З чужих мов найкраще володію латинською", — відказав Микола.

"Латинською?" — здивовано запитав по-латинському Дау ель-Бакані. — "Де ж ти її навчився?"

Тоді Микола оповів йому, латинською ж таки мовою, хто він, і де вчився, як пішов на Запоріжжя, і як дістався до неволі.

Дау ель-Бакані вислухав це з очевидним зацікавленням.

"Сміливий і лицарський народ ви, козаки-українці!" — сказав він на відході. — "Не раз чував я про вашу відвагу. Самого Болодаря вірних" (хай Аллах продовжить йому віку!) гризе журба, що має таких завзятих сусілів, а перед ним, козаچه, тремтить уся Європа".

Оця розмова несподівано для Миколи змінила все його дальше життя. Незабаром його розкували, одягнули й оселили в палаці. Дау ель-Бакані давно вже шукав для свого сина, десятилітнього хлопчика, вчителя латинської мови. Отож звелів він Миколі вчити цієї мови хлопчика, суворо заборонивши ухилитися від свого предмету, особливо ж зводити мову на релігійні теми. А для нагляду за Миколю приставлений був один старий слуга-араб.

Хлопчина вдався дуже слухняний та працьовитий, то й наука йшла успішно. Отож батько був дуже задоволений з Миколи. Він нераз сам приходив на лекцію, а іноді кликав до себе Миколу, щоб дати йому деякі вказівки щодо науки. Але по деякім часі Дау ель-Бакані почав кликати Миколу просто на розмову або на пораду, бо почав шанувати його за розум, досвід, освіту та лицарську гідність. Микола бачив оцю прихильність господаря й усе міркував, як би поліпшити становище свого приятеля Джемса.

Одного разу в розмові з Дау ель-Бакані він оповів, як мелять збіжжя на Україні й як там вітер або вода працюють краще й швидше, ніж сотні невольників. Дау ель-Бакані дуже зацікавився й запропонував Миколі збудувати млина. Микола цього тільки й хотів. З дозволу господаря він вибрав собі з-поміж невольників майстрів, але в першу чергу увільнив Джемса Бровна. Матрос був непоганий тесля, та й Микола, як справжній запорожець, умів теслярство.

Отож вони й заходилися ставити вітряка. Але хоч якою легкою й простою здається ця справа, проте брак відповідного знаряддя, а особливо незнайома робота, справляли чимало труднощів.

І Микола й матрос нераз обмірковували цілими днями, як пририхтувати пальці до трибів, або як зробити, щоб із коритця під

кошем, при кожному повороті жорна, сипалося під нього збіжжя.

Траплялося, що якась дрібниця надовго спиняла роботу. Та для Миколи збудування вітряка було тепер справою чести. І він його таки збудував!

Може, у вітрякові й не все було зроблено майстерно, а борошно навряд чи вже було першорядної якості, алеж молоти можна було. Що ж до танжерців, у тім числі навіть і Дау ель-Бакані, — цей вітряк був для них архитвором: млинарської техніки.

Відтоді ще більше почав шанувати Миколу господар, — а Джемса Бровна настановив за головного мірошника.

Тепер Микола був сливе вільний. Він добре вже говорив по-арабському. У пристойнім убранні це був гарний, ставний мужчина з інтелігентним, завжди трохи зажуреним обличчям. І в виразі лица мав він щось таке, що мимохіть притягало кожного: в нім була якась внутрішня сила, міць. Обичайний та здержливий, він ніколи не виявляв невольничого пригноблення. Навпаки, почуття саможертви було для невольника джерелом самоповаги, що відбивалася у погляді й цілій його постаті. У руках і в поведінці виглядав він, немов здетронізований⁸ король. І ця незламна сила викликала повагу навіть у гнобителів. Не диво, що Дау ель-Бакані почав закликати до себе Миколу не тільки для розмов на самоті, але й при гостях, особливо ж, коли до нього приходили вчені мулли⁹, каді¹⁰ та інші. І тут розмовляли про філософію¹¹, а найбільше на релігійні теми.

Трохи згодом, господар, здавалося, так полюбив Миколу, що не міг уже без нього обійтися й почав брати з собою, їдучи в гостину до вельможних, здебільшого вчених, знайомих.

Отож жилося б Миколі не погано, коли б не туга за рідним краєм. Вона, мов звір, вгризалася в душу, і тоді гнітив його

пишний палац, задихався він серед чудових пахоців тропічного саду. І часто радився Микола з Джемсом Бровном про втечу. Але хоч і був, здається, вільним, почував протє, що всюди за ним непомітно, мов тіні, стежать доглядачі. І нераз здавалось йому тоді нечуваним лицемір'ям та витонченим катуванням бусурменська прихильність.

ГЛАВА П'ЯТА ВТЕЧА З НЕВОЛІ

Цат ес-Салямі. Диявольська спокуса. — "Краще смерть, ніж зрада!" Приготування до втечі. Крізь палац уночі. На мотузку в повітрі. Назустріч доли.

Одного дня Дау ель-Бакані покликав до себе Миколу й звелів наглядати за будуванням вітряка в своїй родички-удови пані Цат ес-Салямі. Миколі це вже була не первина, бо околишне панство слідом за Дау ель-Бакані почало й собі ставити вітряки. Отже, в супроводі невольників зараз же виїхав він на присланім ослі¹ й за годину був коло оселі пані Цат ес-Салямі. Тут Миколу повели довгими алеями пишною саду. По сходах із рожевого мармуру², які провадили до величавого передсінка, увійшов він до палацу.

Навіть у Дау ель-Бакані не бачив Микола нічого подібного!

Проминув кілька пишно оздоблених заль: деякі з них були без стель, і посередині мармурової долівки до басейнів, облямованих трояндовими кущами та квітами, з мелодійним журкотом спадала кришталева вода. Іноді починалися цілі галерії³ з високим, мов у церковних банях, склепінням, опертим на майстерно різьблені мармурові колони. Усюди вилискував мармур, журкотіли водограї. У повітрі розносилися пахощі й Микола не знав, що запашніше: чи оті пишні квіти, чи аромати, що блакитним димом розходилися з срібно-перламутрових⁴ курільниць.

І оця незнанна пишнота, і барвіста мінливість фарб, і со-

лодкий журкіт води сп'янили вразливу душу Миколи. Милуючись красою, йшов, як в сні. Раптом відчув на своєму плечі дотик провідника й спинився: невольник зник, провівши його до пані.

Вона сиділа просто перед Миколою на шовком вкритім ослоні. І крізь тонку заслону, що закривала її лице, Микола побачив, що пані ще молода й незвичайно вродлива. Її очі були такі променисті й такі сумовиті! — Немов журба якась застигла в них, променяючи безупинно тужливим зором.

"Вітаю тебе, чужинче! Ти втомився: сядь і спочинь!" — промовила вона стиха.

І її мелодійний голос якось журливо забринів серед цієї пишноти. Невимовне почуття охопило Миколу й чомусь так шкода стало журна-привітної красуні.

"Я чужинець і невольник, світла пані. В цій землі мене так не вітали ще навіть звичайні люди..." — з тихим докором одповів Микола — "а тут така пишнота... Може Ви сама королева? Ні, я не знаю, що Вам одповісти!..." — І він сам здивувався з своєї неспіливості. Здається, не хвилювався так і перед самим кошовим.

Вона всміхнулася ледве помітно, але не сумовитими очима, лиш устами.

"Не нарікай на мене: я сама тут чужинка... Сядь же та розкажи мені, звідки ти?" — І таке ніжно-жіноче співчуття бриніло в її голосі, що Микола й не стямивсь, як сів і почав говорити.

Він оповідав про свою науку, про батьків, про Запоріжжя, про бої, про полон, а найбільше про Україну та її муки. І тут голос йому тремтів від хвилювання. Пані була, здається, також зворушена: на очах її світилися сльози. Раптом вона підняла з лица заслону й Микола побачив шляхетно-збагливе жіноче обличчя.

І од цієї нової ласки^о, яку зробила йому незнайома пані, глибока вдячність і якесь нове, ще незнане почуття зродилось в серці Миколи. А вона, обійнявши руками коліна, тужно схилила голову, мов зів'яла квітка, і так і застигла в німій тузі.

Микола мовчазно й непорушно сидів коло неї, не сміючи перебити цю тишу з пошани до невідомого йому горя. Боже, чого б не віддав він, щоб тільки розважити цю зажурену красуню! Здається, життя не пошкодував би за усміх на вирізьбленому, немов із білого мармуру^о, личку:

"Не дивуйся, лицарю!" — промовила нарешті Цат ес-Салямі, опанувавши себе. — "Усі мої кривні далеко-далеко звідси. Ти нагадав їх мені своїм оповіданням!"

Потім, згадавши знеацька обов'язки господині, звеліла вона невольникам принести солодоців та прохолод, приймаючи Миколу не яко невольника, але як дорогого гостя.

І отак, наглядаючи за роботою, не раз бував Микола в Цат ес-Салямі. Завжди вона його стрічала не як невольника, але як близького, щирого друга.

Одного дня, саме вернувся Микола з роботи, як його покликав до себе господар. З виразу обличчя помітив Микола, що Дау ель-Бакані має йому сказати щось дуже важливе.

"Друже!" — урочисто почав господар, узявши Миколу за руку. — "Ти бачиш мою прихильність і знаєш, що я зробив для тебе. Ти був у кайданах, і я розкував тебе; був невольником, а став моїм другом! Скажи ж мені тепер, чи подобається тобі Цат ес-Саямі?"

Багато вже чув і бачив Микола на своєму віку, алеж од цієї мови оторопів, не знаючи, що відповісти.

"Слухай же мене уважно!" — продовжував Дау ель-Бакані.

"Багато й не останніх юнаків домагалосся Цат ес-Саямі, але тільки ти зворушив їй серце. Аллах послав тобі долю. Бери її за жінку й будь щасливий!"

"Її за жінку?" — ледве вимовив Микола, — алеж я невольник, а воно вельможна пані!"

"Я даю тобі волю!" — дивлячись йому просто в вічі, промовив Дау ель-Бакані.

"Я християнин, а вона мусулманка!" — твердо додав тоді Микола.

"Християнин?" — згідно повторив господар, пронизуючи його очима, — "що ж? — перейди на мусулманство!"

Лише тепер зрозумів Микола як слід значення слів господаря. Мов опечений, одскочив од бусурмена. Увесь зблід на лиці.

"Зрадити віру батьків! Продати за розкоші свій народ! Ні, краще смерть! — В нашім роду не було відступників!"

Він задихався. Очі горіли ненавистю. Страшний і прекрасний був у гніві козак! Раптом Микола згадав свос становище й неймовірним зусиллям волі опанував себе, але помітив, як зловісний вогонь блиснув в очах господаря. Проте це була лиш одна мить: Дау ель-Бакані стримав себе також, продовжуючи далі:

"Слухай же!" — і в голосі бусурмена бриніла тепер незламна воля, — "ти забув, хто ти. Не завжди живеться добре невольникові: сьогодні в ласці, а завтра на галері, сьогодні здоровий юнак, а завтра вже каліка. І втікати йому нікуди: лише замах на втечу і виймають очі! Слухай же уважно!" — говорив Дау ель-Бакані далі, — "раз на віку трапляється щастя! Подумай, даю тобі на це один день!"

Слухаючи ці погрози, відчував Микола, як німіє йому від жаху тіло, а несамовита лють охоплює всю істоту. Не смерті боявся, але каліцтва. І хотілось йому схопити цього ката за горлянку, мов скаженого собаку.

"Так от яка ласка ворога! Ні, ні!" — з ненавистю думав Микола, "він лютіший від доглядачів на галері!"

І тут зрозумів він раптом, що з цими катами всі засоби боротьби дозволені, що це не люди, але звірюки. І Микола вирішив: уперше в життю стримати себе, обдурити ворога й спробувати щастя в утечі.

"Так, пане!" — промовив він покірно, немов схаменувшись. — "Я забув, що я невольник. Але ти розумієш сам, як тяжко зректися того, чого нас змалечку навчили".

Ця вдавана покора відразу вплинула на Дау ель-Бакані й він уже значно лагіднішим голосом почав переконувати Миколу. Він говорив Миколі, що їй так ніколи вже йому не вернутися на Україну. Отож треба вибрати: або неволя, або розкоші.

Та яка користь буде для вітчизни, коли він десь конатиме на Галері? Хто знатиме про це? — А тут житиме в багатстві, матиме за дружину одну з найвродливіших жінок Сходу. З його розумом можна зайняти високу посаду. І яка шкода буде від цього Україні? Аджеж Марокко далеко від України, й ніколи з нею не буде втовати.

Микола вдавав, що він погоджується з словами Дау ель-Бакані, і прохав тільки збільшити час, уже навіть не на обмірковування, але на те, щоб звикнути до несподіваного щастя. Господар охоче тепер згодився пождати і, не наполягаючи навіть на призначенню певного реченця, відпустив Миколу.

З важкими думами, але з твердою постановою вийшов Микола. Перед ним зійшлося три шляхи: побусурменення, неволя й утеча. І він зробив уже вибір. Знав, що чекає його при невдачі, алеж не мав іншого виходу. Почав обмірковувати плян утечі.

Незвичайно тяжка була ця справа, навіть коли б пощастило викрастися з палацу. Увесь палац, сад і подвір'я — це була справжня твердиня, оточена стрімким муром заввишки шість метрів коли навіть утікачеві пощастило спуститися на мотузку з муру, опинився б у рові, вилізти звідки було неможливо. Біля брами ж та зводного мосту⁶ постійно вартувала сторожа.

Але Микола знав також, що в саду біля муру росло високе крислате дерево; його міцне гілля звисало понад муром майже над серединою рову. Отже Микола гадав, що коли б він зачепив ливну за найгрубішу гілляку й спустився вниз, опинився б іще на яких два метри від берега. Проте він розмірковував, що коли б ливна була міцна, а гілляка не зламалася, можна було б тоді, розгойдавшись у повітрі, доторкнутися до муру й, одштовхнувшись сильно, опинитися на березі.

Плян утечі був занадто сміливий і непевний, але єдиний. Уся справа тепер була в тім, щоб здобути відповідну ливну й викрастися вночі з палацу. Повідомивши при першій зустрічі Джемса Бровна про свою постанову, Микола оповів йому плян утечі і запропонував утікати разом.

Джемс Бровн охоче згодився, і вони почали готуватися до втечі. Джемсові, як мірошникові, протягом двох днів удалося без жадних підозрінь здобути кілька міцних мотузків. Зв'язавши їх до купи, матрос міг мати ливну, потрібної довжини ливну. Замість зброї він здобув два довгих, гострих, долота з млинярського знаряддя й напередодні втечі передав одно непомітно Миколі, а той переніс його під одежею до своєї кімнати.

Увесь цей час Микола вдавав при зустрічах із господарем цілковите задоволення з своєї долі. Проте кожного разу боявся, що не витримає цієї гри й зрадить себе якимсь нерозважним словом чи рухом.

Надійшла нарешті ніч утечі. Ніколи ще, мабуть, так не хвилювався Микола, як того часу. Здавалося, що серце йому розірветься, заким діжде призначеної години. Кілька разів починав уже Микола думати, що пропустив умовлений час, і поривався відчинити двері. Проте сильним зусиллям волі здержувався. У голові гуло, мов гнало стадо волів.

Раптом запіяв півень. Одним скоком Микола був коло дверей. "А що, як скрипнуть?" — блиснула думка. Рішучим рухом підняв клямку й одразу відчинив двері. Вийшовши, безшумно зачинив їх за собою.

Навкруги панувала тиша й півтемрява. Схилившись біля одвірка, з шаблею в руках, спав чорний невольник. Микола застиг на вшпінках. Один підозрілий рух, лише нерівномірний віддих — і він кинувся б на вартового й задавив би на місці.

Та невольник спав твердим сном. Мов тїнь, прокрався повз нього Микола. Пробравсь через пишно-оздоблені залі. М'яке півсвітло йшло з підвішених де-не-де кришталевих лямпад. Ніжнопахучий дим розходився з срібних курільниць. Дивовижні арабески⁷ на примхливих маврійських склепіннях та луках приковували погляд. Подекуди таємно вилискували на чорному мармурі старовинні, темно-золотаві арабські письмена.

Микола дійшов нарешті до темного передсінка. Мов неясні тїні височіли колони. Посередині журкотів водограй. Слабе світло мерехтіло в далечині: то були двері балкону. Під захистом колон почав туди прократатися Микола.

І вже був на середині передсінка. Раптом напружений слух уловив ледве чутну ходу: хтось ішов сюди. Сховавсь за колону. Увесь напруживсь, мов тигр, до скоку. Здержав віддих. В руці стриміло вістря долота. Назустріч ішов невольник. Нічого не помітивши, пройшов повз Миколу. Хола затихла. Ще не встиг Микола рушити, як знову почувася хода. Повз втікача пройшов другий невольник, що вартував біля дверей.

Ще кілька хвилин напруженого чекання. Все стихло. Мов тїнь, прокрався Микола на балкон і по гілляку дерева миттю опинивсь на землі. В саду панувала тиша. Нечутною ходою, ступаючи по теплій росяній траві, дійшов до водограю. Якась тїнь вийшла з-за дерева: це був Джемс Бровн.

"Линва є," — прошепотів ледве чутно. І обидва почали прократатися до муру.

По крислатому дереву вилізли на мур. Матрос обв'язав Миколу одним кінцем линви за пояс, зачепиши другий за гілляку, й почав спускати. Саме зайшов місяць, і Микола ледве бачив на кілька кроків навколо. Здавалося, був уже над самим ровом.

"Готов!" — гукнув стиха Джемсові. Той зав'язав угорі линву. Розгойдавшись, Микола одштовхнувся од муру й долетів до берега. Але був занадто високо й, черкнувши об берег ногами, знову перелетів через рів, гепнувшись з розгону об мур. Тільки Миколина сила волі та будова тіла могли витримати такий удар.

"Нижче!" — гукнув удруге матросові. Той спустив його

вище пахов була над ровом, решта в рові.

Знову почав розгойдуватися. Це була найстрашніша хвили-на. Коли б лива або гілляка не витримали, смерть була неминуча: з розгону настромився б на забиті на дні рова палі. Але цього ра-зу лива почала закручуватися й він долітав усе до муру спиною. Нарешті Миколі пощастило: одштовхнувшись од муру, долетів до бе-рега й з усієї сили за нього вхопився. Джемс відчув, що лива спинилась, од'язав її й почав злегка попускати. Микола виліз на берег. Кілька хвилин спочивав: боліло все тіло. Далі, зачепиши кі-нець ливни за якогось корча, дав гасло Джемсові спускатися. Ма-трос миттю опинився біля Миколи.

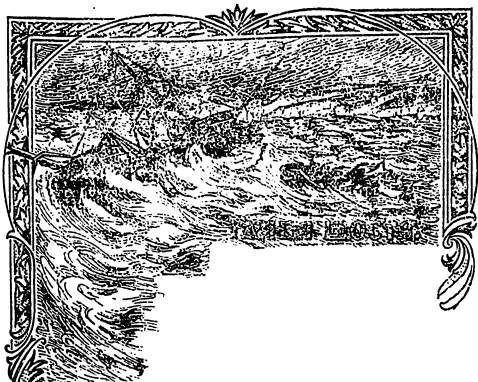
Уже співали другі півні, а береговий вітер проганяв із мо-ря туман, коли наші втікачі прямували до затоки. Йшли більш як годину. Почало сіріти й острах узяв утікачів, що рибалки їх попе-рґдять і, позабиравши байдаки, почнуть відпливати на ловлю. Не йшли, а просто бігли до берега. А коли підходили до затоки, вже чутно було шум пробудження міста.

Край берега стояла кілька байдаків із сітями та іншим ри-бальським знаряддям, звечора приготовлених до плавби. Зіпхнути найближчого з них на воду, напнути вітрило й одпливти — це бу-ла для втікачів справа кількох хвилин. Микола сів коло стерна, ма-трос — біля вітрила, і легенький байдак, мов білокрилий птах, по-летів, прорізуючи хвилі.

А місто вже прокидалося: з'явилися на вулицях погоничі ослів, зі збанками на головах що хвилини збігали по воду танжер-ські дівчата, рибалки, навантажені сітями, прямували до берега. Та наші втікачі випливли вже з затоки на повне море. Неволя зістала-ся позаду.

Перед ними пінилися хвилі, а там у далечині, неясна, мов обрій моря, чекала їх незнана будучина.

ГЛАВА ШОСТА

РОЗВИТТЯ КОРАБЛЯ ТА УКРАЇНСЬКА ЛИЦАРСЬКІСТЬ

Байдаком через океан. Без їжі та води. Порятунк. Хуртовина. Гураган. Підводна скеля. На березі.

Чотири дні й чотири ночі плвли вже наші втікачі. За всеї оцей час тричі тільки припливали до берега, щоб набрати питної води. Але й це робили вночі: боялися попасти до рук переслідувачів. І тому, хоч і добре мучив їх голод, держалися завжди далеко від берега, плвучи до того не на північ — до Гібральтарської протоки, але на південь — уздовж західнього побережжя Африки. Микола й Джеймс Бровн думали цим способом уникнути зустрічі з бурсменськими кораблями, а також обманути переслідувачів, які безперечно будуть припускати, що втікачі прямують до Європи. Разом із тим матрос міркував, що їм пощастить дістатися до гирла річки Гамбії, або Сенегалу¹, а там були вже англійські оселі.

Не легка була ця плавба. Іграшкою хвиль здавався легкий байдак. І багато треба було зусиль, снаги, безсонних ночей та невсипущої праці, щоб не загинути в океані. Ішов п'ятий день плави.

Але останніми часами втікачі вже не помічали на побережжі людських осель. Отож, на шостий день увечорі, вирішили під-

пливти до берега. Вони спинилися й переночували в гирлі невеличкої річки. Цей одпочинок був сливе безпечний, бо за втікачами вже, видима річ, не гналися. Він був і кончний для них, бо давно падали з виснаження.

Берег здавався зовсім відлюдним. Проте втікачі боялися зрадити свою присутність і не розпалювали вогню. Але вдосвіта зважилися розпалити багаття й у казанку, що його знайшли в байдакові, вперше зварили собі юшку. Підживившись, утікачі знову віддалилися на відкрите море, — пливучи однак увесь час узбережжям.

Отак прямували вони на південь цілих дванадцять днів. Усе частіше й частіше траплялись їм тепер людські оселі. Іноді на березі стояли дикуни — мурини. Вони запрошували на мигах наших утікачів наблизитись, але ж досвідчений матрос радив не звіртатися до них, тим більше, що в муринів були списи та луки, а утікачі не мали жадної зброї.

Надійшов п'ятнадцятий день плавби.

Побережжя було вже так густо заселене, що втікачі не могли навіть одшукати відлюдного місця й відновити запасу води, а це під пекучим африканським сонцем дуже давалося в знаки. Ледве стояли на ногах. Проте терпляче переносили муки. Минуло ще два дні. Нарешті перед утікачами встало грізне питання: або можлива неволя дикунів, або смерть на волі від голоду й спраги. Не вагаючись вибрали останнє: далась бідолахам у знаки бусурменська неволя!

Неможливо описати ті муки, які переживали того часу Микола й Джеймс Бровн. І вже не мали сил, щоб разом працювати: довелося встановити зміну. Одбувши свої години, кожен знеможений падав на дно байдака. І розпачлива думка гризла обох: чи надвог вистачить їм сил.

Настав вісімнадцятий день плавби. Микола відбув свою чергу й непорушно лежав на дні байдака. Дивовижні марива ввижались йому: бачив цілі озера солодкої, холодної води, цілі гори соковитих овочів та смачної їжі. І ці видива викликали страшенну муку.

"Корабель! Корабель!" — скрикнув зненацька несамовито Джеймс.

Одним скоком випростався Микола. На обрії мрів корабель. І радощі, і страшні сумніви обгорнули тепер нещасних. Чий був оцей корабель? І чи треба їм зраджувати свою присутність?

Корабель плив просто на них. Алеж вони побачили його раніше й вирішили не виявляти себе. Отже, згорнувши вітрило, поставили байдака запорозьким звичаєм навпроти сонця. Чекали, поки корабель підпливе ближче й досвідчений матрос із способу будови впізнає, чий він.

Минуло десять хвилин — десять віків! З німим запитом дивився Микола в напружені очі моряка. Раптом в зорі Джеймса блиснула радість.

"Португальський!" — скрикнув він, задихаючись, і мов

неживий повалився на дно байдака.

Микола кинувся напинати вітрило. Кілька хвилин плів за кораблем навздогін. Несподівано корабель згорнув вітрила й спинився: видима річ, чекав байдака.

За чверть години Микола був уже біля корабля. Уся корабельна залога вийшла на поміст, з цікавістю дивлючись на невідомих людей в арабським убранні. Матроси спустили їм мотузяну драбину. Але навіть Микола не зміг по ній вилізти. Після першої спроби йому закрутилася голова, і він упав на дно байдака. Матроси, догадуючись в чому діло, скинули мотузи. Ними обв'язалися за пояси втікачів, а матроси витягнули їх на корабель.

Обидва були непритомні.

Як тільки Микола й Джемс очутилися, їх нагодували й почали розпитувати по-португальському, по-іспанському й по-французькому, але вони нічого нічого не розуміли. Наприкінці Микола порозумівся з капітаном корабля по-латинському. Він оповів йому всі свої пригоди та про втечу разом з Джемсом із мусульманської неволі. Джемс тим часом порозумівся з одним матросом шотландцем.

Залого, дізнавшись, хто такі втікачі, прийняла їх дуже прихильно й догоджувала їм у всьому.

Особливо привітно ставилися всі до Миколи. І не диво: — страшно, безупинну боротьбу провадили тоді всі цивілізовані народи Європи проти мусульман. Але ні хрестоносні походи, ні двовікова кривава боротьба не зламали ісламу². Здавалося, він став іще могутнішим, іще грізнішим. Турецькому султанові належала сливе половина півсвіту. Турецькі війська доходили аж під Відень. Мусульманські наскоки закривавили пів Європи.

І тому слава Запорозької Січі голосно лунала по всьому світі. В очах цивілізованих європейських народів запорожець — це був лицар, що вів безупинну, жорстоку війну з мусульманством. Тепер, коли серед залого був запорожець, ім'я "Україна" не сходило нікому з уст. І всі зі співчуттям обговорювали, як Миколі найкраще дістатися на батьківщину. Та ба! — Корабель плів до Америки.

Щодо Джемса Бровна, то його це зовсім не турбувало: зустрівши земляка, він охоче зайняв на кораблі вільну службу матроса. Та не так почував себе Микола. Він тільки й жив думкою про вороття на Україну. Вона стояла йому завжди перед очима. Вже вільний — не почував себе цілком щасливим.

Капітан корабля обіцяв, чи тільки може, допомогти Миколі вернутись до Європи. Він казав навіть, що на острові Мадейрі Микола може випадково натрапити корабель. Крім того обіцяв спинити першого стрічного корабля й упросити капітана прийняти до себе Миколу. А коли б не трапили стрічного корабля, пропонував доїхати разом до Бразилії, звідки капітан мав незабаром вертатися до Європи.

А що на вороття до України потрібні були кошти, капі-

тач запропонував Миколі чималу суму грошей, зібраних із власної оцадності, але Микола відмовився. Тоді капітан запропонував обом утікачам продати йому байдака. Порадившись із Джемсом, Микола хотів спочатку подарувати байдака зо всім, що в нім було, капітанові. Але коли той рішуче відмовився, Микола й Джемс згодилися продати байдака.

На долю Миколи припало 418 п'ястрів³. За 80 п'ястрів він зараз же купив у допомагача капітана його святкове, нове убрання й переодягнувся.

Погода була чудова. На третій день корабель доплив до острова Мадейри. Увесь оцей час жевріла в Миколи надія, що може підпливе до Мадейри, вертаючись з Америки до Європи, якийсь корабель, але даремно. Отже, по двох днях, підняли кітву і корабель пустивсь у дальшу дорогу.

День по дню минали спокійно. Микола сидів цілими днями на помості: перед його очима простягався безмірний океан, а вгорі ясна блакить неба. І він линув думками далеко-далеко та свою рідну Україну...

На шостий день після виїзду з Мадейри, над вечір, затягнулося небо чорними хмарами. Вітер, що колихав досі лагідно корабель, почав кидати ним щораз сильніше. Хвилі товпилися й здіймалися щораз вище вгору. Сполохані птахи з кигитом літали над розбурханими хвилями.

Микола знав, що заноситься на хуртовину. Він її не лякався: козак звик до бурі. Та все якийсь неспокій вкрався в душу. Йому хотілося погідного неба, йому хотілось якнайшвидше дістатися до Бразилії, звідти до Європи, а там уже далі, дасть Бог, і на Україну.

Раптом небо прорізала блискавка — одча, друга, третя. Угорі здалека почувся страшний гуржіт. Сколихнулися хвилі, підняли на своїй хребтах корабель, мов порошинку, й жбурнули ним у прірву...

Минвла ніч страшна, пекельна ніч. Ранком хуртовина ніби вщухла, та не надовго. Коло полудня знову зірвався вітер, ще дужчий, як учора. Небо знову вкрилося чорними, грізними хмарами. Розбурхані хвилі кидали кораблем і чесли його, ніхто вже не знав куди. Минав день по дню, один грізніший за другий. Люди звикли трохи, сиділи, притупившись до стіни, й шепотіли молитви. Вони віддали себе в опіку Всевишнього й ждали від нього порятунку.

Шість днів лютував гурган¹ і тільки сьомого дня вранці почав стихати. Вітер скаженів іще, та корабель плыв уже спокійніше, Микола не міг довше втерпіти й вибіг на поміст. Ноги затремтіли в нього.

"Рятунок! Земля!" — крикнув він і чув, як сльози радости тиснуться йому по очей. Усі кинулися за Миколою. Далеко перед ними чорніла смуга землі. Один могутній крик радости залунав на кораблі, та в цю же мить корабель струснувся, затріщав і став на місці. Усі попадали. Настала тиша — смертельна, страшна тиша.

Навкруги ревіли спінені хвилі й почали вдиратися щораз вище й вище.

"Підводна скеля!" — пробігло Миколі в думці. — Він чув, як щось стиснуло йому серце... Смерти він не боявся: колись сам просив її в Бога. Та чому вона приходить якраз тепер, коли він вільний? Коли всміхалися йому вже береги тої країни, звідкіля міг вернутися на свою Україну? — Страшний біль стискав йому груди.

Усі зрозуміли, що приходить кінець. На кораблі знову заметушилися. Хвилі вдиралися на поміст і почали обмивати ноги людей. Микола став при зводі, сперся об стіну й ждав. Він чув як щораз глибше потопа корабель, як хвилі вдираються з непереможною силою в нутро судна. Шум, крики зойки доходили до його вух. Хтось бігав, штовхав його, падав і підіймався. Він зібрав усі сили.

"Тут гинуть люди, всі збожеволіли а я стою, мов дитина".
— "До шалюпи!" — крикнув він, кидуючись на керму.

За допомогою Джемса й кількох моряків спустив він шалюпу. Юрба з криком кинулася до неї, та Микола заступив їм дорогу. — "Жінки й діти наперед!" — гукнув він і почав пускати їх до шалюпи. За ними тільки пішли чоловіки. Шалюпа під тягарем щораз глибше поричала в воду. На ній не було вже місця, а на помості зісталася ще купка чоловіків. Вода доходила вже їм вище кісток. Тоді вони з божевільним криком опхнули Миколу й почали стрибати в воду. Руками хапалися за шалюпу й благали також їх узяти.

На помості зістався лише Микола. Він стояв, притулившись до щогли, й чув, як щораз глибше потопас корабель. Та це вже було йому байдуже. Він рішився на смерть. Тупим, закам'янілим зором дивився перед себе: човен одпливав. Він зістався сам і ждав смерті... Раптом здригнувся. Страшна хвиля височенним хребтом почала насовуватися на човен та корабель.

"Кінець!" — подумав Микола й перехрестився.

Хвиля рухнула з страшенною силою. Микола бачив, як шалюпа зникла йому з очей, бачив, як велетенська стіна з шумом і грюкотом насувається тепер на нього. Вхопився за в'язок щогли. Хвиля вдерлася на поміст і понесла з собою бідолаху... Наче кризь сон чув він, що його кидас, б'є, піднімас вгору.

На хвилину розплющив очі. Буруни лютували з скраженою силою. Миколу гнало кудись з неймовірною фантастичною швидкістю. Раптом величезний вал підняв бідолаху на гребінь і поніс у прірву: його поглинула безодня...

Скільки пробув отак Микола під водою, не тямив. Та знезацька вдарився ногами об землю — й очутився. Ухопився за камінь. Але це ще не був порятунок. Не раз набігали нові хвилі й тягнули Миколу в безодню, проте кожного разу з меншою силою. Нарешті страшним зусиллям він кинувся наперед і досяг берега. Останніми силами вибіг угору і впав непритомний на траву...

А за півгодини могутній організм Миколи переміг утому: — він заснув твердим сном.

ЧАСТИНА ДРУГА.
НА ВІДЛЮДНІМ ОСТРОВІ

ГЛАВА ПЕРША
САМОТНІЙ

*Незнана земля. Ночівля на дереві
— Острів!" — Печера. Огорожа.
Запорожець за мотузьяра. Кам'яна
сокира. Календар.*

Сонце вже почало заходити, коли Микола прокинувся. Першою його думкою були чарівні слова: "живий і вільний". Микола не знав, яка доля жде його тут у цьому далекому, чужому краю. Та щастя, яке скинуло з нього невольницькі кайдани й вирвало з неминучої смерті, додавало надії, що все ж таки колись за своє терпіння діждеться великого свята, діждеться дня, коли побачить улюблену Україну.

Навкруги було тихо. Внизу лагідно колихалися хвилі. А там, трохи далі за ними, чорнів могутній праліс. Він іще грізно шумів, струшуючи з листя незаних Миколі дерев краплини дощу, але над ним уже синіло небо блакитне, погоже небо.

Микола лежав і вслухався в плюскіт морських хвиль, літаючи думками далеко-далеко — за безкраї моря, за ліс і безлюдне

побережжя. Недавня неволя й небезпека здавались йому такими далекими. Він почував себе тепер щасливим і спокійним, як за давніх літ.

І чув, як із кожною хвилиною зникала втома, як руки й ноги ставали міцнішими й жвавішими. Та разом із цим почала дошкулювати спрага. А тут тобі ні джерела, ні струмочка!

Просто перед Миколою стрімко спадав у море високий берег, а далі, трохи ліворуч, — виднілась невелика гущавина. І хоч дорога туди була дальша й пробігала по скелях, Микола вибрав таки останню. Пройшов хвилин кілька й чує — наче в гущавині струмок плюскоче. Зупинився, прислухався: журкіт не втихас.

"Невже ж замість солоної води доведеться мсні напитися кришталевої водиці?" — подумав Микола, зближаючись до місця, з якого доходив уже виразний журкіт. Хвилин іще кілька пролітався крізь кущі й побачив нарешті високу скелю, а за нею — срібним струмочком протікала вода. Жадібно припав до неї.

Тепер відчув, як жар, що палив груди й уста, почав утихати, як приемний холод розпливається по всьому тілі. Напившись води, кинувся Микола на м'яку, як шовк, мураву. "От тобі й лихо!" — думає. — "І втоми вже не чую, й пити не хочеться, а їсти, так, здається, злопав би й чортяку з рогами. Хоч би шматок сухаря. Хліб і вода — козацька їда, а тут доведеться її не по-козацькому пообідати. Та не загинув зі спраги й голоду в льохіві та на галері — то може й тут Бог не дасть загинути".

Сонце вже стояло над обрієм. Поволі почало спускатися нижче, поринаючи в густому листі дерев, а далі продиралось лише крізь густі кущі, і тільки час від часу мерехтіло чарівними, золотими смужками. Здалека доходив рев хижих звірюк. У старезному тропічному лісі наближався вечір.

"Не шкодило б заснути в цих м'яких перинах", — думає Микола, лежачи на траві, — "та рев хижих звірюк щось недобре віщує: як попадеш у їх кігті, то вже не жарти".

"Та що ж думати довго! — ось дерево старезне; крилате його гілля аж просить тебе: "Ходи, ходи, козаче! Тут тебе не досягне ніяка звірюка". — І Микола виліз на дерево, вгніздився на розлогій гілляці, а плечима сперся об другу гілляку, щоб не впасти.

Утома почала охоплювати його щораз більше й більше. — Спочатку опали безвладно на гілляку руки; голова хиталася то в один, то в другий бік. Потім важко опали сонні вії, і він чув лише, як вітер шумить серед лісу. І здавалось йому, що шепоче він листю якусь казку про старезний ліс, про бурхливі хвилі й диких звірюк. Далеко десь, далеко, вчувався Миколі рев хижаків щораз слабший і слабший. Чув, як під ним тріщать кущі й щось лопоче крильми, мов птиця. А далі все злилося: і рев, і журкіт струмочка, й лопіт крил, перетворившись у якусь дивну мелодію, щораз тихшу й тихшу. Микола бачив як десь гаснуть зорі одна за одною, як хлопці якісь, ніби бурсаки гуляють на Подолі, як на широкому степу гарцюють козаки, впень татарву рубаючи. І він на коні шаблюкою стина одну за одною голови бусурменам. А потім погнав-

ся за якимсь яничаром. Чус, як свище круг нього вітер і він, забиваючи яничара, падає з коня.

Розплющив Микола очі та й дивиться, — а він лежить на землі. — "Еге", — думас сіромаха, — "тож не впав я з коня, а таки просто з гілляки. Що робити? Лізти знову на дерево? — Так ізнову скочусь, як галушка. От краще тут доночую. — А хижі звірюки?" — Подумав, подумав, махнув рукою, заплющив очі та й заснув твердим сном.

Рано-вранці Микола прокинувся. Сонце почало саме виринати з лісу. Кругом всесело щебетали пташата, а квіти блищали росю, мов перлами. Втоми вже не чув зовсім; лише в череві було порожньо.

Зірвався на рівні ноги, протер іще раз очі й пустився шукати хоч чоگونهбудь, щоб заспокоїти голод. Блукав-блукав лісом, та скрізь дерева без овочів. — нічого не надивав, а тут тобі й ноги вже ледве волочаться.

Блукаючи оттак, Микола згадав нарешті, що бачив колись у Танжері, як невольчики їли устриці¹. — "Доведеться й мені скоштувати цієї гидоти", — думас він. — "І то, щоб хоч іще їх знайти". І пішов на берег шукати устриці. А коли, на щастя, знайшов кілька, приплющив очі і, хоч як не до смаку йому було, таки проковтнув їх насилу.

Заспокоївши трохи голод, почав міркувати, що робити далі.

"Бачу, що не солодко всміхасться мені життя на цій незнаній землі. Алеж що буде — те й буде! А покищо розглянути треба, де саме я?" — вирішив він. Здалека видно було високу, скелясту гору. Туди й простував він.

Гущавина вкривала підніжжя скелі. З трудом пробивався Микола крізь неї, а потім почав спинатися на гору. З-під його ніг рвалося каміння й котилося вниз. Хапаючись то за каменюку, то за коріння, дібрався Микола на самий вершок гори. Дихаючи важко й держачись руками за вламок скелі, глянув униз...

Аж дух заперло в ньому: під ногами чорніла безодня, внизу серед зелених кущів, мов гадюка, вився струмок, далі шумів густий ліс, а там, ген-ген далско на крайнебі, синіло море. Повернувся Микола в другий бік: і звідси — зелень, море й крайнебо. З жахом повів очима навкруги й бачив лише хвилі, хвилі й хвилі...

"Острів!" — простогнав бідолаха приглушеним голосом, і холодний жах обгорнув йому душу.

Проте він іще не вірив своїм очам, і ще раз почав озиратися навколо. Перед ним розкинувся острівець, мпії дві завширшки, милі чотири завдовжки. Непролазний, дикий праліс вкривав чималу його частину. Ніде не було видно осель, нізвідки не підіймався дим. Скільки не напружував Микола зір, ніяк не міг відшукати ознак людського життя. І тут задеревіли йому ноги, і він у німім одчаї притулився до скелі.

"Острів!... відлюдний острів!... о-ст-рів." — шепотів він ледве чутно.

Спертий об скелю, мов статуя, стояв Микола непорушно.

Його бездушний зір губився на хвилях десь далеко аж край неба. А думка линула в незнану далечинь — за море, за крайнебо — в рідний край... Згадалися Миколі ті хвилини, як іще малим хлопчиком бігав по зелених луках. Як забавлявся в гурті друзів: насипав вали, дерев'яною шаблюкою зводив січі. А потім, як утомлений убігав до хати й розказував матері, як то вони рубалися, як Андрійкові зламалася шаблюка, як стисом шкіру йому здерли з руки. Згадав оце Микола, та й жаль великий пройняв за ріднею, за товариством. Чи вернеться коли до них? Чи тут таки загине на відлюднім острові? Безмежний сум сповив його душу. Відчував, як сльози почали підходити до очей.

Довго-довго стояв отак: испорушило Микола. І незримі нитки здалися з далекої землі до любові Вітчизни. Він посилав туди всю свою любов і безсильну тугу...

"Мабуть, довго доведеться мені тут прожити", — подумав нарешті тужно. — "А може й увесь свій вік коротатиму на цім острові. Треба вже тепер підшукати хоч печеру, що захистила б від звірюк, дощу та холоду".

І він спустився з гори й почав підшукувати. Але крім кам'яних скель нічого не знайшов. Аж наприкінці, при ольній, як мур стрімкій горі, побачив невелику заглибину з вузькою щілиною. — "Ось тут буде моя домівка!" — подумав Микола.

"Якби мати лопату або кайло", — міркував він далі, — "то таку б видобув печеру, хоч куди. Або хоч би шаблюка тобі. — Та крім рук нічого німає, а руками не будеш добати скелі, хоч вона, на щастя, й не дуже тверда: треба щось вимудрувати".

Узяв спочатку гостру каменюку, що лежала під ногами, почав добати нею, та нічого з нього не вийшло. Аж наприкінці таки придумав.

"Ось ці дерева зарадять мені лихо: викопую їх із корінням та й посаджу перед щілиною. А як розростуться, то наче стіною захистять мене. І спати вже можна буде спокійно, і сховатись од хуртовини. А згодом може що краще піднайду".

Недалечко плюскотів струмок. — "От і вода близько", — міркує він. — "Чи влитися, чи води напитися — не треба буде блукати далеко".

Не гаючи часу, взявся Микола до роботи. Знайшов здоровенну, гостру й тверду ломаку, й нею почав викопувати дерева. Хоч не легко це йому приходилося, все таки надвечір лежало перед печерою кілька штук викопаних дерев. Змучений обтер піт з чола й пішов напитися води. А що вирішив до вечора посадити кілька дерев, то про спочинок не було й думки. Тепер почав Микола порпати ями. І хоча добре нагрів собі чуба, проте пізно ввечорі зеленіло перед печерою п'ять дерев.

Тим часом голод ізнову почав йому допікати. І хоч було вже темно, Микола пішов до моря шукати устриць. Прийшов на берег, а тут тобі лихо: хвилі залили мілке побережжя.

"Гай, гай! — Це приплив моря", — каже Микола. — "На відплив ждати задовго. Треба вертатись і в голоді лягати спати".

Та де тут лягати? — І знову довелося Миколі примоститися на дереві. А щоб не скотитися з гілляки, як тої ночі, прив'язався він цим разом очкурором і заснув в одну мить.

Коли прокинувся вранці, чув, як болить спина та й нога, яку добре таки надавила гілляка. Але не з тих був Микола, щоб довго роздумувати над тим, що в нього болить.

"Треба поснідати", — подумав він, і пішов на берег шукати устриць.

Цим разом вибрав іншу дорогу. Проїшов гущавину, перескочив через струмок і дивиться, — а там праворуч росте кокосова пальма. Він бачив її в Африці не раз. Горіхи, завбільшки малого гарбуза чи дині, густо обсіли вершок дерева.

"Горіхами можна буде підживитися краще й смачніше, як устрицями", — подумав Микола й здоровенним костуром збив кілька горіхів. Та як їх їсти? — тверді, як каменюка. Після довгих зусиль розбив гострим каменем волокнувату шкаралупу. А тут тобі й друга під нею міцна, як панцер черепахи. Зате розбивши її, знайшов під шкаралупою велике, біле, соковите зерно, смачне, як звичайний горіх, а в його нутрі — густий, солодкавий сік. І пригав Микола до кокосових гріхів, як ведмідь до меду.

"Ну, хвалити Бога, що дав мені вже другу поживу, тепер і голод не страшний", — подумав він. І хоч ситий був, пішов таки на берег по устриці. Та багато їх нині не знайшов, зате вертаючись до печери, Микола побачив закриту в піску велику мушлю³ з гострими, як вістря, берегами. — "От і за лопату буде мені. а то пальці таки дуже болять", — промовив Микола, витягнувши мушлю з опору.

Робота з огорожею пішла швидше. Дерево за деревом щораз густіше заслонювали вхід до печери. А щоб іще краще його захистити, засадив Микола другий ряд дерев, переплівши його гнучким гіллям, а віддаль межі обома рядами засипав землею й камінням. — "От й вал. І кулі бусурменської не побоявся б за ним!" — вдволе-ю говорив до себе наш козарлюга.

І з цього часу рано й ввечорі носив він із близького джерела в кокосових лущинах воду й поливав дерева. І що за радість була, як одної днини побачив, що молода деревина пускає нові пучки, а на валі починає зеленіти трава.

До печери провадив тільки один вхід. Щоб і тудою не дібрався до нього який непроханий гість, вирішив Микола вхід засадити деревами. Та кудюю заходить йому до печери?

І знову Миколі допоміг випадок. Коли того ж дня вертався з-над моря до печери, знайшов рослину з волокнуватим бадиллям, як у льну або в конопель. — "Може, що виїде з цього бадилля", — подумав наш козак. Нарвав його цілий оберемок, поскручував у в'язки, як коноплі, й поклав у воду мочити. За кілька днів, як добре намокло й зм'якло бадилля, вийняв в'язки й розклав сушити на сонці. — "От терлиця здалася б тепер мені: зотіпав би краще за бабу. Та ось цей костур, може, заступить її", — промовив Микола, заходжуючись коло роботи.

І диво: з твердого бадилля вдалось йому дійсно витіпати-

прядиво. Із прядива почав сукати нитки, і хоч не були вони такі міцні, як у мотузярів, та все ж таки зсукав грубе мотуззя й зв'язав із нього міцну мотузяну лину. Над печерою височіла стрімка скеля, на її вершку, над самою печерою, росло гіллясте дерево. За нього зачепив Микола мотузяну драбину.

А тепер почав він міркувати, як би поширити вузьку, тісну печеру і в ній вигідніше розташуватись.

Щоб знайти якесь менш-більш придатне знаряддя для поширення печери, пішов Микола до струмка, що протікав праворуч від його домівки. На березі лежало багато всякого каміння. По довгому шуканню знайшов великий камінь, подібний до сокири; він був навіть гострий на кінці й немов умисне з дірою на топориче.

"Ось тобі й щастя!" — зрадів Микола. У дірку забив міцного дрючка — й сокира готова. — "А ну, кам'яна сокиро, чи прилатна ти до чого, чи, може, жбурну тебе туди, звідки взяв?" — сказав Микола й цюкнув для спроби по малій деревині, що стояла перед ним. — "Ну й розумняка з мене!" — крикнув урадуваний, як побачив, що підтята деревина схилилася вниз. Тоді знайшов іще два камені: один схожий був на клепало, яким каменярі б'ють каміння, а другий — на короткий, грубий ціпок.

Маючи тепер стільки струменту. повний сили й бадьорости, взявся Микола до праці. Шматок за шматком лупав він нетверду скелю. Печера ставала щораз більшою й вищою. За кілька днів, як уже продовбав настільки печеру, що міг досить вигідно поміститися, вистелив її задалегідь насушеним сіном і вперше заснув на острові по-людському.

Другого дня вранці прокинувся Микола на м'якім сіні й аж засміявся сам до себе. Сонце піднялося вже досить високо й теплим промінням вдиралося до печери. Лежачи Микола почав роздумувати, як то сюди він попав та як поволі став розживатися. — "От тобі й на!" — скрикнув, — "мало не забув, що сьогодні неділя. Живеш та й не зглянешся, як день по днів минав". І згадалась йому неділя на Україні. Дівчата й парубки в білих, як сніг, сорочках, козаки на Січі в синіх золототканих жупанах.

"Ех, далеко-далеченько відбився ти, козаче-соколе, від свого гнізда — України, од її пишних садів, гаїв квітучих, од братів-запорожців!" — сказав подумки Микола. — "Треба змовити Отчеш за наше славне Січове Товариство та спочити сьогодні християнським звичаєм".

Скінчивши молитву, виліз по драбині на скелю й спустився вниз до струмка.

"А от, щоб не побусурменитися, треба якое позначити дні," — думає йдучи. Недалечко росла купка дерев із гладкою, як папір, корою, хоч бери й пиши на ній. — "Ось буде мій календар. Іще й літописцем чого доброго зроблюсь, як старий Нестор"; — жартує Микола, — "тільки нема в мене ні залізяки, ні чого іншого, чим би можна карбувати дні. Треба знову щось подумати". — Пішов на берег, знайшов мушлю, оббив каменюкою береги, так що зовсім добре можна було нею карбувати на дереві, і на середушому найбільшому накарбував:

Запорозький козак Микола
Наливайко,
судей Київ-Могилянської
Академії.

Народився Р. Б. 1616, місяця
грудня в 6. день
— на Україні.

А на сусідньому дереві накарбував отак:
По розбиттю португальського
корабля "ЛІСБОНА"
діставсь я сюди Р. Б. 1642, мі-
сяця жовтня в 19. день.

Обидва ці написи зробив двома мовами: українською та латинською з тією лумкою, щоб, коли хто тут заблукає, хай знає, що острів цей відкрив українець та й до родичів отих бідолах, що на судні загинули. може коли звістка дійде про розбиття корабля.

На третьому дереві карбував дні, починаючи з неділі. Щосьомий карб показував Миколі, коли мав святкувати неділю. На четвертому значив тижні, на п'ятому — місяці, а на крайньому — роки.

"Але хоч і неділя сьогодні, та не можна лежати цілісенький день. На дереві кокосових горіхів уже мало, устриць не завсіди на піску знайдеш. Піду в лісову гущавину подивитися: може пощастить знайти що і ще, а то знову доведеться голодувати", — міркував Микола.

Але сонце піднялося високо й пекло так сильно, що йти було сливе неможливо. Довелось залишити мандрівку і, хоча була неділя, заходитися коло роботи.

Микола назбирав гнучких дубчиків, сплів їх у кружок, так як плетуть дно до кошиків, у середину встромив дрючка та й прив'язав іще мотузком, щоб добре держалося. Потім прикрив верх широким листям, схожим на лопухи; а щоб воно не злітало, — пошнурвав його кістками з риби, що їх назбирав на березі моря. — "Ось і готова парасоля!" — радів Микола. "Тепер, сонечку, печи собі, скільки хочеш. Мені вже байдуже!"

А що наближався вечір і пізно було вибиратися в дорогу, Микола вирішив зістатися вдома. Та одну хвилину шкода було йому змарнувати. Тому почав міркувати, що йому ще зробити. Думав, думав, та й наприкінці аж скрикнув: — "Еге, вже, знаю, що робити! За тиждень назбиралося в мене кілька клубків ниток. Чому не сплести з них сітки? — здасться на щонебудь". І зараз таки взявся до роботи.

А що заporожці кохалися в рибальстві здавна, то й умів Микола плести не обияк. Отже, зробив він сяку-таку глицю (бо до справжньої відповідного струменту не було), і незабаром сплів невелику сітку. Потім зв'язав краї сітки ниткою, зоставивши верх вільним, немов хватку, до обох кінців прив'язав міцного мотузка, щоб можна було її перевисити через плечі — і діло готове! — Дня не прогаяв і торбину придбав.

Cosacus Zaporogiensis Nicolaus
Nalyvajko,
K'oviensis Mohylensis Academiae
spudacus,
natus A. D. MDCXVI,
a. d. VIII Id. Dec.
— in Ukraina.

Naufragio navis portugaliensis
«LISBONAE» facto
huc veni A. D. MDCXLII
a. d. XIV K. Nov.⁴

ГЛАВА ДРУГА

ЖИВИЙ ВОГОНЬ

Мандрівка по острові. Незнані бульби й цитринове дерево. Спроба роздобути вогнио тертям. "Печеня" з ями.

Саме почало на світ благословляти, як Микола встав із постелі. Сьогодні чекала його далека мандрівка. Сьогодні вперше доведеться йому побачити більш як сусідній струмок та морське побережжя. Перша розвідка мандрівка.

Перевів сив через плече торбу, підперезався мотузком, застромивши за нього кам'яну сокиру, в руки взяв парасолю й пустився у дорогу. Минаючи кокосову пальму, збив кілька горіхів, сховав у торбинку та й пішов на берег по устриці. — "Це знадобиться в дорозі", — думав Микола, кладучи кілька устриць до торбини. Із джерела напився води й жваво попростував до взлісся, а незабаром зник у пралісі.

В лісовій гушці була тиша. Тасним, непролазним здавався праліс. Височенні, мов дзвіниці, дерева стояли непорушно. Під ними панувала вогкість, темрява, мовчазність.

Наче грубезні линви, спускалися з дерев ліяни¹, переплітаючись дивовижними звоями, творячи непролазні нетрі. Ішов під верховіттям дерев, немов під склепінням старої церкви. Іноді просвічувало в далечині: це була галява або взлісся. Туди продирався Микола і спочивав, милуючись сонцем та південною красою. Перед ним колихалися запашні, незнані, пишно-чарівні квіти. Вилискуючи

мінливими барвами, пурхали серед них величезні метелики й малесенькі, мов бджоли, пташки-колібри. Пишна тропічна природа розкинулася перед Миколою в усім своїм багатстві форм, у всій різноманітності барв та кольорів.

І хоч небоязкий був наш козарлюга, проте з острахом поглядав раз-у-раз у непролазні гущавини. Він багато читав і чув од Джемса про велетенських вужів-даунів", про отруйливих гадюк, про носорогів. — "А хто його зна, що тут здибасш, а зброї не то вогненої, але й білої Біг дасть", — думав він, та й вибирав дорогу, де рідше розкинулися дерева й звідки можна було охопити зором більший простір. Та на лихо таких місць у пралісі сливе не було.

І вже пройшов Микола чимало дороги, а проте нічого не здибав, крім дерев, кущів і буйної трави. Аж ось на невеличкій галяві побачив він малі кущики з червоняво-синім та білим цвітом, а на деяких із них виднілися зеленяві овочі, що нагадували маленькі яблучка.

Зірвав наш козак кілька ягід, та не до смаку вони йому були. "От якась лободяка й більш нічого", — промовив він та й зі злоти вирвав бадилля. Коли дивиться, а тут на корінню наче бульба. Вкусив одну, та й сплюнув. "Не буде, мабуть, мені користи з вас, та все ж таки не зашкодить кілька взяти з собою: може коли здадуться". — Бульби кинув у торбинку й пішов далі. Ліс ставав усе густішим і темнішим. І хоч шелестіло щось над ним, або недалеко від нього тріщало час від часу гілля.

Саме йшов узліссям. Сонце здіймалося все вище й стояло якраз над головою. Треба було спочити трохи та підживитися. Недалечко дзоркотів струмок. Туди й попрямував Микола. Розсівся під гіллястим деревом, вийняв горіхи й устриці та й почав обідати. Коли чує, а тут усе голосніше та частіше тріскоче галуззя: Іначе гурт волів надходить.

Оглянувся навкруги — нічого; підждав — знову тріскоче. Коли дивиться, а на галяві коло струмка череда диких звірят. Якби не довга шия, як у верхоблюда, та не голова, як у лошака, то подумав би, може, що це серни.

"Еге, це лями, про яких учився колись у школі. Добре, що взяв сокиру з собою", — ховаючись за дерево, бурмотів Микола.

І йому таки цим разом пощастило. Череда звірят почала підходити все ближче й ближче. А як остання молода ляма проходила повз нього, вискочив і вдарив її сокирою в голову. Убита ляма впала біля його ніг. На превелике здивування Миколи череда звірят була більше здивована цим, ніж перелякана: видима річ, вони вперше бачили людину.

Сполювавши ляму, закинув її наш ловець на плече й пустився додому. По дорозі знайшов кілька цитринових дерев, добре знаних йому ще з Танжеру, кинув кілька десятків достиглих цитрин у торбину, зазначив те місце гіллякою, щоб удруге міг туди потрапити, й веселий, що так пощастило в мандрівці, вернувся додому.

Першою турботою Миколи було оббілувати ляму. Та як тут оббілуєш, як нема ні ножа, ні чого гострого? І пригадав собі Микола про уламок мушлі, яким карбував дні. Отож уламком мушлі оббілував ляму, розп'яв шкіру та й виставив на сонце, щоб просхла. А тепер заходився коло м'яса. Вийняв кишки й інші тельбухи, відломив із тяжкою бідою задню частину та й збирається пекти.

"Ага, треба спершу приготувати рожен". — Зрубав гілляку, обчухрав, затесав кінець, підшукав ще пару виластик гіллячок, забив у землю, устроїв м'ясо на рожен і ось уже все готове, — бери й печи. Увесь час Микола був так зайнятий своєю новою роботою, що й забув про недостачу лиш одного, та зате найважливішого — вогню. А згадавши нарешті, сумно похилив голову.

От кременя б мені та кресало, так запалахотів би вогонь, що ну-ну!" — з жалем подумав він. — "Та де тут його взяти? Треба радити інакше", — міркує Микола. — "Читав десь, що декуни труть дерево об дерево, аж воно займається полум'ям. От спробувати треба й мені добути живого вогню". — Узяв два сухі цурпалки, обтесав трохи й тре один об другий. Довго тер отак бідолаха. Піт виступив йому, руками вже ледве совгає. А коли один цурпалок почав куріти, то так уже був стомлений Микола, що ледве-ледве міг рушити рукою. — "Нічого не вийде з цього", — думає. — "Теба вигадати щось інше".

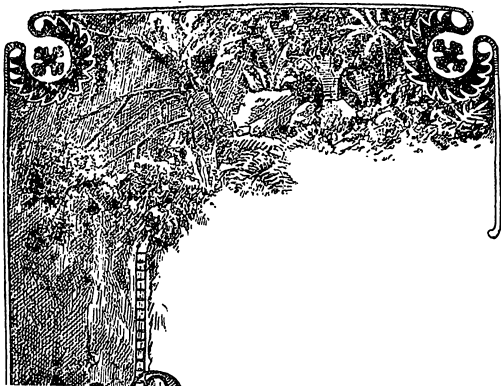
Та навіщо козаком був Микола! Хіба йому не доводилось у поході, їдучи верхи, класти м'ясо під сідло, як колись Святославові Хороброму, і отак розпаривши їсти! Щоправда, не буде печене, та все ж таки й не сире.

Приніс два широкі, плескуваті камені, вклав між них м'ясо та й почав стукати клепалом. По недовгому часі камінь почав ставати щораз гарячішим. Іще з більшою натугою невпинно стукає Микола об каменюку, аж наприкінці м'ясо так зм'якло, що можна було його вже їсти. Приправивши його ще цитриною, не без смаку таки з'їв свою першу здобич, закусив кокосовим горіхом, попив чистої водиці та й ліг відпочити.

Сонце не світило вже так і не пекло, як перше. "Ех!" — думає Микола, — воно йде щораз ближче до зими. Треба думати, як захиститись од зимового холоду". — Та глянувши на шкіру, що розіпнута лежала перед печерою, усміхнувся веселий: "Ось знаєш вже, що мені робити. Лям тут немало та й не дуже, як бачу, вони мене лякаються. Не важко, мабуть, буде вбити штук кілька. І от тобі буде й печеня, й одіж на зиму".

І хоч утомлений сильно, але радий і веселий, що так щасливо проминув йому день, Микола заснув твердим сном.

ГЛАВА ТРЕТЯ ЗДОБУТТЯ ВОГНЮ

Перша громовиця. Запалене громом дерево. Перша печера. Микола цесельня. Кабиця.

Сонце стояло вже високо, коли Микола прокинувся зі сну. Зірвався мерцій, бож сьогодні мав полювати на лями. Та цим разом йому не щастило: небо затягло чорними хмарами, зірвався вітер і струминами полився дощ. Проз лови навіть і гадки не було.

"Треба зачекати трохи", — думас Микола. Та тут ще гірше скоїлось: над морем, над лісом стало темно, і тільки час від часу блискавки освітлювали небо. І здавалося Миколі, що від гуркоту грому весь ліс тремтить, що хвилина ще — й завалиться скеля, придавивши його в печері, як комаху. Та не раз доводилось нашому козакові перебути громовицю в степу, чи на морі, чи в лісі, то й тепер тим менше її лякався в своїй захисній печері.

Минуло чимало часу. Миколі здавалося, що хуртовина починає вже втихати і дощ не ллє вже струменями. Тому вийшов з печери, щоб поглянути, коли вже зможе вибиратися в дорогу.

Над лісом не звисали вже хмари. Та за те з-над моря з великою швидкістю насувалася що раз ближче й ближче нова хуртовина. Миколу пройняв пронизливий холод. За хвилину над морем, над лісом, над цілим островом завив страшним шумом і муком жахливий гурган. Миколі заперло дух. Зігнувся і тільки з трудом посувався крок за кроком в сторону печери. На мить пристанув, щоб відітхнути. Глянув над себе, глянув поза себе і — зжахнувся.

лось нашому козакові перебути громовицю в степу, чи на морі, чи в лісі, то й тепер тим менше її лякався в своїй захисній печері.

Минуло чимало часу. Миколі здавалося, що хуртовина починає вже втихати і дощ не ллє вже струменями. Тому вийшов з печери, щоб поглянути, коли вже зможе вибратися в дорогу.

...“Над печерою росло гіллясте дерево. За нього зачепив мотузяну драбину”...

Над лісом не звисали вже хмари. Та за те з-над моря з великою швидкістю насувалася що раз ближче й ближче нова хуртовина. Миколу пройняв пронизливий холод. За хвилину над морем, над лісом, над цілим островом завив страшним шумом і муком жахливий гурган. Миколі заперло дух. Зігнувся і тільки з трудом посувався крок за кроком в сторону печери. На мить пристанув, щоб відітхнути. Глянув над себе глянув поза себе і — зжахнувся. Кругом не хмари, а одна грізна, чорна стіна, відділена долом вузькою, яснішою смугою.

Нараз — жажлива блискавка, мов велетенським, лезом, розрізала чорне небо на кілька куснів і на мить осліпила Миколу. А за хвилину сколихнулось небо і над його головою — роздався страшний гук і грюкіт. Здавалось: не грім гуркоче, а тріщить розколене небо і розторощить собою Миколу, і ліс, і цілий острів.

Микола зібрав усі сили, щоб добігти до печери. Ось уже чорніс її вхід, ще лиш кроків й... нараз прясний блиск, страшенний гук — і Микола повалився з ніг, без пам'яті...

"Мабуть, довго пролежав я тут," — думав наш козак, бачачи, що хуртовина зовсім ущухла й хмар уже не видно. Спробував підвестися й устати. Це пощастило, і Микола з радістю відчув, що здужає навіть іти. Взагалі не почував він жадної слабости — тільки в голові немов джмелі гули. Уставши, побачив він перед печерою гілля з дерева, що росло на скелі. — "Ох, лишенько! Нове тобі, козаче, горе!.. Це, мабуть, грім ударив у дерево, до якого прив'язана мотузяна драбина," — сказав собі подумки наш козак. Глянув зненацька вгору, і задеревів: дерево над печерою палахкотіло ясным полум'ям. З неописаної радості Микола й забув навіть, що може згоріти прив'язана до пенька мотузяна драбина. Не можна було гаяти часу: назбирав мерщій гілля, підклав сіна й прожогом кинувся по драбині вгору, щоб знести вогню. Миттю зліз із запаленою гіллякою, підпалив сушняк і весело поглядав, як щораз ясніше полум'я гоготіло перед печерою.

Розпаливши багаття, кинувся Микола гасити вогонь на дереві, бо розміркував, що як згорить пеньок, то не буде до чого прив'язувати драбину. За хвилину кілька замість полум'я підносився з дерева дим угору, а трохи згодом на дереві зісталось лише чорне, обпалене гілля.

Веселий вернувся Микола до печери. Зараз же настроїв на рожен шматок м'яса та й почав пекти.

Обертає м'ясо, обертає — та вже й утерпіти йому важко. "Еге, козаче, як пекти — так пекти! Соли нема? — Та голова на віщо?" — Побіг чим швидше до моря, зачеберхнув лущиною з кокосового горіха води, приніс хутенько до печери, сполоснув морською водою м'ясо, посмажив іще трохи й готове.

Засів тепер наш Микола обідати. — З радості аж очі блищать. На бенкетах у кошового не їв, здається, так смачно, як тепер. Розкошує після довгого посту бідолаха.

"Пообідав добре," — каже витягаючись. — "Давно, лавно вже не пам'ятаю такого свята. Тепер треба не на жарти подумати, як мені зберігати благодать оцю — жариво". — Довго мізував козарлюга, аж поки не побачив, що зі стіни скелі, на лікоть заввишки над землею, стирчить здоровенна каменяка. І хоч увесь камінь був мокрий, та місце під ним було сухе, немов би й дощ не лив.

"Ось тобі й місце на вогонь!" — скрикнув зраділий Микола. — "Та абичим не звик я задавольнятися," — міркував він. — "Чому б не збудувати мені печі, як статечному господареві? —

Лопатою видовбаю під каменюкою яму, боки обложу муром із каміння — от діло й готове: піч хоч куди!"

А що зважав Микола на найменшу дрібницю (бо пересвідчився, що й найменша дрібниця може стати в пригоді), то пригладив собі, що в одному місці бачив гарну глину, цілком схожу на межигірську. Якраз тепер оця спостережливість стала йому в пригоді.

Не гаючи часу, взяв лопату та кам'яний ніж і пішов шукати глинище. А що в орієнтуванні на якій завгодно місцевості митець був із нашого козака не абиякий, то не довго довелось йому шукати місце, де бачив кілька днів тому жовту, як віск, глину. По зливі земля була м'яка, тому без великих труднощів накопав Микола найкращої глини, наліпив чотирикутніх цеглин та й повигладжував їх ще рівненько кам'яним ножем. А коли вже готових було десятків кілька цегол, поскладав їх рядочком, щоб просохли й затверділи на сонці, а сам вернувся додому, бо зголоднів таки добре.

Пообідав наш пустельник та й думає: — "От уже поволі розжився. І домівку якусь маю, і вогонь та й їжі, нівроку собі — подостатком є. Віда лишень, що сам я, мов та билина в полі: ні до кого й словечком обізватися, не те що звіритися чи порадитися. А колись бувало кругом тебе гурток друзів, що в пекло пішов би за ними, як і вони за тобою. Ех! — краще б і не згадувати, а то тільки сум бере..."

Вечір сповивав усе темрявою й тихо ставало навкруги. Та Миколі не хотілося спати. Щоб не дармувати, взяв лопату, понаносив каміння та й почав, поки поставить піч, робити тимчасово кабицю. Отак працював він, не розгинаючи спину, аж поки зовсім не споночіло. І вже ясні зорі мигтіли на погідному небі, а місяченько, як козаченько молодий, повільно плив до зірок моргаючи, коли наш острів'янин скінчив свою працю.

Довго-довго не міг Микола заснути тієї ночі: задивився на зоряне небо й линув думками на далеку, солодку Україну...

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

ЗАПОРІЗЬКА ВИНАХІДЛИВІСТЬ

Черпаха. Незнані бульби - картопля. Димарня. Сіль. Череда лям. Стайня. Молочарство. Мурування печі.

Хоч уже поволі кінчалось літо, проте спека опівдня була нестерпуча, і Микола міг працювати лише вранці й увечорі, коли сонце котилося в море.

Удосвіта другого дня встав він, щоб наготувати їжі, підклав дровець, бо вогонь почав пригасати, та й одрізав шматок м'яса з лями, що зісталось ще з учорашнього дня.

Поснідавши, вирішив Микола піти подивитися, чи просохла вже цегла. Беручи торбу, знайшов там бульби, які вчора приріс. "От і забув про бульби! Треба спробувати, що це за штука?" — Обмив їх добре і кинув у вогонь, щоб пеклися.

Після цього попрямував наш козак до своєї цегельні. Праця йшла швидко, і незабаром виліпив він іще кілька десятків цеглин. "Мабуть вистачить їх, щоб вимурувати непоганеньку піч," — радіє Микола, — "тепер спочинуть трохи треба та назбирати устриць, бо заки скінчу добре зголоднію". — З оцими словами пішов Микола на берег, тут замість устриць здібав щось друге, смачніше: межі камінням лежала здоровенна черпаха. З бідою зотягнув наш ловець черпаху¹ до печери, бо важила кілька пудів², і почав до

неї добиратися: клепалом стукав так довго об спідній панцер, аж поки не розбив його; вирізав шмат м'яса, настромив на рожен та й почав пекти. Пече собі наш Микола м'ясо та й міркує:

"Прохарчувався б тижнів зо два або й більше м'ясом цієї черепахи, коли ж завтра викинути доведеться, бо почне псуватися. Ну, та не будь я козаком, щоб не вимудрував щонебудь!" — І таки вимудрував! — Горішня шкаралупа була опукла, мов ночви: отже, цілком могла замінити посуд; соли, щоправда, не мав, — але замість неї морської води було подостатком. За цей час, поки він отаке міркував, пікся вже шматок черепахи. — "От хліба б мені хоч кусочок," — з жалем подумав Микола й, сам не знаючи для чого, вийняв із кабиці печені бульби, що їх вчора залишив у попелі. І що за радість була, як, розламавши одну, вчув такий приємний запах, що аж у горлі засвербіло. — "Ось що, це мабуть картопля!"³ — скрикнув Микола, згадавши оповідання Джемса про американські їстівні корінці. — "І за хлібом не треба вже побиватися".

Пообідавши, ліг наш господар спочити трохи, бо дуже втомився, заки добрався до черепахи, та й спека така настала, що ледве дихати можна було. А щоб не гаяти часу, почав думати, як краще розгосподаритись йому на острові.

Що йому робити? — Печі мурувати ще не можна, бо цегла не підсохла; пішов би на лями, — здалося б забити штук кілька, біда лишень, що ні в чому їх посолити: з посуду — тільки панцер із черепахи, а несолене м'ясо зіпсується. А може б зрихтувати піч так, щоб можна піддимлювати м'ясо? — "Ось і чудова думка!" — аж крикнув на радощах Микола й пішов ту ж мить до печі. — "Далєбі. дурниця!" — думає, — "ось у стінах бічних треба зробити дірки встромити туди дрючка, на якому вішати м'ясо, та й димарня тобі готова!" — Довше не міг утерпіти Микола й пішов дивитися, чи готова вже цегла. — "От довго сохне", — нетерпеливився він, — сьогодні, здається, не можна ще заходжуватися коло роботи".

А що самотнє життя нашому пустельникові вже давно остогидло, вирішив він отепер на дозвіллі шукати товариства. Микола не раз уже збирався зловити живцем кілька лям, приручити та й якось веселіше буде з живою твариною.

Отже, почав він обмірковувати цю справу. Думає, думає та й додумався: зсукав із прядива довгого, міцного мотузка з петлею, що легко та вигідно можна було його закидати й, зашморгнувши, притягати до себе. А що моторний був наш козарлюга та й не раз і не два доводилось йому ловити арканом баскі, напівдикі коні в степу, то певний був, що повільні лями не втечуть від його петлі.

До місця, куди ходили лями пити воду, було далеко. А що сонце стояло на вечірнім упрузі, Микола відклав свою мандрівку до другого дня. Але щоб не гаяти часу, треба було приготувати дещо на завтра. Отже, приніс повну торбину картоплі й кинув у гарячий попіл, щоб спеклася. Після цього одрізав чималий шмат черепашини на вечерю та на завтрашні лови, а решту м'яса полив

солonoю водою, вклав у шкаралупу з черепахи й заховав у малу яму, викопану замість льоху.

Зближався лагідний, чудовий вечір. Легкий вітрець ніжно колихав буйне листя дерев. І Микола вирішив піти погуляти трохи на бережжя.

Прийшов до моря, а воно мов із самоцвітів! Золотаві хвилі далеко ген під крайнебом виліскують, горять і міняються, мов веселка. — "Ех, море!" — зідхнув Микола та й згадав, як то він вибирався колись у морський похід.

Згадав, як теж отак мигтіли золотом хвилі, коли, вгледівши турецьку галеру під Керчю, спустили вони щогли й запливли на швидких чайках од заходу сонця, щоб не помітило їх вороже судно. Ждали так на відкритому морі до півночі. А тоді — ох, як злинуть, наче соколи, на галеру! Метушаться бусурмени, як в улику бджоли, а запорожці гуляють по галері, забирають гармати, золото, білу ю габу й шовки дорогі...

"Ех! минулося, минулося!" — зідхнув Микола. — "Живу тепер сам на цьому острові, та й Бог один знає, чи вернуса коли між Товариство Низове, чи побачу ще свою Україну..."

Отак роздумуючи, сів він на вламкові скелі, що спадав у море. Хвилі бились об берег і відпливали лагідно в далечінь. І згадав Микола, що давно вже не купався. Глянув на свою одіж, а тут сорочка чорна-чорна, як ніч темненька. — "Незабаром неділя!" — міркує Микола — "та й не годиться в чорній чорній сорочці святкувати." Отже, виправ її, виполоскав та й розвісив на гілці, а сам — гульк у хвилі.

А що не раз доводилося йому перепливати Дніпро, тож не побоявся плавцем дістатися до острівця, що досить далеко виринав із хвиль. А допливши, побачив із радістю, що недаром туди прямував: хвилі, що час від часу заливали острівець, одпливаючи, залишали на білому безліч мушель, устриць та іншої морської животины. — "От здасться колись цей острівець, як не стане м'яса в мене, а на березі важко буде знайти устриці," — подумав Микола і поплив до свого острова. Навкруги в хвилях аж кишіло від риби. — "От сака dokonче треба буде сплести," — сказав подумки Микола, вискакуючи на берег. Тим часом сорочка вже просохла; усміхаючись із задоволення, вбрався він та й попрямував додому.

На другий день іще тільки на світ Божий благословилось, як Микола вибрався на лови. У торбину насипав печеної картоплі та поклав шматок смаженої черепащини, загорнутої в кокосове листя. За аркан, яким підперезався, встроїв сокиру, а щоб сонце не парило під час спеки, поклав на плече парасоло. Було ще дуже рано, тому Микола вирішив піти понад річкою дальшою й іншою, як звичайно, дорогою, щоб оглянути нові околиці. Продираючись через густі корчі, полошив наш ловець цілі зграї всякого птаства. Між іншим на високому, старому дереві побачив кілька папуг, що з вереском зірвались і зникли йому з очей. — "От хоч би одну папугу зловити, приручити та ще й вивчити дещо говорити: може б веселіше було в печері," — подумав він. І отак

міркуючи, зійшов на невеликий горбок, що спадав стрімко у море. Вузька щілина прорізувала його на дві частині. Підійшов туди Микола, зігнувся, щоб поглянути, та й аж крикнув із дива та радощів: на самому дні цієї прірви побачив сіль. — "Ось і справді, чи не в щасливу годину я вродився? Буде вже чим приправити картоплю й печеню та й можна буде зберігати чи черепащину, чи м'ясо з лям, а то гірка морська вода не набагато краща за звичайну джерельну: псується сама, як постоїть довше." — Насипав Микола повні кишені соли та й помандрував далі.

"Відки то взялася в щілині сіль, та ще й така біла й сипка?" — міркує собі по дорозі Микола.

"Ага, — це певно морські хвилі докотились в час бурі чи сильного припливу моря аж до щілини й вона наповнилась солоною, морською водою; вода, що стояла тут довший час, випарувувала щораз більше, аж вкінці зовсім випарувала, оставляючи на дні щілини осад білої соли, яку саме пощастило мені знайти." Отак роздумуючи, Микола побачив здалека річку, над яку заходили череди лям.

Коли прийшов до річки, лям іще не було. А що з'являлися вони тільки опівдні, влігся Микола під крислатим деревом та й почав снідати. Саме як скінчив снідати, почув здалека тріск галуззя й за кілька хвилин побачив, що зближається череда лям.

В одну мить Микола зірвався на ноги і причайвся за деревом із наготовленим арканом. Кілька лям пройшло повз нього, та так далеко, що не можна було їх досягнути. Аж нарешті одна, нічого не передчуваючи, підійшла до нього ближче, ніж попередні. Раптом мигнув у повітрі аркан, і Микола вчув у руці пручання впійманої лями. А щоб вона ні одним звуком не сполошила інших, стягнув міцно петлю круг її шиї та й швиденько затягнув у куці.

Зловлена ляма була матір'ю двох маленьких ляменят, що без страху пішли за нею в куці. Зраділий Микола почав їх гладити, а вони, наче прохаючи, щоб пустив їх матір, почали лизати йому руки.

"Не бійтеся, малі створіння, нічого вам не буде!" — промовляв до них лагідно наш ловець, — "ходіть за матір'ю й заживемо, як щирі друзі". — Найкоротшою дорогою вернувся він до печери.

Ляма втомилася дорогою й лягла на землю, а ляменята прилягли безжурно коло неї та й почали ссати молоко. Микола очей не міг одірвати від ляменят. Радіючи безмірно, що вже не сам один буде в печері, але біля нього будуть живі створіння, заходився будувати стайню для любих звірят. А як скінчив її за два дні, завів туди лямі з ляменятками та й гіллячками обтикав вхід, щоб уночі не втекли. — "От і товариство буде мені, та й користі не мало: із м'якої вовни може вдасться мені якось зробити одіж, молоко можна буде живитися краще, як устрицями, та й пощастить іще певне масла та сиру скоштувати," — думав він.

Отак проживав Микола якийсь час, радий та щасливий.

Але боячись, щоб часом хижак який не викрав йому любих лям, вирішив повиривати з одної стіни огорожі дерева й пересадити їх далі. "Ось і подвір'я стане просторіше, і лямам буде вільніше," — міркував наш острів'янин.

"Ні, не добре воно буде виривати зараз деревину," — митикував згодом Микола, — "а хто то знає, чи не схотілося б якраз у цей час, коли стайня стоять без дерев, заглянути непроханому гостеві. Краще насаджу нову огорожу з дерев, а потім уже розберу стару. Отоді й вовк буде ситий, і коза ціла." — За два тижні все було готове: подвір'я збільшилося майже вдвоє, а лями були вже тепер при ньому.

Поволі почали вони зводити до Миколи. Як бувало вертається він додому, виходять назустріч, обнюхують, чи не приніс чого, і лижуть йому руки, як дасть свіжої травиці. А як підросли трохи ляменята й перестали вже ссати, почав Микола доїти ляму. Про посуду не треба було йому журитися: лущин із кокосових горіхів було доволі. І от день-у-день розкошував Микола молоком. А що не поганий був з нього господар, то незабаром стояло в печері кілька лущин, повних ще й кислого молока.

Кокосових горіхів з'їдав тепер менше, тому вирішив посадити кілька: колись виростуть і тоді не треба буде — думав він — бігати аж у ліс.

Лями почали щораз більше й більше освоюватися. Щоб трохи полегшити собі працю, Микола почав уживати їх яко вантажних звірят. Коли що важке треба було йому перенести, клав на хребет лями, і вона переносила. А що багато часу треба було, щоб розбирати галуззя з стіни, якою виводив лями з огорожі, то прорубав в одній із стін невеличкий отвір, кудюю могла протиснутися ляма. Знадвору не було його видно, бо прикритий був зеленню, а від подвір'я, щоб бути все таки безпечнішим, спритний заporожець закладав щовечора вхід галуззям.

Аж серце раділо Миколі, як увечорі вертався додому. Перед ним повільно ступала ляма, навантажена чимнебудь; дорогу знала, як він сам, то й перед отвором огорожі ставала, наче хотіла сказати: "Здійми з мене вантаж, я так пролізу." Потім ляма просовувалася через отвір, а за нею Микола. Вернувшись до печери, Микола й сіна лямам принесе, і свіжої трави, і годує з рук стару ляму та її молодих. А вони з радости скачуть, як малі діти, й туляться то до матері, то до нього.

Одного дня пішов господар поглянути, чи вже просохла цегла. і побачив, що можна нарешті мурувати піч. Щоб мати все готове до мурування, підшукав Микола липкої, глинкуватої землі, що мала заступити вапно, зробив із гладкого каменя кельню⁴ та й спорядив навіть подібне щось до ґрунтваги⁵. А як оце все виготував, вирушив із лямами по цеглу.

Але подорозі ось що надумав: цеглу носити без нічого буде погано та й багато не за один раз, — треба сплести коші, зв'язати їх по два мотузком та й перевісити через хребет лями, наче сакви⁶. Як надумав, так і зробив. А що не ледачий був наш ко-

зак та й меткий до всякого діла, не зглянувся навіть, як два невеличкі кошки були вже готові. От тоді й не важко було йому перенести всю цеглу до своєї печери.

Не гаючи часу, почав тепер Микола мурувати піч. І вимурував був уже одну бічну стінку та й заходжувався саме коло другої, як тут трапилася несподівано страшна подія й перервала йому всю працю.

ГЛАВА П'ЯТА

ВИБУХ ВУЛКАНА

Землетрус. Вибух вулкана. Піч та льох. Доццова пора. Ганчарня. Лук та стріли. Списи. Кігалець.

Темна ніч оповила острів. Навкруги панувала безмежна тиша. Микола, стомлений цілоденною працею, спав твердим сном. І сниться йому, що пливе він десь морем, що зривається хуртовина, з шумом страшним б'ються об байдак хвилі й розбивають його. А над головою скаженіє вітер і грім грюкоче так, що здається земля провалиться. Мабуть, недовго сниться Миколі цей страшний сон, бо вчув, як щось вдарило ним і він, заспаний іще, скочив на ноги.

"Це, значить," — прошибла думка, й Микола занімів із жаху. Навкруги робилося щось страшне, нечуване: земля тремтіла під ногами; в уха вдаряв страшенний гук та клекіт, і важко було збагнути, чи грім це, чи валиться ліс, чи розвалюються сф'єлі. Страшний гураган ревів, як велетенське стадо хижаків, поривав із собою старезні, столітні дерева й кидав уламками скель, мов पोшинками.

"Чи не кінець світу прийшов?" — шепотів Микола ні живий, ні мертвий. І хоч не один раз заглядав смерті в очі, чув

проте, як страх стискає горло й віддиху не стає в грудях. Та роздумувати довго не було часу. Миттю вискочив Микола із печери. Перелякані лями бігали по підвір'ю в божевільнім жаху. Не пробіг Микола й трьох кроків, як уламок скелі, що звисав над печерою повалився з страшним гуркотом і, розбившись на дрібні шматки, присипав вхід. Побачивши це, Микола кинувся бігти на безлісний горб, що стояв самотньо над морем. — "Там море: безпечніше буде!" — промайнула йому думка. Та коли пробіг пів дороги, зненацька спинився, мороз пробіг йому по шкірі: гора, на яку саме кинувся бігти, станула нараз в полум'ї! Із широкої щілини на верху гори почали здійматися велетенські хмарища чорного диму й пилюги й розпливатися високо над осяяним полум'ям верхом гори, мов велетенська, незугарна баня. Микола задеревів. Чув, що невидна сила приковує його ноги на місці. Він не міг поступити ні кроку. Жахом широко розкриті очі вп'яли в горючу гору. З неї вилітали тепер із страшним гуком відламки скель і розжарені каменюки та витікати стала розпалена, жарюча лява.

"Тут, мабуть, уже й смерть мені буде" — пролетіла в Миколи думка.

Тим часом лява посувалася страшними, палаючими потоками все ближче й ближче. Гаяти не можна було ані хвилини.

"Як гинути маю, то хоч не в оцій проклятій смолі!" — подумав Микола та, зібравши останні сили, кинувся мерщій на берег моря. Та тут перед його очима розкинулася теж страшна картина. Із чорних, густих хмар струменями лив дощ. І хоч не раз доводилось нашому козакові бачити страшні зливи на степах України, — такої ще не переніс на своїй шкірі ніколи. З неймовірним шумом, мов Дніпрові на порогах, лилися струмені дощу. Розбурхані, шалені вали-буруни підіймалися високо-високо вгору, то знову розступалися, залишаючи чорну безодню. З пекельним клекотом і гуком ударяли хвилі об берег, видиралися на нього й заливали щораз більший і більший простір.

Микола нікуди ховатися. Хвилі почали вже досягати до його ніг. І він стояв блідий, нерухомий, чекаючи смерти. Раптом його погляд впав на горбок: там стояло височезне, старе дерево. І аж зрадів наш Микола й, забувши, що вже зібрався на той світ, бігцем, по коліна в воді, добрався до горбка і, хоч який був виснажений, виліз на гілляку. — "Якось рятує Бог козака!" — подумав, відітхнувши вільніше. — "Може, таки не дасть Він загинути хрищеній людині в чужій землі." — Але коли поглянув із дерева навкруги, побачив таке, що аж крикнув з великого болю: хвилі несли повз дерево його дорогі лями.

Бідні створіння, борикаючись із хвилями, так жалісно, так розпачливо мекали, що аж сльози стали в очах запеклого козака. І так шкода було йому лям, що вже хотів зіскочити з дерева й рятувати, хоч би й самому прийшлося головою накласти. Та в цю ж мить величезна хвиля схопила їх і понесла далеко-далеко...

Як довго просидів Микола на дереві, не тямив.

Лише чув, мов крізь сон, що гуркіт, шум вітру й клеко-

тіння моря потроху стихає. Небо почало прояснятися, а на березі лагідно плюскотіли невеликі хвилі.

Сонце червоне, мов кров, почало якраз ховатися за обрієм, коли Микола, стомлений до безсилля, зліз із дерева. Аж тепер міг подумати про все, що трапилося. Сум важкий наліг йому на душу. Навкруги бачив лише дику, страшну руїну. Уламки скель, повиривані з корінням дерева, тут і там повбивані птахи, — це все нагадувало на кожному кроці страшні хвилини, які так недавно ще довелося пережити.

"Що мені тепер робити?" — думав сумний Микола. — "Печеру — єдине моє пристановище, присипало надісь каміння або рознесло, що й сліду, може, вже з неї немає. Бідні лями потонули певне в розбурханих хвилях. І я zostався знову без даху, і знову самотній..." — І зажурився козак.

А тим часом усе вже вщухло. Полум'я більше не виривалося з щілини, тільки час від часу здіймався чорний дим і стікала поволі гаряча лява.

"Покищо втихло," — журно думав Микола, — "та хто його зна, чи за хвилину не зірветься знову хуртовина, чи знову не почне літати каміння й полум'я не почне бухати з проклятої гори. А як не тепер, то за місяць, як ізнову кривавою працею загосподаруюсь". Отак сидів він у важкій задумі, притулившись до дерева, з якого зліз, та й не зглянувсь, як усе навкруги вкрилося чорною п'тьмою ночі...

Уже світало, як Микола прокинувся зі сну-забуття. Холодний вітрець лагідно колихав листям дерев, далеко край лісу червонів небосхил, навкруги лунали веселі пташині пісні. І наче легше стало Миколі на серці. — "Якось то воно буде", — подумав він. — "Коли zostався живим та й руки-ноги не скалічені, то не загину."

І підбадьорений пішов до своєї домівки. Та яке ж велике було його здивування й безмірна радість, коли біля печери побачив свої дорогі лями! Очам власним не хотів дати віри. Кинувся до лям і почав гладити й пестити, як малі дитинята. А вони з радощів весело мекали й м'яко гладили йому ноги й лизали руки. І тієї хвилини забув Микола за весь світ! — Чув, як якась нова сила й бадьорість вступають у груди. І отак радіючи, подався в супроводі лям до своєї печери.

Коли прийшов туди, побачив, що справа зовсім не така погана, як він собі уявляв. Щоправда, завалилась каменюка, яка заступала дах, потягнувши за собою чималу брилу землі, — одначе не так важко було повикидати вламки з печери й знову в ній вигідно оселитися. А коли Микола придивився ближче, спостеріг, — що ця каменюка скорше чи пізніше могла завалитися й придавити його в печері. І радий, що позбувся небезпеки, не шкодуючи за покрівлею, заходився він вичищувати помешкання від каменюк і грудок землі. Робота йшла швидко. Нарешті zostалося тільки два великі вламки скелі, але їх не можна було викотити надвір руками. Одначе Микола довго не думав. Хіба ж не доводилось йому викочувати на чайку важчі бочки з порохом, чи з кулями, або важни-

цею воза підіймати! — Підклав під уламок скелі міцного дрюка, спер його об колоду та й почав підважувати всім тілом. І отак підважуючи раз-у-раз кам'яну брилу, почав посувати її все далі й далі. По деякім часі не було в помешканні ані одної каменюки.

"Ось і знову маю домітку", — відпочиваючи, думав Микола. "Та й боятися вже не треба, що кожної хвилини завалиться покрівля, бо стіни й дах тепер із суцільної скелі, в якій не побачиш найменшої щілини.

Микола був дуже цікавий, як вигляда зблизька вулкан, про який учився колись у школі, — тому на другий день вранці вибрався він на місце вибуху. Але хоч як хотілось йому заглянути в кратер, з якого ще час від часу вилітав дим, таки не зважився. Бо хоч лява вже трохи й остигла, стікала проте поволі й безупинно згори, заливаючи грубий шар попелу та розкидала навколо гаряче каміння. Отак розглядаючи вулкан, нагадав собі Микола зненацька, що в тім боці, куди зсувалася густа маса ляви, ростуть кущі картоплі. Наляканий побіг мерщій туди, але з радістю побачив, що вони стояли незачеплені. Однак, щоб забезпечити себе, викопав він кілька кущів картоплі й порозсаджував їх у різних місцях острова.

Оговтавшись уже цілком після вибуху вулкана, Микола заходився кінчати піч.

Швиденько викопав яму, насипав туди глини, полив водою, замішав, докинув трохи піску й почав мурувати стіни. А що працював Микола, не розгинаючи спини, то за три дні піч була готова.

Тим часом гора перестала зовсім диміти, але Микола пішов до вулкана, щоб на власні очі побачити, чи не загрожує часом новим вибухом. Узбіччя гори й кратер укриті були застиглою, чорною мазукою, проте навіть із розколини не добувалося вже диму.

"Видима річ, вулкан знову погас," — подумав Микола, — "може, дасть Біг, на тім і скінчиться." — І цілком заспокоєний вернувся він додому.

А тепер, коли Микола спокійно заходився коло щоденної роботи, треба було йому насамперед запитися їжею на зиму, щоб не загинути з голоду. Минуло кілька днів, і наш козак упіймав уже сім лям. Він усіх повбивав, крім старого самця, зоставивши його при череді освоєних лям за стадника. Лам'яче м'ясо Микола посолив та й повісив у піч, щоб задимити... А що боявся, чи не мало буде шинки, як довго протягнеться зима, вибрався знову на ліву. Та цим разом Миколі не пощастило. Ляма звітрили його в тім місці, де на них завсіди засідав, та й обходили десятою дорогою.

Та впертий був Микола. Коли заходився коло чого, або що задумав, мусів був скінчити, хоч би що! І ось придумав він інший спосіб. Уже кілька разів, як засідав на лям, зауважив, що вони, вгледівши чи завітривши ловця здалека, обходили його манівцями й мерщій бігли через малий горбок у гушавину. Микола помітив також, що на другому боці горбок цей був оточений колючими хашцями, мов живоплотом, а за цим живоплотом височів кам'яний

мур, так дві стопі заввишки. І кожного разу лями перескакували ці хащі, стрибали через мур та й Миколі з очей. Цього було нашому ловцеві досить. Він зараз же за хащами викопав глибоку яму, прикрив її сушняком та хмизом і вже другої днини застав у ній дві лями.

"Їжєю забезпечений я тепер на цілісіньку зиму", — радив Микола, виймаючи по кількох днях з димарні лям'ячі шинки, — "та де переховувати її взимку?"

Але виявилось, що цим разом допоміг Миколі землетрус. Недалеко печери запалася гора, так на два метри завглибшки, і через це повсталала друга печера, що її отвір виходив якраз на Миколине подвір'я. Отже, без ніяких труднощів мав Микола в своїм обійсті льох.

Іще треба було заpastися сіном для лям, паливом та картоплею. Сіна назбирав він цілий стіжок, але поспішався дуже, наш господар та й не завважив, що складає трохи вогке сіно. Одного дня побачив, що скирта димить, засунув у сіно руку: а туди наче жару хто насипав. — "Ага, от в чім річ!" — каже Микола — "поквапився трохи та й склав вогке сіно". Розкидав мерщій стіжок, висушив сіно та й склав ізнову копицю, а щоб не мокло. — накрив очеретом.

Упоравшись із сіном, Микола назбирав дров: гілок та сушняку і поскладав рівненько в стоси, прикривши від дощу очеретом.

Потім накопав картоплі й зсипав у льох. Нарешті приніс іще дві торбини цитрин та десятків кілька кокосових горіхів. Отак запасся Микола всім необхідним на зимівлю й не боявся тепер, що доведеться йому голодувати.

"Ось-ось зима вже 'за плечима", — міркував він усе, — "на дереві вирізав іще два тижні місяць жовтень: за тижнів дватри сподіватися можна першого снігу". Та замість снігу день-у-день безупинно лив дощ. Небо вкотре було весь час мутними, сірими хмарами. І вже два тижні просидів Микола в печері: вийде хіба до льоху, до стіжка або до криниці, щоб принести собі й худобі води.

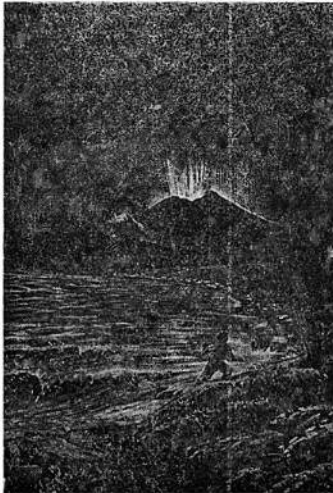
"Ох, як поволі-поволі тягнуться дні", — нудьгував він. — "Ото, щоб мати мені Святе Письмо, або паперу хоч трохи. Ох, вірші, вірші б складав! Або драму чи думу яку може написав би. А то сиди тут та й сили, аж голова задврюється: крути-не-верти, а таки ні Гомером, ні Софоклем не зробився!" — жартуючи розважав себе Микола. І особлива нудьга брала нашого пустельника довгими осінніми вечорами. Бідолаха сидів тоді без світла й без роботи, тільки й думаючи про те, як би швидше минав оцей нудний, непотрібний час. Але одного дня спало якось на думку нашому козакові: чому не спробувати зліпити із глини горшка та каганця? Хіба на Україні мало їх ліплять, та це й які!

Так і зробив. Вибрав один день, коли зранку не було дощу, накопав глини та й за кілька днів сушилося вже на печі кілька горшків, дві миски та каганець.

Тим часом дощ не вгавав. Щоб не дармувати, сплів Микола за тиждень невеличкого павучка.

Потім прийшло йому на думку спробувати іще зробити лука, сагайдака та стріли. В уяві бачив уже наш козак, як устрілює птахи та іншу звірину. Зрадливий із щасливої думки побіг, не зважаючи на зливу, шукати твердого й гнучкого дерева.

А коли пощастило йому підшукати такого дерева, набрав, скільки міг донести, вернувся до печери й зараз же заходився коло роботи. Тепер тільки відчув Микола, як став би йому в пригоді залізний ніж. Ой намучився, намучився бідолаха, обрубуючи кам'яною ножаккою й черепашиною шкаралупою тріску за тріскою! Не

... "Навкруги робилося щось страшне, нечуване"...

менш як вісім день просидів він із ранку до вечора, заким лук був готовий. Бракувало ще тятиви й стріл. — "Ото якби був знав", — думає Микола, — "що доведеться робити лука — був би зоставив кюшки з лям: здалися б на тятиву. Та треба замінити її мотузком". — Зсукав тугого, міцного мотузка й заходився робити стрілу.

Вистругав із твердого дерева стрілу та й думає: "Знаю, що далеко не полетить. На Січі обковували ми кінець гострою залізякою, щоб летіла із свистом та розгоном. Та що діяти — заліза в мене немає".

Митикуючи, чим би його заступити, нагадав собі, що читав десь, як дикуни вживають на вістря стріл та списів риб'ячих кісток або гострого каміння. — "Треба буде спробувати цієї штуки. Та добре, що й про списа згадав: і його треба придбати".

Мерщій побіг Микола на берег моря й без великих труднощів знайшов кілька кісток та гостре каміння, що якраз було добре на вістря до стріл та списа. Вертаючись додому, не забув вирізати й ратища до списів. По кількох днях важкої праці виготовив Микола чимало стріл та два списи. Стріли були загострені з одного боку кістками, а на другому прив'язав Микола пера з птиці, щоб стріла летіла рівно й з більшим розгоном; на кінець списа прив'язав він гострого каменя.

Коли вже все було готове, не втерпів Микола, щоб не спробувати, чи добра його зброя. І з великою втіхою пересвідчився, що хоча стріли не були обкуті залізом, проте можна було вбити птаха чи малу ляму, а спис придатний був до оборони від хижаків.

За цей час, як Микола був зайнятий луком і списами, просохли вже горшки й каганці. І постановив він спробувати, чи годяться вони до чого, чи може доведеться їх викинути. Поклав шмат лям'ячого здору в миску, щоб його розтопити на смалець, і радіє вже наперед, як то зробить собі каганця й проводитиме довгі вечори при світлі. Та тут вийшло не те, чого сподівався Микола. Як тільки починав розтавати лій, всяка увесь у глину, так що мало що смальцю зоставалося на дні миски.

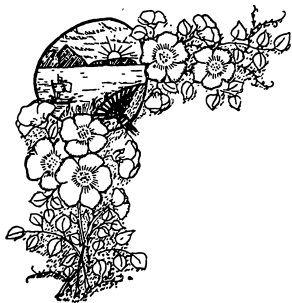
"Еге, ось воно що!" — міркує Микола. — "Спочатку треба миску випалити у вогні, а тоді вже можна буде з неї щось робити".

Отак розміркувавши, вставив Микола миску й горшок в розпалене багаття, що ясным полум'ям палахкотіло серед печери, та й жде, що ось-ось матиме справжній посуд. Але бачить — щось воно нічого не виходить. — "Еге, ось де притичина!" — крикнув він. — "У нас випалюють горшки в печах, а тут тобі вогонь на вільному повітрі. Тому жар від вогню швидше слабне, і горщик не має часу заскритися". — А що в димарі не можна було випалювати посуду, треба було насамперед вимурувати ганчарську піч. Отже, не було іншої ради, як ждати весни.

Серед безнастанних дощів минуло два місяці. — "А тепер готуватись треба на зиму!" — думає Микола, — "дощі перестали, небо погідне — надісь морози прийдуть". — Коли тут тобі щось на зиму не схоже: замість морозу почав повівати свіжий, теплий легіт, сонце почало лагідніше й тепліше світити.

"Невже ж весна надходить?" — Микола не міг зійти із дива. Та коли побачив на недалекому горбі нову, зелену траву, мусів таки повірити, що зима вже минула. — "Еге, знаю, чому не дждавсь я морозів. Це ж попав я в теплу країну, де немає такої,

як у нас, зими. І як я до цього швидше не додумався, бачучи буйну, тропічну рістню на острові? Далєбі, невіглас із мене! Сором буде колись признатися, що я в тропічній країні паливо на зиму зібрав", — міркував Микола. І хоча й засоромлений, але безмірно веселий, що вже скінчилася його нудьга, почав наш козак міркувати про майбутні роботи.

ГЛАВА ШОСТА

МИКОЛА ЗА КРАВЦЯ ТА ШЕВЦЯ

Москити. Черевики. Шкуратяне вбрання. Випалювання горщиків. Бій з хижакими.

Хоча багато дечого придбав уже Микола за час перебування на острові, проте не одного йому ще не доставало. А найгірше журило бідолаху вбрання: хоч як його беріг, усе таки подерлося так, що тільки лахи звисали. Іще згодом дійшло до того, що наш запорожець почав таки добре світити грішним тілом. Щоправда, не було козакові кого соромитися, бо крім нього жадна хрищена душа не жила на острові, алеж справляло це багато невигід.

"От і лихо тобі!" — думає Микола, — "хуги й морозу не боюся — без жупана обійдуся". — Та от комашня й усяка погань так даються взнаки, що хоч бери й качайся по землі, як шпигне тебе жалом. І, поглянувши на своє тіло, червоне й усе в ґулях, аж зжахнувся. — "А що то буде", — думає зажурений, — "як і цього дрантя не стане? А час той уже недалеко".

Погода тієї пори була чудова. День-у-день світило лагідне, весняне сонце. Білі хмарки, мов кучеряві вівці, гралися з вітром на безкрайому блакиті. І часто в такі дні виходив Микола на берег моря й летів тужливими думками на Україну. І скільки разів бачив, здавалося, на далекому небосхилі білу цятку, що зближалась до нього, чув, як молотом починає битися серце від гадки,

що це може корабель або чайка яка. І скільки разів доводилось бідоласі розчаровуватися: то були лише білі хмаринки, що їх гонив вітер, або витвір напруженої уяви.

"А проте не варто втрачати надії: може коли пропливатиме який корабель", — потішав себе Микола. — "Треба вбити на березі тичку й розвісити хоругов: кораблева залага побачить її й причалить до берега. Ох, здається, половину життя віддав би за це!"

Маючи надію, що все таки колись сповниться його бажання, Микола застромив на крутобережжю тичку й розвісив свою подерту сорочку.

Тим часом і черевики, що досі ще якось держалися, розлізлися цілком. От тепер уже не було Миколі спокою. Москіти¹ й інша комашня, що в час слоти страшенно розвелася, немилосердно кусали йому голі ноги, руки й лице. Все тіло напухло, мов опарене окропом.

"Що маю робити?" — бідкався Микола, — "чим би то прикрити голе тіло й захистити від проклятої комашні? Накинув би шкури з убитих лям, коли ж бо сириця: тверді й зашерхлі, мов кора!"

І кожної днини щораз більше давалися бідоласі взнаки москити. Працювати вже було неможливо, а вночі й сон його не брав: раз-у-раз мусів був зриватися та чухати роздратоване тіло, і тільки вранці засипав знеможений.

Таки мабуть, доведеться загинути від цих чортячих мух, коли не допоможе Бог зробити хоч будь-якої одежини", — думав бідолаха.

І в тяжкій розпуці, кусаючи з болю уста (бо москити не давали йому, як звичайно, спокою), відрізав Микола кам'яним ножем великий шмат лям'ячої шкури на черевики й затягнув у попробивані на краях дірочки мотузка. Обгорнувши потім зверхнім вовняним боком ногу, стягнув міцно шкуру мотузком так, щоб не було видно босої ноги. Такого самого черевика-постола зробив Микола й на другу ногу. Тепер узявся до дальшої праці. З другого й теж засохлого, як кора, шматка шкури зробив щось подібне до шолома або до чернечого каптура. Потім вирізав у цьому шоломі дві невеличкі дірки на очі й третю на уста, щоб міг дихати — і ось голова тобі вже безпечна від москитів!

А тепер заходився наш майстер шити жупанину й шаравари. Словами навіть оповісти важко, як намучився бідолашний Микола під час цієї роботи! — Аджеж замість голки мав він риб'ячу кістку, замість ниток — самотужки зсукану дратву, насмолену живицею з одного смолястого дерева. Але нарешті запорожець переміг таки всі труднощі і, хоч і нагрівши собі чуба, зшив із двох невеликих шкур рукави й міцно пришив їх над чималими дірками, зробленими в третій шкурі. А ця третя шкура зшита була, мов торбина, з трьома дірками: дві з боків на рукави й третя в гузирі — для голови. Отак самісінько пошив собі наш спритний кравчик іще й шаравари!

А коли вже впорався з убранням, одягнув оце все на се-

бе й глузує: — "Ну й медвідь із мене, хоч куди. Правдивим вовкулакою перекинувся! Бачив я всяку невіру: і татарина в кудлатій шапці, і турчина в чарлмі², і рудобородого москвина в халаті³, і мурина, але такої потвори, як я тепер, мої очі ще не оглядали! — Від голови до ніг шкура, при боці замість шаблюки кам'яна сокира, через плечі звисає торба, лук і сагайдак із стрілами, в одній руці спис, а в другій парасоля, та й на голові шкуряний шолом. Здається й сам чорт, мене побачивши, тікав би з переляку світ-заочі".

Радий, що відпекався тепер від москітів та іншої погані, заходився Микола коло горшків. Швиденько викінчив велику піч, у якій мав їх випалювати, розклав огонь та й усадив туди велику миску, повну горшків й глечиків. Вогонь палажкотів щораз більше і піч почала червоніти. Отак перечекав Микола до вечора, коли вогонь почав погасати, а піч холонути. Цікавий глянути на наслідки своєї роботи, вийняв іще гарячого горшка, дивиться — а на ньому ні сліду склиці. Витягнув другого, третього — те ж саме: горшки не були полив'яні.

"Погано, не будеш світити, козаче, в своїй хаті!" — думав Микола, витягаючи останню миску з печі, коли дивиться, а вона блищить гладенькою склицею.

"Еге! Оце тобі!" — аж скрикнув здивований майстер. — "Та чому інші горшки не засклилися?..."

Нарешті нагадав собі, що на дні миски зосталося було трохи соли. — "Ось воно що!" — міркував Микола. — "Я, далєбі, не знав, що горшки треба солити. Не придивився добре на Україні, як їх випалюють". — А що було вже пізно, відклав випалювання нових — полив'яних горшків — до другого дня.

Як тільки почало сіріти, знову затопив у печі.

"Та треба тепер мудрувати", — думав Микола, ставляючи до печі одного горшка з сіллю, — "у другого не насиплемо соли, а обіллемо солоною водою, — може краще засклицься".

Як задумав, так і зробив. Та не судилося Миколі побачити того дня полив'яного посуду, бо трапилась йому незабаром страшна пригода.

* * *

Так у обід вертався Микола, як звичайно, з полювання. Ішов узберіж повз високу, простопадну скелю. І вже був недалечко своєї печери, коли бачить, на віддалі, може сто кроків нора в скелі, а біля неї граються якісь звірятка, схожі на котів. Як тільки почули, що хтось іде, — мерщій сховалися в норі.

Микола зупинився й хотів краще розглянути звірятка. Аж раптом, сам не знаючи чому, оглянувся і — зблід; просто до нього котячими скоками наближався великий, плямистий, мов тигр, хижак⁴.

Припадаючи до землі й уткнувшись у траву головою, незнаний звір пас жарючими очима Миколу; потім, проповзши кілька ступнів, стрибав із зловісним риком.

Мимохіть козака узяв острах, хоча небоязкий він був і не раз сам-на-сам у пущах стрічався з туром, ведмедем та диком. Алеж мав тоді при собі інакшу зброю! Та нікуди було дітися.

"Боже, рятуй мене", — шепнув побожно і, прибравши оборонну поставу, направив списа на звіра.

Хижак уже готувався до останнього скоку.

"Аби тільки вістря не зламалося!" — промайнула в Миколі думка.

Звір кинувся на запорожця, але той подався зненацька всім тілом наперед і, мов вилами снопа беручи з воза, проткнув його в повітрі списом. Обое впали на землю. Та Микола не випускав із рук списа, все глибше заганяючи його в тіло хижака. І вже відчував, що звір конає, коли раптом спис переламався надвое й хижак встромив йому в тіло страшні пазури...

Миколі потемніло в очах... Одначе за хвилину опам'ятався. Звір не ворухився. Це були його останні зусилля. Микола встав. Відчував слабкість у всьому тілі. З пораненого плеча струмком стікала кров.

"Ні," — блиснула зненацька думка, — "треба мерщій забиратися звідси. Це лігво хижаків: може надійти самиця".

І тільки він оце подумав, як відчув, що хтось його пасе очима з-заду.. Повернувся, і затремтів: не більш, як десять кроків за ним був такий самий другий хижак; він люто рвав пазурами землю, а очі йому горіли зловісним вогнем.

"Смерть!" — прочитав у них Микола.

Розумів даремність опору, бо був тепер сливе безборонний, але хотів лише недаром віддати козаче життя. Стиснув у руках сокиру.

Хижак стрибнув. Два тіла сплелися в страшних обіймах. Звір і людина боролися груди-в-груди. Кілька разів підіймав Микола кам'яну сокиру і, мов молотом, гупав хижака, але за кожним разом усе слабше й слабше... Нарешті відчув, як мов неживі опадають йому руки й у страшних обіймах хижака він безвладно падає на землю...

* * * *

Сонце вже стояло на вечірнім упрюзі, коли Микола опам'ятався. Не розумів спочатку, що з ним сталося, і де він опинився. Відчував тільки, що якийсь тягар лежить на ньому й не дає дихати.

Розплющив очі й побачив, що на нього всією масою навалився страшний хижак: він був неживий.

Микола згадав усе. Напружуючи останні сили, почав видобуватися з-під звіра. Алеж був остільки немічний, що витратив на це сливе півгодини й ледве не зомлів.

Видобувшись з-під звіра, Микола почав себе оглядати. Був увесь закривавлений і вкритий ранами; з жупана лишилися самі лахи. Спрага пекла уста. Побачив свою безпомічність, і відчай обгорнув нещасного.

"Як же я доберуся додому?" — прошепотів безпорадно. Кілька хвилин лежав нерухомий. Потім з неймовірним зусиллям по-

чав повзти до струмочка. На його щастя це було недалеко; алеж поки туди доповз, минула, як йому здавалося, ціла вічність. Жадібно припав до води. Здавалося, це підкріпило пораненому сили: сів і почав обмивати рани.

Крім покусаного лівого плеча, мав прокушену сливе до кости ліву руку й сліди страшних пазурів на грудях та на обох ногах.

Розумів, що на Січі, де зналися на вигоюванні поранених; ці рани не вважали б за тяжкі. Алеж тут, на відлюдному острові, де нікому й нічим було їх перев'язати, де нікому було коло пораненого не тільки ходити, ба навіть додому перенести, — могли вони стати смертельними.

"Чи ж вистачить мені сил добратися додому? Чи не зомлію я закривавлений, повзучи до печери, й чи не попаду в такім стані хижакам на пожертя?" — отакі думки промайнули в Миколіній голові.

"Ні," — вирішив він, трохи поміркувавши, — "спочатку треба якось перев'язати рани, бо хоч кров і не біжить сильно, поки спокійно лежу, алеж від зусиль при переповзуванні можна по дорозі спливити кров'ю".

І він почав розглядатися, чим би перев'язати рани. Незабаром побачив недалеко дуже довге листя якоїсь волокнуватої рослини. Було воно зовсім м'яке та гладеньке й отак із долоню завширшки. Нарвав цього листя й почав тоді вдруге промивати рани, опісля їх перев'язуючи.

Коли скінчив нарешті перев'язування, почував себе остільки втомленим, що мусів був відпочивати. А відпочивши й напившись води, перехристився й поповз до печери.

Хто міг би описати ті муки, які перетерпів бідолашний козак, повзучи до печери?!...

Кілька разів він зомлівав, кілька разів почував себе вже таким немічним, що не міг навіть поворохнутися, й з відчаєм думав, що надходить смерть. Проте, по деякім часі, страшним зусиллям волі він опановував себе й знову повз і повз, лишаючи позаду кривавий слід!

І хто зна, чи добрався б Микола до своєї печери, як би не повз берегом струмочка, звідки міг час до часу напитися води. А що струмок біг аж до самої печери, міг наш козак повзти узбережжя сливе до своєї домівки.

І вже давно на небі мерехтіли зорі, як напівживий опинився він напроти печери. Доповз наприкінці до огорожі, отвором, крізь який заводив лями, проліз на подвір'я й упав тут на траву неприютний.

Невідомо, скільки часу лежав отак Микола. Але, коли він прокинувся, була вже пізня ніч. Чув, як горять йому рани, як страшна знемога охопила руки й ноги. В голові був шум, а перед очима мигтіли якісь вогники й чорні та золотаві смужки.

"Що ж станеться зі мною?" — промайнула пораненому думка. — "Навкруги немає живої людини, щоб мені помогла. Здається, прийдеться мені аж тепер загинути на відлюднім острові".

Щораз важче почав дихати, ноги тремтіли, потемніло в очах: він ізнову зомлів.

"А хто ж принесе мені води? Хто їсти дасть? Невже ж із спраги та голоду доведеться вмирати?" — Наче крізь сон шепотів Микола, знову опам'ятавшись.

І хоча відчував, як охляло все тіло, але знаючи, що від цього тепер залежить життя і смерть, поповз до струмка й приніс таки води. Потім поклав коло себе кілька печених картоплин, кілька цитрин і повалився знеможений на сіно.

Усе круг нього почало ходити ходором. По тілі, хоча з головою вкрився лям'ячими шкурами, пробігав холод. Увесь тремтів. Губи зашкарубли від холоду. Так пролежав він якийсь час. Поволі холодні, як лід, руки й ноги почали огріватись, і Микола вчув, як кров напливає до голови й розбігається розпалена по всьому тілі. Чув, як молотом б'ється серце, як вогонь якийсь палить груди. В очах почало темніти. Бачив лишень, ніби повзуть якісь гадюки й стрибають страшні тигри, десь далеко пливе чайка, на печі на маленьких ніжках підскакують горшки й підходять щораз ближче до нього. А потім почало все зникати: тихо й темно стало навколо; хтось прийшов до печері й прикрив його червоною китайкою, а вона, мов огонь, спочатку запалахкотіла в темряві й поволі пригасає. З жахом зірвався Микола, розплющив очі — нікого немає: — тільки вогонь у печі дотліває.

"Ох, лишенько!" — скрикнув, — "а що буде, як він погасне?"

Останніми силами приповз на руках до вогню, підкинув сушняку й ледве-ледве назад доволікся до постелі. І темна ніч сповила йому очі.

Це була найстрашніша ніч, яку колинебудь довелося Миколі пережити. Мороз і пал навперемін обхоплювали його тіло. Голова лежала важка, як каменюка, і здавалося йому, що хтось шаблюкою товче по ній раз-по-раз.

А як почало світати, стало Миколі неначе трохи легше, і хоча важка ще була голова, та перед очима не бігали вже смужки. Вогонь ледве тлів, та виснажений Микола не міг уже навіть підвестися, щоб підкласти сушняку.

"Що ж тепер робитиму без вогню?" — шепотів бідолаха, дивлячись, як щораз більше й більше погасає в печі.

Друга ніч минула, як попередня. Вогонь погас зовсім; вода в лущинах почала псуватися; пропасниця знову трясла Миколу; спрага палила йому уста. Щоб підвестися хоч трохи, — не було тепер і мови: навіть повернутися на другий бік не мав уже сили.

"Останню, мабуть, кахтизму дочитую!" — подумав бідолашний Микола .

А тим часом віддих ставав тяжчий та повільніший. Перед очима слабого промайнуло колишне життя. Він бачив себе малим хлопчиною-бурсаком у Києві й козаком на Січі, бачив себе в походах і на галері, бачив, як на яві, батька й неньку та Славне

Товариство Запорозьке.

"Треба попрощатися з ними хоч думками", — подумав він і промовив: — "Прощайте, мої дорогі, вже більше мені вас не бачити! А ти, Нене-Україно, прости невольний гріх козака, що не на полі слави гине, а на м'якому ложі. Прийми, Боже, мою грішну душу й не суди її тяжко".

І легше стало козакові на серці. Усміхаючись, бачив, як біла, ніжна намітка, немов рука материнська, пестливо обгортає йому тіло; як повільно, але без жадного болю припиняється віддих; як німіють-завмирають усі змисли. Останнім вражінням хворого був цвіт яблуні: сліпучий, запашний, радісно-рожевий. І з усмішкою щастя він утратив притомність...

ГЛАВА СЬОМА

БУДУВАННЯ ЧОВНА

Видуржання. Знову без вогню. Масло. Розклад денної праці. Гніздо папуги.

Довго-довго лежав Микола без пам'яті. Нарешті, — видно Бог зглянувся над козаком, — почав він дихати щораз глибше й глибше. Ворохнувся раз, другий, розплющив очі й повів ними навкруги. Ще добре не міг здати собі справи, що саме було сталося з ним, та проте впізнав свою печеру.

Проміння теплого сонця вдиралося в кожний її куточок, падало на лице Миколі й наче гладило його по стомленому обличчю. Поволі почала вертатися до слабого пам'ять, а біль у ще не вигоєних ранах нагадав йому все, що сталося.

"Отак, це рани звалили мене з ніг", — подумав Микола. Разом із тим відчув він, що йому покращало: голова не боліла та й палу не було зовсім.

Так пролежав Микола може з годину й відчув, що хвороба вже минула: вільно й без болю міг тепер ворушити руками й ногами, та й без труднощів піднявся й на хвилину присів.

Страшна спрага палила йому уста. Воду, що стояла коло нього, не можна було вже пити. На щастя, пригадав собі, що поклав під голову цитрини; дістав її й жадібно почав висисати. Кислий сік гасив спрагу й відсвіжував знеможене тіло. Незабаром Микола заснув лагідним сном.

Сонце якраз почало сходити, коли Микола прокинувся. Аж усміхнувся бідолаха, почувуючи, що сьогодні в нього вже більше сили й бадьорости. Тільки втома, яку чув у всьому тілі, та біль у лівому плечі й руці, нагадували недавню хворобу.

Тепер уже відчув він також і голод та й почав їсти картоплю, що лежала коло нього, приправляючи її для більшого смаку цитриновим соком. Наївшись, почав Микола оглядати свою печеру. І тоді тільки помітив, що в ногах лежать його вірні лями. Ох, як зрадив наш самотний острів'янин!

"Простіть, що забув за вас!" — говорив він і гладив їх по м'якій вовні. — "І за себе був цілком забув, збираючися уже на той світ!"

А як дійна ляма підійшла до Миколи, він підвівся, вхопив її за вовну, щоб не втекла, й почав ссати з вимені молоко.

І здавалося слабому, що з кожним ковтком вертається до нього здоров'я. Підживившись трохи, заснув він ізнову й прокинувся тільки ввечері. Тепер учув такі добрий голод, зате болю в ранах сливе не було. Цього разу Миколі цілком вистачило кілька бараболь із соком цитрини, щоб наїстися. Незабаром опали йому важко повіки, і він знову заснув твердим, довгим сном.

Цей безперервний сон так підкріпив Миколау, що він другого дня вранці підвівся, встав із постелі й пройшов, спираючись об стіни, кілька кроків. Хиткою ходою вийшов потім із печери й підвів до неба очі. І здавалося слабому, що він удруге на світ надився.

"О ясне сонечко, яке дороге мені тепер твоє проміння!" — шепотів він щасливий. Потім повернув очі на безмірний, синій небосхил, на дерева й кущі, що прибралися в молоду зелень і миготіли росою, як перлинами, на лями, що пестливо тиснулися до його рук. І здавалося слабому, що прокинувся він із якогось важкого, страшного сну в чудовій, зачарованій країні. Груді підіймалися високо, він підвів руки вгору й шепотів наче тиху молитву:

"О Боже, який чудовий твій світ! Який він чудовий!"

Здоровий, лагідний вітрець, кришталева джерельна вода, якою промивав рани, а також пив змішану з молоком, а до того веселий настрій, — спричинилися великою мірою до скорого видужування пораненого. А за кілька день, якби не деякий біль у лівім плечі та руці, чув би вже себе здоровим та сильним, як і раніше. Отже, міг Микола знову взятися за давню недокінчену роботу.

Насамперед пішов він глянути, чи вийшло що з його горшків. Одчинив піч і — диво! — на горшках та глечиках блищала скляна полива. З радости Микола й забув, що вони тепер ні до чого, бо вогонь давно погас. А коли спало це нашому козакові на думку, зажурився тяжко, поглянув на піч та посуд і важко-важко зідхнув.

"Та якось може знову пощастить роздобути вогню", — потішав себе бідолаха. — "А покищо, — здається посуд на молоко й на воду".

Та й ще до чогось придався йому посуд. Нагадав собі якось

наш пустельник, що не погано було б скоштувати картоплі з маслом. Що тут довго думати, коли молока, скільки душа захоче. Замість дерев'яної маснички ось що зробив: вибрав щонайбільшого гличика, припасував до нього вирізаного з дерева кружка із забитою посередині ломачкою та й почав колотити масло. А коли в масничці з'явилися шматки рідкого масла, повиймав їх та налив водою, щоб трохи ствердли, потім посолив, загорнув у листя й поклав у лъох.

Отак пощастило нашому господареві з маслом. Та коли хотів його скоштувати, тоді тільки нагадав, що й картоплі вже більше не можна пекти.

"Ось тобі й щастя! Доведеться знову жити, як за перших днів", — нарікав Микола. — "Устриці, молоко, кокосові горіхи й сире м'ясо — це єдина буде їжа".

"Та й за це дякувати треба Богові: буду живий, спроможусь на щось краще".

Що ж тепер мав Микола робити? Усе, що міг виробити руками, вже було. Отже, зоставалось нашому козакові лишень дармувати: найстрашніше, що міг собі уявити. Без діла здавалося Миколі життя неможливим, а до того ж на оцім відлюднім острові.

Видима річ, що він блукав тепер цілими днями й усе роздумував, як би то йому загаяти час. Удень і вночі мучила Миколу думка, чи не збудувати б йому байдака або хоч човна. О, тоді весла в руки й гайда шукати людей, які не так то може й далеко від його острова.

Живучи віднині тільки цією думкою, вибрався Микола шукати дерева, з якого міг би збудувати хоча звичайнісінького рибальського човна. Незабаром знайшов досить велике, дивне дерево. Між густим листям звисали овочі, завбільшки кокосових горіхів, але ж без шкаралупи. Овочі ці були дуже смачні й поживні.

Грубий стовбур дерева вже давно був дуплявий, і Микола сподівався, що як лише зрубає його, обтеще трохи й поширить дупло, можна буде зробити човен. Отже, він зазначив місце, деросло дерево, щоб легко потрапити туди згодом, і вернувся додому.

По дорозі знайшов Микола те, що давно вже хотів надбати, а саме: гніздо папуг¹. Але як лише почав підкрадатися до гнізда, папуги залопотіли крилами й пурхнули йому над головою. На щастя, одна наймолодша папуга, що не вміла ще як слід літати, зосталася в його руках.

"Ось і впіймав!" — радів Микола. — "Тепер вивчу говорити кілька слів та й веселіше буде, коли чутиму голос, хоча трохи подібний до людського". — Вернувшись додому, Микола зробив клітку, повісив її над головою й ліг спати.

Другого дня почав наш козак міркувати, чи зрубати знайдене вчора дерево, чи зоставити. Але хоч овочі цього дерева були щедрим даром природи, одначе судно було для нього ще ціннішим скарбом.

"Коли це мені пощастить, так переді мною надія, що вирвуся з острова й тоді до чого мені це все: і овочі, й кокосові горіхи, й устриці", — думав Микола.

.На згадку тільки, що може колись знову побачить людей, а можливо й широкі степи України та Низове Лицарство, не міг утерпіти довше наш козарлюга; зірвався, схопив кам'яну сокиру, мерщій побіг туди, де стояло дерево, й зараз таки взявся до роботи.

Це була найтяжча праця, за яку колинебудь брався. Тупа, крихка сокира лишала незначні сліди на стовбурі. Та проте запорожець вирішив нізачо в світі не відступати від задуманого діла.

Від сходу сонця до пізнього вечора цюкав та й цюкав сокирою, за цілісінкйй день удалось йому видовбати отвір, що леде міг устроити туди кулака.

"Доведеться мені, бачу, не день і не два працювати над оцим", — думає втомлений Микола. — "За рік може тільки всміхнеться ця хвилинка, що спушту незугарну тепер колоду на хвилі моря й вирушу в світ далекий, світ незнаний, назустріч долі".

Навчений досвідом, постановив Микола розділити свій день і кожної години виконувати означену роботу. І так розклав собі час: рано-вранці, як лише світало, вставав, біг до моря й купався. Холодні, як лід, хвилі відсвіжували Миколі тіло, і він бігцем вертався додому. Потім убирався й вилазив по драбині на скелю, що височіла над подвір'ям. В долині, ліворуч, шумів праліс, далеко-далеко синіло море. І день-у-день зривалася в серці козака туга за світом, що десь там мусів бути за обрієм, і з уст линула гаряча молитва до Бога за тих, що там залишив: за старого батька й неньку і за нещасну, поневолену Україну.

Потім вертався він до печери й доїв лями, яких приручив уже чималу черідку. Частину молока випивав на сніданок, а частину захоував у льоху. Господарство забиравло Миколі чимало часу. Потім ішов він на бережину по устриці на обід, а звідтіля — в ліс до дерева.

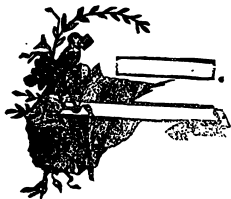
Приблизно в десятій годині спека ставала нестерпною, і працювати було неможливо; тому йшов ізнову купатися. Холод хвиль і лагідний вітрець, що нісся з-над моря, відсвіжували нашого працівника, вертаючи йому бадьорість та жвавість.

Так за годину вертався він ізнову до печери, удруге доїв лями, робив сир із кислого молока й брався до обіду. Молоко з сиром, кілька устриць та пів кокосового горіха цілком вистачали йому, щоб наїстися.

Під час обіду навчав наш острів'янин свою папугу говорити кілька слів. По обіді трохи відпочивав, а як спека спадала, йшов ізнову в ліс додбати човна: на це присвячував щодня дві години. Потім біг ізнову до моря, купався знову, вишукував устриці й вертався додому, щоб тут поратися в городі. Садив біля огорожі кукурудзу й картоплю, сподіваючись, що все таки колись роздобуде вогню, а тоді не треба буде бігати й розшукувати їх у лісі. Заводив собі й садок: понасаджував молоді парості кокосової пальми та інших вочевих дерев, поливав молоді щепи, насаджував живопліт навкруги свого саду й городу. Іноді обрубував гілля з дерев перед печерою й так їх стягав, щоб вони зрослися по якомусь часі й утворили велику альтану.

А що малим іще хлопчиною Микола помагав не раз дядькові ходити коло овочевих дерев і вивчився таки дечого, тепер стало йому це в великій пригоді. І радів страшенно, як ізгадає, що за рік круг печери матиме власну городину й садовину. Білі квіти, мов метелики, обсядуть на провесні молоде листя, пташки зів'ють собі серед гілля кубельце й тьохкатимуть од ранку до пізної ночі. І здаватись йому буде, що він на своїй любій Україні, у вишневому садку. І радів Микола, як мала дитина.

А як сонце вже спускалось до вечірнього упруга, брав наш козак лука, і, хоча на Січі ще встрілював у леті птицю, вправлявся трохи: може, коли доведеться похастувати яку звірюку. Увечорі вертався до печери, доїв лями, вечеряв і лягав спати. А блідолиций місяченько та зорі вколисували козака до спокійного сну.

ГЛАВА ВОСЬМА

ЖАХЛИВЕ ВІДКРИТТЯ

*Мандрівка по острову. Недогризки. —
"Чи тут живе Микола, козак із України?"*

Отак проводив Микола день за днем і не стямився навіть, як минуло цілісіньких три роки. І хоч увесь цей час безупинно працював над човном, удалось йому видовбати стовбура ледве наполовину. Але хоча й знав, що скорше не доведеться скінчити човна, як, може, за других три роки, проте не кидав початого діла і з завзяттям, як у перші дні, раз-у-раз довбав та й довбав.

Одного дня, коли Микола відпочивав опівдні й роздумував над своїм життям, спало йому на думку, що, хоча живе на острові три роки, проте не заходив в глибину острова. І тому Микола вирішив перейти цілий острів з одного кінця до другого. Напередодні приготував все необхідне до мандрівки, і другого дня вранці, навантаживши ляму поживою на кілька день, узяв зброю й рушив у дорогу.

Спочатку не зустрічалось йому в дорозі нічого цікавого: дерева, корчі, стрімкі скелі та бистра річка — оце все, що довелося йому бачити. Так пройшов Микола, може, з дві козацькі милі. І тепер тільки на власні очі побачив, що оселився у найбільш неурожайній частині острова. В цьому ще більш його запевнило велике багатство незнаних овочевих дерев. Втомлений цілоденною мандрів-

кою йшов він берегом якоїсь річки. Сонце вже давно зайшло і треба було думати про нічліг. А що ночувати в гущавині було небезпечно, Микола, не довго думаючи, виліз на розлоге дерево, прив'язав себе до гілки мотузком, як у перші дні, та й заснув твердим сном.

Удосвіта збудили козака пташині співи, що ляцали просто над головою. Скупавшись у річці, Микола поснідав та й пустився в дальшу дорогу. Йшов так, може, з кілька годин і нарешті побачив, що суходіл кінчається: це був південний берег острова.

І вже спустився Микола до самої бережини, коли спинився зненацька, мов уріс в землю. Чув, наче не стало йому віддиху: із піску виглядало кілька людських черепів з вишкіреними зубами, ребра й кості ніг та рук.

І якось моторошно стало Миколі. В уяві почали пробігати різні картини: то здавалось йому, що колись хвилі викинули розбиток корабля з людьми, і вони тут із голоду загинули, то мимохіть ізгадував собі оповідання Джемса Бровна про самотні, тасмнічні острови в океані, де мореплавці, закинуті після розбиття корабля гинули від незнаних нікому причин. Повів очима навколо й насторожував вуха, як тільки шелестіло де біля нього. Бо хоча небоязкий був наш козак, проте якийсь незрозумілий, непереможний жак брав його перед очима кістками. Постояв-постояв, оглянув один череп, другий та й, не оглядаючись, мерщій подався геть.

Пройшов кроків з двісті й од несподіванки аж рота роззявив: за невеличким горбком побачив у землі круг: це був слід погаслого вогнища; навкруги лежали черепи, біліли кості рук та ніг, на яких іще видно було сліди зубів, що гризли м'ясо.

"Людоїди!" — блискавкою мигнула Миколі думка. — "Не страшно воно, коли смерть чигає на тебе в завзятому бою, не страшно, коли роздерти може хижка звірюка, та коли подумасш, що тебе живцем шматуватимуть на печеню, мов поросся, — таки чуєш, як щось бігає поза шкірою", — подумав він. І хоч намагався забути про це, таки неприємно було козакові.

Багато всяких невеселих гадок одібрали в нього охоту мандрувати далі й він вирушив додому. Але й в дорозі не міг позбутися думок про дикунів. У задумі й не зглянувся, кудюю йде, і аж крикнув із люті, коли після довгої ходи знову побачив погасле вогнище й черепи та кості.

"От проклята мара, ніяк не сходить з очей!" — подумав козак; придивився, а це не друге вогнище, а те саме, як недавно покинув. — "Отож блукати вже почав, — чи не водить часом якась нечиста сила?" — Сплюнув зі злості й пішов знову давньою дорогою. Йде, йде, коли чує, а в корчах щось шелестить і ступає слідком за ним.

"Невже доведеться мені ще сьогодні змірятися з дикуном?" — думає наш козак, прискорюючи ходу, щоб дістатися мерщій за корчі, біля яких бовванів уламок скелі. Захекавшись добіг туди, притуливсь спиною до скелі, вхопив у руки сокиру й готовий до боротьби... аж зареготався, коли побачив здалека, що то не дикун, а його власна ляма.

"Ну й дурень із мене, їй Богу! Заб'єш собі голову дурницями про таємні острови та й біжиш, як оглашений!" — лютував Микола на себе. — "Тепер хай сам Люципер женеться за мною, то так уперіщу сокирою, що аж іскри посиплються йому з лоба. Як вернуся коли на Запоріжжя, соромно буде розказати про те, як замірявся я до бою стати з власною лямою, а то візьмуть тебе на сміх братчики й таке причеплять імення глузиве, що хіба бери та й утікай із Січі".

Отак розмовляючи подумки, і не стямився Микола, що сонце давно вже зайшло і праліс почала обгортати темна ніч. До дому було ще далеко, тому вирішив він переночувати в альтані, яку збудував собі ще того літа й частенько в ній ночував, коли пізно було вертатися до печери. З бідною знайшов свій "хутір", як жартома прозивав наш острів'янин околицю коло альтани, страшенно втомлений кинувся на землю і почав уже був дрімати, коли чує над головою ніби людський голос:

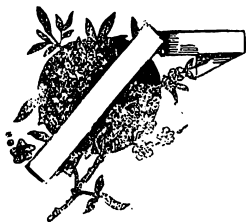
"Микола, козак із України!"

Микола зірвався притьмом і весь аж потом облився. — "Чи сплю я, чи може дух якого запорожця кличе мене?" — Насторожив вуха й перестав дихати. Слухає, а тут тобі вдруге кричить щось:

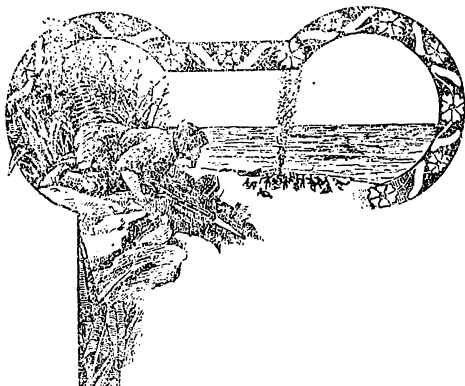
"Микола, козак із України!"

Аж легше відітхнув бідолаха, устав і побачив над головою свого улюбленого-птаха, якого навчив отих слів, щоб хоча інколи чути рідну мову. Втішена папуга залопотіла крильми й сіла на плечі Миколі, викрикуючи весь час вивчені слова...

Довго пролежав Микола тієї ночі. Різні думки промайнули в його голові. То митикував, як би кинути оцей таємний острів, де люди знаходять собі смерть од незаних причин, то знову, чи не знищити все до цього часу збудоване, щоб дикуни не зауважили колибуть, що крім них іще хтось живе на острові. Серед отаких думок Микола й не зчувся, як заснув твердим сном.

Кінець другої частини

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ОБОРОНЕЦЬ ПОКРИВДЖЕНИХ

ГЛАВА ПЕРША

З ПАЩЕКИ СМЕРТИ

Твердиня "Січ". Дикунь-людойди. Один запорожець проти трьох в оборону поневоленого.

На другий день прокинувся Микола з іншими думками та настроєм, аніж учора. Усі вчорашні міркування здались йому безглуздими та смішними.

"Уже так довго тут живу", — міркував він, — "а ні разу не довелося мені бачити жадного дикуну. Оце найкращий доказ, що їх немає на острові. Мабуть вони припливають із сусідньої землі, справляють свій проклятий бенкет та й одпливають додому. Ото щастя, що занесло корабель на цей бік острова, а то таки не з медом було б мені, коли б попав у їхні руки.

Як-не-як, але Микола вирішив трохи краще захистити свою домівку. Насамперед задумав за рядом дерев, що росли перед печерою, розвести ліс. Рістня повинна була закрити оселю від бистро-

го зору дикунів. Для цього посадив наш козак більш як дві сотні гілляк із дерева, схожого на вербу, що дуже швидко прийнялися. І Микола сподівався, що незабаром навколо печері зазеленіє густий гай.

Скеля, в підніжжю якої наш пустельник видовбав собі печеру, була не дуже то широка. А що складалась вона з лупкого каменю, то й не важко було її продовбати наскрізь. Отже, коли б не вдалось оборонити від дикунів входу печери, завжди можна було врятуватися через другий отвір.

Продовбуючи підземний хід, Микола використовував бите каміння та землю до оборони так, що незабаром навкруги домівки височів могутній вал. А що шанці робити був він мистець не аби-який, то задумав перетворити свою оселю в справжню твердиню на взірць запорізького зимівника.

У кількох місцях поробив отвори, наче малі віконця-стрільниці, крізь які, не виставляючись із-за валу, міг перед собою все бачити. А щоб зручно було вилазити й злазити з валу при обороні, поробив подекуди східці. Тепер почував себе зовсім забезпеченим від несподіваного нападу.

І віднині називав наш козак свою домівку-твердиню не інакше як "Січ".

Та проминув місяць, другий, ба й рік, — а людоїдів, як не було, так і немає. І поволи забув Микола про них зовсім.

Серед життя без жадних цікавих пригод і не зглянувся Микола, як жовкло й знову зеленіло листя, як карб за карбом значив на дереві прожиті роки. Аж десь на дев'ятому році таке сталося, що цілком змінило його дотеперішнє життя.

Одного погідного ранку Микола зайнятий був, як звичайно, своїм човном (бо хоча проминуло вже стільки років, таки не покидав раз задуманого діла) і збирався трохи відпочити.

Саме влігся горілиць на траву, коли бачить: з-за лісу дим чи курява здіймається. Скочив мерщій та й побіг додому. Миттю виліз по драбині на скелю, з якої видно було весь острів, глянув у той бік, звідкіль, як йому здавалося, підносився дим угору, та й задеревів: при березі вгледів кілька човнів та байдаків, а трохи далі, на побережжі, довкола багаття вело танок може тридцять напівголих людей. То розбігаючись, то з дивовижними рухами й скаками беручись за руки, кружляли вони, наче чорний обруч.

"Люди, люди!" — з неописаною радістю скрикнув Микола.

В першій хвилині втіхи Микола й забув, що це дикуни, мо-же й людоїди.

Та скоро охолов наш козак від першої втіхи. Він освідомив собі вмить ту небезпеку, що грозила йому від дикунів, як тільки його побачили б. Тому зліз мерщій зі скелі, перевісив через плечі лука, за пояс устромив сокиру, узяв списа та й виліз ізнову на скелю. Обережно заховався за кущі й дивиться... Нараз зжахнувся: — дикуни вивели з байдака двох бідолах та й волочать по землі до вогнища. Яка же їм, доля, не було й сумнівів: полум'я розта-леного багаття та пронизливий вереск і крик дикунів свідчили про це найкраще. І Микола не помилюся: кілька дикунів кинулося на

одного з бранців, ударили ним об землю й з гарчанням, мов вовки, почали шматувати свою здобич. Спочатку кров ударила Миколі до голови. Стиснувши в руці списа, готувався вже кинутися на дикунів.

Та потроху Миколина лють почала минати. — "Аджеж це дикуни", — митикував він, — "які не знають нічого про сдиного Бога, живучи звірячим життям. А хіба ж можна лютувати на звіра, коли він кидається на іншу тварину й поїдає її?"

І задумався козак... Знову згадав жакливі оповідання досвідченого Джемса про людоїдів, яким не хотів тоді йняти віри.

А тим часом другий бідолаха-бранець стояв непорушно, ждучи своєї черги. а зненацька, коли побачив, що дикуни не звертають на нього жадної уваги, кинувся навтіки. Біг у смертельному жаху якраз до Миколиної печери. За ним кинулися навздогін троє дикунів. Віддаль межі втікачем та дикунами ставала шораз ближча. А як почав неборака добігати до Січі, раптом пекучий сором почервонив Миколі обличчя.

"Невже ж він — запорожець, лицар та заступник покритих, допустить нерівний бій безборонного проти трьох?! І де? — Біля порогу Січі!... Ні! — Неславою вкрив би це велике ім'я!"

І вхопивши списа, Микола миттю збіг зі скелі. А як учув тріск галуззя й шарудіння листя, вискочив зненацька й із криком: "Стій!" — загородив утікачеві дорогу. Бідолаха так і задубів: широко розплющеними очима дивився на Миколу, що здавався йому знаючи, чи власти Миколі до ніг, чи бігти далі. Микола на мигах показав утікачеві, що оборонить його від напасників, кинувся в шкірах якоюсь незьосвітньою істотою: тремтів од жаху, не на першого переслідувача й проколов його списом. Дикун із криком повалився на землю. Те саме сталося й з другим переслідувачем. Третій переляканий, схопивши лука, прицілився на Миколу. У повітрі свиснула стріла й Микола вчув біль коло самого серця. Та стріла, на щастя, відбилася від шкур'ятого вбрання. Миттю кинувся запорожець на ворога і в ту хвилину, як той натягав уже вдруге тятиву, ударив його в груди списом. Дикун без зойку повалився мертвий. Тепер оглянувся Микола на врятованого втікача.

Бідолаха стояв переляканий на тому ж самому місці. З очей йому було видно, що не здас собі справи про те, яка його жде доля: порятунок, чи смерть.

І шкода стало нашому лицареві бідолашного дикуна: на мигах показав він урятованому, щоб той без страху підійшов ближче. Дикун послухав: тремтячи всім тілом, почав підходити до Миколи. Щокілька кроків спинявся й ставав навколішки, простягаючи з благанням руки до свого порятовника.

Микола стягнув з голови шкур'ятого шолома, щоб показати переляканому дикунові, що він теж людина й нічого йому боятися. Тепер тільки дикун приповз до нього, поцілував землю й ліг плазом біля Миколиних ніг. Микола зрозумів, що дикун оцим оддає себе рятівникові в неволь. Яким неприємно стало нашому козаківі й він промовив: — "Невольника мені не треба. Запорожець усе життя б'ється з невольництвом. Уставай, парубче, й будь мені

за друга!" — Та дикун не зрозумів Миколиних слів і тоді тільки підвівся, коли запорожець діткнувся його лагідною рукою й сам підвів із землі.

Смагляє лице дикуна, вірлиний ніс, довге, чорне волосся й бистрі очі — нагадали Миколі відразу індіан, про яких стільки наслухався від Джемса. — "Еге, тепер знаю, куди я попав!" — подумав він. — "Це Америка: нова, повна несподіванок країна, яку відкрив Колумб¹. Он куди козака загнала доля! Не поймуть віри козаки, як вернуться коли на Запоріжжя!"

Потім Микола на мигах показав індіанові, щоб узяв луки й стріли забитих дикунів і йшов за ним. Та спритний був індіанин: не ворохнувся з місця й лише давав знати свосму визволителеві, що треба закопати трупи, бо дикуни, розшукуючи забитих, натраплять на слід Миколи. Козак наш кивнув головою на знак згоди й дикун почав вигрібати руками яму. Добре не зглянувся Микола, як трупів уже не було видно: тільки трохи втопаний пісок зраджував могилу. Тепер вирушив Микола додому, а слідком за ним дикун. Незабаром обоє прийшли до Січі й, вилізши на скелю, почали стежити за дикунами.

Становище Миколи було все таки не дуже то веселе. Не підлятало сумніву, думав він, що дикуни після бенкету підуть шукати своїх товаришів, а тоді не минуть і печери, — силою вдеруться на вал, і Миколі лишиться одно: загинути в обороні Січі й визволеного нещасливця.

Тим часом дикуни вели далі танок довкола вогнища й, вимахуючи руками, підкидали кістями. — "Це певно в них уже по бенкеті. З бідного бранця зістались тільки кісті, якими вони тепер забавляються", — думав Микола. — "Хвилиніще мабуть кілька — і мені треба сподіватися гостей у своїй печері. Час подумати добре, що робити: чи втікати, чи злізти зі скелі до печери й там боронитися". — І якась лють охопила козака: стиснув кулаки й крізь зуби промовив: — "Не діждете, щоб запорожець утік од ворогів: Головою накладу, і тоді тільки ввійдете до Січі!" — Вирішивши битися д останнього, зліз він по драбині на подвір'я, а за ним дикун.

Микола вхопив списа й сокиру, давши дикунові зрозуміти, що буде боротися до загину. Той зрозумів його: стиснувши кулаки, почав битися в груди, вимахуючи руками в сторону берега, наче хотів сказати, що й він боронитиме свого визволителя від ворогів, доки стане сили. Микола дав дикунові лука, стріли й другого списа, поставивши на варті біля малого отвору, сам став на другому кінці й, виглядаючи крізь стрільницю в галечінь, ждав нападу.

Так простояли вони з годину, коли тут пронісся зненацька дикий крик, вереск та зойк. Микола дав знав дикунові, щоб готовий був до бою кожної хвилини, але після цього настала тиша. Потім ізнову залунала дивовижна суміш вереску й виття, але цим разом ближче. За хвилину крик ізнову затих. Аж раптом коло самісінької огорожі розітнувся якийсь голос, немов гукаючи, і в корчах почувся тріск. Миттю переморгнулися наші "січовики", нап'яли

луки й ждуть, щоб першому, що покажеться в кущах, не дати й зойкнути. Очі їм блищали, а руки трохи тремтіли з нетерплячки. а голос затих і тріск теж.

Оттак простояли Микола й його завзятий джура² аж до вечора. А що не чутно було більше ні гукання, ні свисту, поліз наш козак на скелю на розвідини. Ані людоїдів, ані човнів при березі вже не було: видима річ дикуни відпливли, не знайшовши товаришів.

Побачивши це, Микола зліз зі скелі й, поклавши зброю, зготував для себе й для дикуна вечерю. Під час роботи Микола розглядав ближче свого нового товариша. Червоно-сіра шкіра дикуна вилискувалась, мов помащена олією, довге, чорне як вугілля волосся, не вилося кучерями, як у муринів, а спадало гладко, як у дівчини, коли обітне коси. На вухах в індіянину звисали якісь мушлі й стирчали різнобарвні пера з птахів, а зуби йому білили, немов слонева кість.

З розмови Микола дізнався, що індіянину звуть — Чінкадавін, а це індіянською мовою значило — "бистризорий". Так прозвали його за те, що в леті міг устрелити птаха.

А що Чінкадавін був голісінький, вирізав Микола шматок шкіри й, немов фартуха, прив'язав йому на поясі.

Микола невимовно тишився своїм новим товаришем і радий був поводитися з ним, як із рідним братом. Але не знаючи, що криється в душі дикуна, вирішив показати Чінкадавінові, що він тепер у полоні та мусить слухати кожного слова свого пана й володаря. І звелів дикунові кликати себе каціке, бо чув од бувалого матроса, що так звуть індіани своїх ватажків.

Дикун зрозумів це слово краще, ніж рухи, якими Микола хотів показати Чінкадавінові, що він йому пан. На лиці індіянина заграла радісна усмішка, на знак того, що він розуміє, чого хоче від нього пан, він повторив кілька разів слово каціке. Потім дикун ухопив списа, поклав його в руки Миколі й приклав вістря до своїх грудей: цим хотів надісь показати, що слухатиме свого пана й віддає своє життя в його руки. Тоді Микола з гідністю гетьмана звелів індіянинові сідати до вечері. Чінкадавін присів на землі коло Миколиних ніг.

По вечері Їх Ясновельможність ласкаві були наказати своєму підданцеві лягати спати. Та наш гетьман був обережний і звелів джурі спати надворі: бо не знав іще добре, чи вірний буде йому дикун і чи не схоче часом уночі згладити з світу свого порятунника.

А що Микола був дуже втомлений сьогоднішньою пригодою, то, видоївши лями, зараз же заніс усю зброю до печери, поклав у головах, щоб бути напоготові, ліг на сіно й заснув твердим сном.

ГЛАВА ДРУГА

РЯТІВНИК ТА ВРЯТОВАНИЙ

*Знову вогонь. Зміцнення твердині. Тямучий
учень. Збудування човна.*

Другого дня вранці першою думкою Миколи було пересвідчитися, чи дикуни дійсно відпливли з острова.

Отже, після сніданку пішов він разом із Чінкадавіном на берег. Ідучи повз місце, де поховано було трьох дикунів, побачив Микола, що індієць спинився й показує на землю, де закопав ворогів, даючи рухами зрозуміти, що хоче їх викопати та справити собі смачний обід. Та Микола закричав, підняв списа вгору, показуючи Чінкадавінові, що вб'є на місці, як він тільки наважиться це зробити. Індієць зрозумів погрозу й скорився, дивуючись дуже, чому то саме каціке забороняє йому таку присмність, — бо щоб це була річ огидлива й нелюдська, навіть не могло вміститися в його голові.

Незабаром Микола прийшов до того місця, де вчора бенкетували дикуни, і що за картина розкрилася перед його очима! — Навколо спопелілого вогнища лежали кістки та недоїдки людського м'яса, подекуди червоні плями на піску вказували місця, де ще вчора калюжками стояла кров. Огідно стало Миколі, як побачив ці сліди звірячого бенкету. Рукою дав знак Чінкадавінові, щоб він зі-

брав кості й шматки м'яса, викопав яму й закопав останки своїх нещасних земляків.

Тим часом Микола розкидував огнище гіллякою, сподіваючись, що, може, під сподом знайде жарину. Та даремне! — З огнища не зсталось жадної іскри: на його місці сірів лише вигаслий попіл! Микола сумно звів голову, бо коли чудом майже вдалось йому придбати товариша, бракувало тепер до повного щастя тільки вогню. А коли він отак стояв задуманий і вдвлявся в погасле вогнище, побачив, що його дикун вимахує руками, потім зірвався несподівано, вхопив сокиру й прожогом погнався в ліс. Микола не міг з'явитися з дива. Що мало це значити?

Бачив тільки, як Чінкадавінова постать ставала щораз менша й менша та нарешті зовсім зникла в лісовій гущавині.

"Що з ним сталося?" — думав Микола. — "Чи не побіг біз часом до своїх, що, може, сховалися в лісі, та чи не збирається мене їм зрадити? А коли ні, то навіщо вхопив сокиру? А, може, побіг до печери й думає не пустити мене туди? От тобі й приятеля придбав! Та не дїждеш цього, зрадливий дикуне! — Не вигнати тобі з власної хати козака-запорожця!"

Ухопив списа й кинувся вже слідком за Чінкадавіном, щоб дати доброго прочухана, коли тут дивиться, а він біжить із лісу! Микола зупинився з великого здивування й трохи соромно йому стало, що так швидко осудив товариша. Пасучи очима Чінкадавіна, побачив, що в нього в руках щось ніби трава, чи сушняк. І аж отеревів наш козак, коли задиханий індієнин поклав перед ним оберемок сухої трави, з якої йшов дим. Миттю підкинув Чінкадавін сушняку, піддув кілька разів і, на превелику радість Миколи, сушняк запалахотів ясним, веселим полум'ям.

Довго-довго стояв Микола, милуючись вогнем, бож так давне вже його бачив. Наприкінці вхопив одну головешку й кинувся з нею до печери. Слідом за Миколою біг Чінкадавін, викрикуючи щось веселе: певно радів, що так прислужився своєму рятівникові.

Вернувшись додому, Микола миттю розпалив на подвір'ї вогонь, кинув на жар кілька картоплин, побіг до стайні, вибрав молоду, ситеньку ляму, зарівав її, оббілював, порубав на шматки й устромив четвертинку на рожен. А Чінкадавін обертав рожен, щоб не пригоріла печеня.

Тим часом Микола відкраяв другий шмат м'яса, обполоскав його добре й поклав у великий горщик. Потім начистив туди картоплі, налив чистої води, посолив і поставив варитися.

Чінкадавін дивився на це все здивованими очима, бо ніяк не міг зрозуміти, що саме задумує робити його пан. Про варені страви дикун ніколи не чув і не знав; найважче було йому погодити в своїй думці воду з огнем. А як Микола відійшов на хвилину до печери, почала страва в горшку закипати. Чінкадавін одскочив, мов ошпарений, і перелякано дивився, не розуміючи, чого це булькотить вода.

А як окріп почав страшенно клекотіти, сичати й збігати, — індієнин був певний, що всередині сидить або гадюка, або яке інше створіння. — "От біда мені", — подумав дикун, — "їще всю

воду вибере звірюка й горшка: що скаже тоді мені пан?" — Щоб запобігти цьому, встромив руку в окріп і хотів зловити пакосне звіря, та тої ж хвилини закричав, мов несамовитий, з переляку та бляю.

Коли Микола почув пронизливий крик індіянця, злякався чимало, бо був певний, що це вдерлися дикуни й схопили вдруге нещасного Чінкадавїна. Мерщій кинувся з печери, готовий головою накласти, щоб тільки врятувати з рук дикунів свого джуру. Та як же здивувався, коли лобачив, що коло печі нікого немає, крім індіянця. А то кричав, йойкав і з предивними рухами скакав навколо кабиці. Довго стояв Микола, не знаючи, що це все має значити. Аж нарешті, коли Чінкадавїн роз'яснив йому на мигах, чому саме так кричить та вимахує руками, догадався, що індієць обпарив собі трохи руки. Із тяжкою бідою вдалось Миколі заспокоїти Чінкадавїна й примусити його знову доглядати рожен. Щоправда, послухав джура свого пана, але обертаючи рожен, раз-у-раз поглядав з великим страхом на горщик і на Миколу, що здавалося йому тепер не інакше, як чарівником.

Тим часом зварилась юшка й спеклась печеня. Микола начерпав юшки в дві миски й почав їсти з однієї. Бачачи це, переляканий Чінкадавїн був певний, що юшка — якийсь чародійний напій. І хоч як ласкаво давав Микола руками знати дикунові, щоб він теж їв юшку, Чінкадавїн не зважився й губами до неї доторкнутися.

Відтоді життя здавалося нашому козакові веселішим і кращим. Самотність не мучила його вже більше. Мав товариша, з яким, щоправда, не міг іще розмовляти, та все таки міг порозумітися на мигах. От і в біді, й у пригоді не дасть уже загинути, та й вогню вміє роздобувати.

І як же не почувати було Миколі себе веселим та щасливим, коли згадати давні його злидні й теперішнє вигідне життя! Тільки одно турбувало його трохи, а саме — думка, що знову можуть прийти дикуни на острів.

І тому почав міркувати, як би то захиститися добре від індіян. Іще раніше хотів він перебудувати Січ у міцну, відпорну твердиню. Та що був одним-однісінький, важко було перевести задуманий плян у діло. Тепер мав помічника, та й не абиякого!

Отже, щоб оглянути місцевість та пристосувати її як слід до оборони, Микола став на горбі, з якого бачив усю околицю перед печерою. Роздивившись добре, наш козарлюга ось що вирішив: за стіною з дерев обпокати Січ широким та глибоким ровом; із викопаної землі насипати високий вал, а з недалеко джерела спроводити в шанець воду так, щоб частина струмка бігла через подвір'я. Оцим способом буде забезпечений воюю, а тоді хай собі облягають дикуни його твердиню, скільки хочуть!

Чимало намучився Микола, заким Чінкадавїн розшолопав, що саме задумує робити його пан. А коли індієць зрозумів нарешті справу, охоче став разом із Миколою до праці.

Та не так легко було виконати цей плян. Не було в наших острів'ян ні залізного знаряддя, ні пилки, ні лопати, ні рис-

каля, ні мотики. А рів треба було копати сім стіп завглибшки й шість стіп завширшки, та й завдовжки так на яких сто кроків, а це не жарти! Та й ще крім цього на підпирання стін рову потрібно було з чотири сотні паль, а щоб витесати й загострити тільки одну палю тупою, кам'яною сокирою, треба було таки добре нагріти собі чуба. А далі, щоб викопати другий рів, куди можна було б спускати воду з джерела, треба було прокопати мале взгір'я між печерою й джерелом. а ці всі труднощі, хоч і які вони були великі, не відстрашили Миколу від задуманого діла. Козацьке слово — святе й тверде, як криця!

І тому щодня від сходу сонця аж до пізнього вечора Микола завзято працював зі своїм приятелем. — "І не думав, що діло аж горітиме, хоч знаряддя таке дрантивне!" — міркував він, бачачи, як щодня рів глибшає й ширшає. На щастя, два місяці віяв супротивний вітер, то й дикуни не могли завітати на Миколин острів. Отже, не треба було журитися, що непрохані гості переб'ють працю.

Під час роботи й відпочинку Микола вчив свого джуру говорити по-українському. А що Чінкадавін був дуже тямучий, вдалося Миколі швидко навчити його найголовніших слів. Їх виголошував запорожець голосно й поволі, показуючи на відповідну річ. А коли говорив про такі речі, яких не можна було учневі показати, пояснював тоді рухами й усякими мигами так довго, що Чінкадавін міг нарешті його зрозуміти. І заким проминуло півроку, навчив Микола індіянину настільки, що міг із ним досить добре розуміватися.

Як радів наш козак успіхами Чінкадавіна в мові, важко описати. Досі мав собі тільки німого помічника, а тепер — справжнього друга й повірника.

Щораз більше почав Микола звикати до свого нового товариша. А що за цей час пересвідчився, що Чінкадавін незвичайно вірний та незрадливий, не вагаючись дозволив йому разом спати в печері.

боти були скінчені. — "Тепер нічого нам боятися дикунів!" — думоти були скінчені. — "епер нічого нам боятися дикунів!" — думав Микола. — "Заким який завзятець пройде через рів, легко буде пустити йому в груди стрілу, чи списом укоротити віку".

Одного разу Микола вийшов із Чінкадавіном на горбок, що височів недалеко морського побережжя. Звідсіля був чудовий краєвид. Синє, лагідне плесо моря мінилося під промінням ясного сонця, а ген далеко-далеко, на самому краю, чорніли якісь цятки: це були острови. І Микола побачив, як індієнин приріс очима до чорних цятко, зірвався раптом і почав скакати, простягаючи туди руки.

"Що з тобою?" — спитав здивований Микола.

"Ах, пане, пане!" — кричав радісно Чінкадавін, — "там батька, мама, усе! Весело, весело!"

Із цих уриваних слів (бо добре ще не вмів говорити Чінкадавін) зрозумів Микола, що там далеко на крайнебі ледве мріє Чінкадавінова батьківщина. І коли Микола дивився на веселе обличчя дикуна, коли бачив, як променюють йому очі, подумав тужно:

"Ось і в дикуна є любов до вітчизни. Навіть дикун, відчуває, що рідний край миліший і дорожчий над усе в світі"...

І в журливій задумі Микола ніяк не міг зрозуміти тих ренегатів-відступників, що за вигоди та розкоші вирікалися свого народу і батьківщини.

"І скільки їх є!" — думав він гірко, — Вишневецькі, Любомирські, Потоцькі, Корецькі, Підгаєцькі"...

І якийсь сум охопив душу Миколи. Він ізгадав славне Товариство Низове. — "Рвуся до них кожною думкою, кожним зором. І ти, мій нещасний друже, линеш певно думками на оті чорні цятки. І колиш може зірветься в тебе бажання кинути мене, і я зостанусь знову самотній на цім відлюднім острові", — думав він журно.

Щоб пересвідчитися, як дуже любить дикун свою батьківщину й чи може кинути коли його, свого порятownika, Микола запитав індіянину:

"Скажи мені, Чінкадавіне, чи хотів би ти жити он там, де твої земляки?"

"Так! Ох, так!" — скрикнув індієнин, і очі йому засвітилися радісним блиском.

"А людське м'ясо їв би ти знову, чи ні?"

Чінкадавін заперечив головою.

"Я буду казати їсти м'ясо звір і молоко, не чоловік".

Микола зрозумів, що він хоче сказати.

"А якби тебе самого пожерли — вони ж їдять людське м'ясо? — питав далі дикун.

"Так їдять, та м'ясо вбитий ворог".

"А вмів би ти зробити човен?"

Чінкадавін кивнув головою.

"Так збудуй собі човна й вертайся до них!" — сказав Микола й побачив, як джура здригнувся й сумовито глянув на нього.

"Ну що ж тобі, друже? Чого так посумнів?"

"Сумний, бо каціке недобрий на мене... Хоче мене там! там!" — і почав показувати руками в сторону островів.

"Таж ти казав, що хочеш туди вернутися".

"Чінкадавін хоче, та Чінкадавін хоче, з ним і каціке там!" — І Микола зрозумів, що дикун хоче разом із ним пливти до свого острова.

Щоб випробувати наскрізь індіянину, Микола сказав: — "Мене мали б там за ворога, забили б і з'їли. Тому їдь сам, а я лишусь тут!"

Коли він це сказав, Чінкадавін вихопив з-за пояса в Миколи сокиру, вклав йому в руки й підставив під вістря свою голову.

"Що ти робиш?" — спитав здивований Микола.

"Забий, каціке! Жити ні, як ти мене там без каціке!" — складав слова дикун.

Микола зрозумів усе. І шкода стало козакові свого джуру; коли той із слъозами кинувся йому до ніг і почав їх цілувати. Підняв індієнина з землі, обійняв його й став гладити, як малу

дитину, заспокоюючи ласкавими словами:

"Не плач! Не плач, любий Чінкадавіне! І мені не хочеться розлучуватися з тобою, бо звик до тебе, як до рідного брата. Я хотів тільки тебе випробувати, чи й ти мене так любиш, як я тебе!"

... "Людоїди завели свої чудернацькі танки"...

І весело було Миколі на душі, коли пересвідчився, що має друга, який воліє вмерти, як з ним розлучитися. А що серед розмови довідався, що Чінкадавін уміє робити човен, запровадив його на місце, де вже кілька літ працював над збудуванням судна. Тут Микола показав індіянину колоду, видовбану більш як до половини, і на пальцях полічив, скільки вже літ над оцим мучиться.

Чінкадавін лише покивав головою від здивування й засміявся.. І на превелику радість Микола довідався, що індіяни роблять човни далеко швидше й без великих труднощів, а саме: випалюють товбура вогнем. І в уяві Микола бачив своє судно вже готовим. Бачив, як спуска його на море й пливе туди, де живуть не

людоїди, а народ хрищений, його любий, рідний народ! І, як билось йому серце на що згадку, як соколом летіли туди тужливі думки! Глибоко зворушений він тихо повторював:

"Україно! Невже ж я тебе ще побачу? Але коли?.. Коли?..." — І сльози текли йому з очей.

А Чінкадавін дивився, розчулений, на пана. Він, мабуть, розумів його своїм серцем.

"Отже, завтра до діла!" — вимовив нарешті Микола до свого джури. — "Завтра! Завтра! А за днів кілька всміхнеться, може, воля!"

Та не все складається, як гадається! — Другого дня почалися дощі.

З досвіду Микола знав, що два рази на рік, під час рівнодення, небо затягалася сірими хмарами. А під зливним, безупинним дощем, що падав цілих два місяці, а нераз і довше, не можна було й думати робити щось надворі. Не було ради! — Мрію про човен треба було залишити аж до того часу, поки знову всміхнеться небо голубим блакитом: ждати треба було весни...

Та тепер довгими осінніми вечорами не мучила нашого пустельника нудьга, як за попередніх літ. У печі весело готів огонь. І самотність не пригнічувала Миколу, як раніше, бо ж мав щирого друга, з яким міг тепер проводити весело й безжурно довгі-довгі осінні вечори.

І радів наш козак, мов мала дитина, бачачи, що палахкотить огонь, що коло каганця попліч сидить Чінкадавін, розважаючи його розмовою. І вечори колишніх літ, коли сидів він сам одним-однісінький, без світла, без теплої страви, без слова розради — здались йому тепер такими далекими-далекими!

Між іншим, щоб не забути англійської мови, почав Микола вчити Чінкадавіна не тільки по-українському, але ж одночасно й по-англійському.

Взагалі Кінкадавін учив свого пана всього, що могло тому придатися, а Микола знову вчив індіянину такого, щого не знали дикуни.

Отаким способом, завдяки обопільній науці, світогляд індіянину цілком змінився, а Микола з другого боку — придбав до господарства багато таких речей, про які не міг і думати, коли б йому довелося жити на самоті.

Чінкадавін, наприклад, умів плести дуже гарні рогожі. А що були вони незвичайно густо й дрібно сплетені, задумав Микола пошити з них убрання. Отже, навчився наш козак від індіянину цієї штуки, і по деяким часі наплели вони стільки рогож, що вистачало їх зовсім на вбрання для обох. Ох, якже тішився Микола новим одінням, — а то остогидло йому ходити у важких, теплих шкірах! Тепер одягав він шкуратаєне вбрання тільки під час роботи.

Та не тільки рогожі вмів плести Чінкадавін! — Із волокна кокосових горіхів та різних інших волокнуватих рослин, він умів робити гарне прядиво й сукати міцні шворки, куди кращі й міцніші за Миколине мотузяччя. Із прядива також виплітав Чінкадавін незвичайно швидко рибальські сіті. І цим розважали свою нудьгу осінніми вечорами наші острів'яни.

Під час робіт Микола використовував кожну нагоду, щоб просвітити трохи дикунський розум індіянчина. Час від часу розказував Чінкадавінові про Бога, Христа та Святих і про Києво-Печерську Лавру; іншим же разом оповідав йому про свою любов Україну, про її пишну красу, багатство, про свого батька, Товариство Запорозьке, про походи. І з радістю Микола спостерігав, як розумний од природи Чінкадавін усе більше й більше втрачає дикунські забобони і непомітно для себе самого цивілізується.

Скоро проминула нашим острів'янам дощова пора. Вони навіть і не зглянулись, як небо щораз рідше вкривалось олив'яними хмарами, і ясне, веселе сонце на голубому блакиті щораз частіше до них усміхалося.

Настала весна. Навкруги все ожило: і ліс, і квіти, і навіть море стало веселіше грати хвилями. Лагідний легіт ледве чутно колихав молоді, зелені листочки дерев.

Любо, так любо стало навколо! Наче світ угору піднявся нашим острів'янам! — Веселі й бадьорі взялися вони за діло, яке почали ще восени.

Чінкадавін, як мистець у будіванні човнів, почав випалювати стовбура вогнем. Робота йшла швидко й так вправно, що аж соромно стало Миколі перед дикуном, що йому — запорожцеві, не впало це на думку. — "Та правда, хоча б і додумався був до випалювання човна, так огню в мене не було!" — хитрував сам перед собою проворний козак.

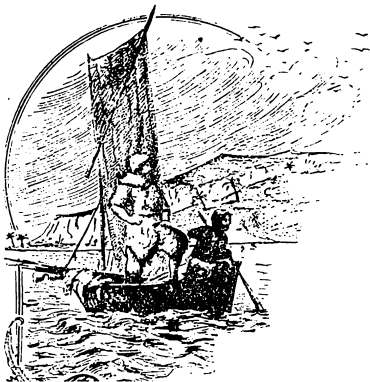
Проминуло два місяці тяжкої праці, і човен був готовий. — "Ото щастя, що Бог послав мені такого товариша," — радів Микола. — "Бідував би сам Бог-зна скільки літ, а може, й ніколи не судилося б мені спустити човна на воду."

А тепер треба було лише міркувати про вітрила й весла. Чінкадавін заходився плести вітрила з роґожі. Тим часом Микола почав витісувати з твердого дерева весла. Обидва впоралися з своїм ділом майже одночасно. Човен був готовий. Та на нещастя місце, де працювали вони над човном, було доволі далеко від берега. Щоб нести човна, або тягнути до води, не було й мови, бо був він дуже важкий. Тяжко зажурився Чінкадавін...

Тим разом пригодився козацький досвід. Не довго надумуючись, Микола зрубав два округлі пеньки, обтесав рівно, підклав під човен та й почав його котити до води. Крок за кроком посували наші козаки човен до берега, а за два дні спустили вже його на воду.

Що діялося в Миколиній душі, не можна описати. Мрії, які плекав він стільки літ, сповнялися: перед його очима колихався на хвилях байдак! Невимовна радість охопила козака: перед ним ізнову стелилася далека дорога! Перед ним, може воля й нове життя!

Тепер треба було ще набрати їжі, навантаживши її на човен, скільки буде можна, а тоді в щасливу путь! Та куди? — Чінкадавінові всміхалися темні цятки на обрії — його батьківщина; Микола бачив у своїй уяві широкі степи України, Дніпрові кручі. Але туди було далеко. Ох, як далеко...

ГЛАВА ТРЕТА

НЕЩАСЛИВА ПЛАВБА ТА ГОРОБИНА НІЧ

Знову на острові. Городництво та садівництво. — Рибальство. Какао. — Хуртовина. — Таємний грім. — Несподіване щастя.

Сіріло, як Микола зірвався з постелі. Край неба зайнявся блідочервоним полум'ям; тиша й спокій віщували чудовий день і цей день був днем від'їзду. Щасливий, радісний день!

До мандрівки було все готове. Микола вийшов з Чінкадавіном із печери, спинився на недалекому горбі й поглянув востаннє на свою домівку, де стільки прожив і стільки передумав у самоті, потім повів очима навкруги. Кожне місце, майже кожне дерево й куц були йому знайомі. Стежки, якими не раз і не два ходив, вилися між густою зеленню; під горою побачив черідку своїх любих лям, що паслися на шовковій луці. Так шкода було їх кидати!

Ще раз оглянувся, простягнув руки й шепотів тремтячим голосом: — "Прощайте й ви, дорогі лями, і ви, любі пташки, що

розважали мене в самоті! І ти, блакитне небо, і ясне сонечко, що оходило над мою печерою й озолочувало її своїм промінням! Прощай і ти, струмочку, що гасив мою спрагу в час спеки! Прощайте, свідки моїх думок, мого горя й нудьги, моїх радощів і туги!"

Поник головою й журно-радісний пішов до байдака. А як минав останнє дерево, почув, як хтось кличе його. Здригнувся й побачив на гілці свою улюбленицю-папугу, що кричала: "Микола, за-порожеш із України!" — "Ось був би й забув за тебе!", — промовив Микола, — "ходи, ходи до мене, мій любий-птаху!" — Папуга наче зрозуміла свого пана: злетіла з гілки й сіла йому на плече. — "Поїдемо зі мною, птаху, і там пригадуватимеш мені відлюдний острів", — сказав Микола й за кілька хвилин був уже в байдаку.

Було тридцять жовтня десятого року перебування Миколи на острові, як наші острів'яни напнули вітрило, і байдак почав поволі одчалувати від берега. Та не пропливли вони й кілька го-нів, як судно стукнулось об щось тверде й стало на місці: це була підводна скеля. А що простягалася вона від самого берега, врі-зуючись гострим хребтом далеко-далеко в море, перепливати її бу-ло не дуже то безпечно. Тож не було іншої ради, як згорнути ві-трило й пливати, гребучи в протилежний бік, щоб обминути хребет підводної скелі.

Та ледве допливли наші мореплавці до місця, де скеля кін-чалася гострим клином, як морська течія¹ вхопила човен і погна-ла його на своїх рвучих хвилях у безвість.

Микола й Чінкадавін гребли з усіх сил, щоб вивести чо-вен із течії, та дарма: непереможна сила несла легеньке судно стрілою вперед, і берег почав зникати їм з очей. — "Щось недобре коїться", — каже Микола до свого товариша. — "Як пожене нас отак далі, то втратимо з очей навіть і шпиль гори, що мріє в да-лечині, а тоді і вшухне розбурхана течія, однак не потрапимо ні ні вперед, ні взад".

А нестримна течія гнала човен далі й далі. Надія на ряту-нок пропала. Нарешті рвучі хвилі вирвали з Чінкадавінових рук весла, а Микола вже ледве міг гребти. Загибель була неминуча. Але складаючи вже свої весла, Микола зауважив несподівано, що човен пливе не так швидко, як раніше. Поглянув наш козак на плесо й радісна усмішка з'явилася йому на лиці. Якраз на цьому місці течія розділилася: ширше й більш рвуче коліно прямувало на північ, а друге — спокійніше, яким саме тепер вони пливли, звер-талось закрутом знову на південь.

"До весел!" — крикнув Микола до переляканого Чінкадаві-на. Зібравши останні сили, наші мореплавці почали тепер гребти про-ти течії. Супротивний до того часу вітер наче змілосердився над нещасними моряками й почав дути в протилежному напрямі. Вони напнули вітрило й попливли. А тим часом течія гнала човен щораз повільніше. Іще кілька хвилин, і вони вирвалися з рвучих хвиль, випливши на лагідне плесо моря. Микола, важко дихаючи, не міг промовити ні слова. Лише всміхався радісно, дивлячись на Чінка-

давіна, наче хотів йому сказати, що нічого вже боятися, що смерть, яка чигала на них, минула.

Та за той час одбили їх хвилі так далеко від острова, що він чорнів, як ледве видна крапка.

Та не журилися цим наші моряки. Спочивши трохи, почали знову гребти з усіх сил. Вітер гнав човен у східньому напрямі трохи навкосо до острова, і за якийсь час почав виринати вершок гори на побережжі, за ним другий, третій. — "Сміливо вперед!" — захоочував Микола свого джуру. — "Там жде нас по сьогоднішній пригоді солодкий відпочинок".

А тим часом щораз виразніше почали зарисовуватися скелі, а далі вже можна було розпізнати густу, темну зелень ліса. А як сонце кинуло останнє проміння на вершок скелі й почало ховатися за нього, наші моряки причалили до острова. А коли вже вийшли з човна, почувати себе щасливими, як ніколи: небезпека була за ними!

Підчас проклятої плавби наші мандрівники не мали часу навіть воли напитися, а про їжу вже й не згаду! Тому голодні, як вовки, присіли вони на березі та зі справжньою насолодою почали вечеряти. Споживши трохи, затагнули човен у невеличку затоку й ледве живі вернулися до Січі.

Другого дня за сніданком завів Микола балачку:

"Чи була б у тебе охота, Чінкадавіне, іще раз отак погуляти по мор'ю, як учора?"

"Ні, ні!" — вирішив джура, пригадуючи собі вчорашню пригоду.

"Отже, ти вирішив жити зі мною на цьому відлюдному острові аж до смерті?"

"Так!" — кивнув головою індіанець. — "Аби тут шз батько".

"Так у тебе є ще батько?" — продовжував Микола.

"Був, як я ще там був. Старий" — одповів Чінкадавін, і на згадку, що може вже немає на світі його батька, дві чистих сльози покотилися йому по лиці: гарячі сльози синівської любови! Жаль обгорнув Миколу, і хоча сам ізгадав свого сивого батька та стареньку неньку, беручи за руку друга, розважав його:

"Не плач, не плач! — Бог милосердний: твій батько певно живе! Ось як трохи опам'ятаємося по сьогоднішній плавбі, попливемо знову на твій острів та й привеземо до нас твого старенького батька!"

Якою втіхою були ці слова для бідного Чінкадавіна, важко собі уявити! З радісним криком упав він на коліна й руками обіймав Миколіні ноги. Із зворушення не міг індіанець промовити ані слова, лише хлипав, як мала дитина.

Коли по деякім часі Чінкадавін почув себе на силі після нещасливої плавби, спитав його Микола, чи не час би вже вирушити до батька й, чи добре знає він дорогу до своїх земляків. Та Чінкадавінові не першина була пливати туди, де чорнів берег його батьківщини. І темної ночі навіть зважився б пливати до свого острова.

"Нераз, а багато був тут" — відповідає він Миколі — "зі своїми, їв, танцював".

"І ти був при тому, як забивали людей і пекли на вогні? — спитав Микола.

"Так!" — притакнув індієнин, та й засоромився.

Але, щоб себе виправдати, додав: — "Я не знав, як ще те-пер мої, що то зле". — А трохи згодом дикун щиросердно спитав Миколу:

"А білі ніколи не їли людей? Як є і ворог?"

"Ні, Чінкадавіне, нізащо в світі білошкірий не піде на таку гидоту!" — зопалу скрикнув Микола, помітивши одночасно свою нетактовність, бо бідолашний дикун поник головою, не сміючи очей звести на пана. І жаль до дикуна та й болючі згадки стиснули Миколі серце.

"Не сумуй, друже!" — розважав він Чінкадавіна, — "білошкіри не їдять людського м'яса, але деякі з них роблять іще гірше. Вони поневолюють і катують. Вони не їдять нашого тіла, це правда, але, друже, душу нам розпинають!"

"Слухай!" — промовив він, присуваючись ближче до Чінкадавіна, і кожне слово козака пашіло тепер ненавистю, — "ці потвори залазять у душу, забороняють віру й свою мову!"

Кілька хвилин панувала тиша. — "То це чорти!" — промовив нарешті дикун.

Та Микола, щоб перервати цю неприємну для нього розмову, запитав:

"А де ж ви причалювали до берега, що я вас ніколи не бачив?"

"Там!" — відказав індієнин, показуючи на південь. — "Там близько і багато кокосових горіхів."

"Справді мав я щастя", — подумав Микола, — "що хвилі викинули мене якраз на противний берег острова, а то було б мені не з медом, коли б попав у їхні руки. Але треба таки зазнайомитися з своїми дикими сусідами та підождемо, заким скінчимо працю в городі".

І другого ж таки дня взялися наші острів'яни до роботи. Микола, у голові якого всяким замірам не було кінця, задумав зробити граблі. Дірки на зуби продовбав гострим каменем, повставляв туди гострі цурпалки, зробив держак — і граблі вже готові. Тим часом Чінкадавін вирізав кам'яним ножакою дві лопати з такого твердого дерева, що не гірші були від залізних.

Та Микола не задовольнявся самими найпотрібнішими речами. Він почав задумувати, як би то поліпшити своє господарство.

У першу чергу поділив город на рівні грядки, повідмежовував одну від одної рівнесенькими стежечками, засадив живопліт і поставив альтанки. Потім одгородив одно місце на город, а друге на сад. Насадив у городі картоплі й кукурудзи довгими рядами й багато дечого іншого. А що земля під городом облогом лежала від-

коли світ-світом, цілина незабаром так зродила, що хіба дивом дивується.

Кохалися наші острів'яни також у рибальстві, бо ще тієї осені Чінкадавін сплів сильці сіті. Тепер сіті ці якраз їм стали в пригоді. Надвечір, наловивши повні сіті риби, не могли наші рибалки опертися звабленим хвилям, що так і запрошували їх до себе. А що за плавач був із нашого індіянину, важко собі уявити! — Як щупак, прошибав хвилі й поринав на дно. Або підшука, було, стрімкий-стрімкий скелястий берег і шубовість з нього в глибину: лише вода забулькоче! І не раз Микола думав, що вже не діждатись йому свого джури, коли тут ізнову вирине він із води й, сміючись та дихаючи важко, лягає горілиць на хвилі, а ті несуть його, мов лущину.

Та й Микола не поганий був плавач: стане на скелі так високо, що аж ляк тебе бере, похитнеться ніби й з криком валиться в безодню хвилі. Ох, як лякався не раз бідний джура! Скочить рятувати свого пана (хоч мороз таки добре йшов поза шкуру перед тим, як скакати в таку прірву), і радіє й сміється, як побачить, що його Микола вирина живий. Отак розважалися вони часто, а потім веселі й жваві верталися ввечері додому.

Іншим разом вибиралися наші острів'яни на лови. Ех, молодці-молодці були наші стрільці! Не втекла ні одна птиця, ні ляма від козацької стріли. А що й бистрозорець-Чінкадавін не соромив свого імени, ніколи не верталися вони з ловів із порожніми руками.

І хоча наш козак перевищав Чінкадавіна розумом, освітою, спритністю і вправністю, та й індіянин ставав не раз Миколою у великій пригоді. З костей, каміння, мушель та іншого виробляв усяке знаряддя. І не раз таку тобі штуку вигата, що не поміняв би її на залізний струмент! Отак знайшов він одного разу кість якогось звіра й зробив із неї таке долото, що хоч куди! Іншим разом надивав коралі — і вже тобі шклебло готове. То з мушлі зробить ножа, з луски риби терпуга. І оцим способом виробляв він різноманітні знаряддя й різьбив усякий хатній посуд та інші речі.

Крім цього Чінкадавін навчив Миколу користуватися какаовим зерном², якого нарвав Микола й приніс, як звичайно, додому. Оці зерна кинув він тепер за порадою індіянину в огонь, як картоплю.

А що какаові зерна мали дуже приємний запах і були поживні, почав Микола вживати їх частіше, як улюблену страву.

У вільний від роботи час, або в неділю вибиралися наші друзі в далеку мандрівку, вибираючи звичайно день, коли супротивний вітер не давав дикунам можливості дістатися на острів, а попасти в їхні руки не було охоти ні в Миколи, ані ще більше в Чінкадавіна. Під час отаких мандрівок знаходили наш острів'яни багато дечого, що ставало їм потім у великій пригоді.

Тим часом упоралися вони зовсім на городі й призначили тепер день, коли мали вирядитися по Чінкадавінового батька. Що правда, не дуже то Микола й рвався плити до дикунів, бо хто

ж його міг запевнити, що не приймуть там європейця за свого ворога й не розправляться своїм звичаєм. Та Чінкадавін запевняв його, присягаючись головою, що Миколі нічого вагатися, бо індієни поїдають тільки ворогів, а Микола був йому, значить і їм, другом. Щоб не зламати слова, Микола постановив вирушити завтра вранці в дорогу. А що вже вчоріло, пішли наші острів'яни на берег і спустили знову на море човна, міцно прив'язавши линвою до вбитої палі. Вернувшись додому, напекли картоплі й приготували інші мовиці розбудив сторожкого запорожця.

вих струмин та ревіння хуртовини. — "Чуєш, Чінкадавіне?" — шепнув він, торкаючи заспаного джуру. — "От тобі громовиця! Аби були ми тепер на відкритому морі, то, мабуть, і прощайся з світом". Ледве він це сказав, як розітнувся гук. Микола здригнувся й задеревів. — "Це щось не грім грякнув", — думає здивований, — "це нагадує мені стріл гармати". — Підвівся на сні, і в нього проманула радісна думка. Здержуючи віддих, ждав і вслухувався, чи не грякне вдруге. І справді, за хвилину розітнувся друним поволікся Чінкадавін. Він ніяк не міг зрозуміти, що саме сталося з його паном. Іще більше здивувався індієнин, коли побачив, що Микола вхопив запалену головошку й почав вилазити з нею по драбині на скелю.

Та проспали, може, кілька годин, як зненацька гуркіт грогий гуркіт. — "Це, братіку, не грім, голову свою даю!" — крикнув радісно Микола. Миттю зірвався й вибіг стрілою до кухні. За харчі, що мали вистачити їм на тиждень, та й лягли спасти.

Микола прокинувся й почав прислухатися до шуму дощо-

На вершку скелі розклав він багаття й каже Чінкадавінові: "Це не грім гудів, а певно недалеко десь бореться з хвилями корабель та й на тривогу б'є з гармат. Ніч темна, що й носа не видно: треба бідолахам допомогти. Ось оцей вогонь покаже їм дорогу, кудюю пливати до землі. Хай знають, що близько них люди". — Та ледве багаття почало палахкотіти, як пішов дощ такий, що страх! — Вогонь погас.

А Микола з Чінкадавіном змокли до шкіри й мусіли вертати до печери.

Тепер тільки розлютувалася буря. Безперестанку шуміло, гуркотіло, наче валилися скелі й гори. Час від часу Миколі вчувалися ніби стріли гармати. — "Та Бог його зна, що воно таке". — думав Микола; — "а, може, це тільки грім, бож звідкіля взявся б тут корабель у таку пільму?" — Та проте не міг наш козак заснути тієї ночі. То думав він, що це турецька галера, то знов уявляв собі, може, там на байдаках припливло його славне Товариство, завязаті запорожці. Він так часто думав про них, що ця думка, хоч була недоречною, здалась йому тепер цілком можливою. Ох билось, билось йому серце! Раз-у-раз вибігав, щоб розкладати багаття, та кожного разу струмини дощу гасили його. Отак серед усяких думок, сумнівів та надій минула козакові ніч.

Розвиднялося. Буря вже стихла. Микола побіг мерщій на берег. У його голові промайнуло безліч думок. — "Чи побачу корабель, чи лише хвилі?" — питав себе раз-у-раз. І чув, як при цьо-

му сильно б'ється в нього серце. Важко дихаючи, прибіг козак на побережжя. І показалося зовсім не те, про що так мріяв: на широкому, безкрайому виднокрузі нічого не було видно — навіть якоїсь чорної крапки, що могла б нагадувати корабель. В один мент розбилися надії. І Микола вчув, як щось важке звалилося на груди й придавило їх, наче каменюкою.

І коли він так стояв і дивився з закаменилим зором у далечинь, вчув, як Чінкадавін, що прибіг із ним на берег, скрикнув зненацька. Микола здригнувся й побачив, що бідний джура стояв блідий-блідий, дивлячись мов не своїми очима туди, де прив'язаний був човен. Тепер тільки Микола запримітив, що човна немає: розбурхані хвилі схопили його ще уночі й понесли Бог знає куди. Мрії Чінкадавіна були розбиті. — "Вже не бачити батька!" — говорив він, заломивши руки, і рясні сльози котилися бідоласі з очей. Кулаками почав він битись у груди й рвати на голові волосся.

Миколі шкода стало бідного індіянина, що так любив свого батька, і хоча самому фвалося серце, бо й він утратив надію, — як міг лише, почав потішати й розважати свого друга. Поглянув ще раз на море, та й тепер нічогосінько не зауважив. — "Це значить не гармата гуркотіла, а таки грім! Нічого вже мені сподіватися!" — Узяв за руку Чінкадавіна, що все ще хлипав, як дитина, і пішов додому.

Та не міг довго всидіти наш козарлюга. Перед його очима ввесь час стояв корабель чи галера, чи козацькі байдаки. І хоча знав, що не побачити йому ні того, ні другого, проте вибіг із печери й вийшов на скелю, з якої міг бачити східній берег острова. Та дарма: й звідсіля нічого не вгледів. — "Я так і думав", — виправдував себе Микола — "та все таки піду ще на другу вищу скелю; коли й звідси нічого не побачу, значить, уже більше нічого мені сподіватися й морочити дурно голову марними гадками". — За хвилини кілька він стояв уже на високій, високій скелі. Глянув — і затремтів. Чув, як кров ударила в голову, як до очей тиснувся сльози, як щось розпирає йому груди таке радісне, таке могутньо-радісне: на обрії побачив — малу цятку.

"О, Боже!" — скрикнув, широко розпростерши тремтячі руки, й стояв непорушно. — "О, Боже!" — Цим разом Микола не помилився: в далечині маячів корабель. Великий корабель. Миттю збіг він, прещасливий, до печери, вхопив зброю, без якої ніколи не виходив, і, вилізаючи по драбині на скелю, гукнув до Чінкадавіна: — "Агов, там хутчій!"

Чінкадавін нічого нерозумів із уривчастих, коротких слів запорожця. Такої радості й такого поспіху він іще ніколи не бачив у Миколи. — "Певно припливли на острів дикуни справляти бенкет", — подумав він і, вхопивши й собі зброю, побіг за Миколю.

Без спочинку, то бігцем, то швидкою ходою пройшли вони так з пів милі. Тут кінчався вже берег, і морські хвилі обмивали білий пісок. І тепер тільки зрозумів Чінкадавін, чому так гнався його пан: недалеко від острова бовванів великий корабель.

"Ох, полинемо, полинемо на Україну, як соколята! — Побачиш, друже, що то за край! — Не ваші дикі острови: побачиш

зелені сади, розлогі степи з могилами, хати біленькі, гаї, байраки, і Дніпрові кручі, і пороги, і славну на весь світ — Січ-Запоріжжя! Ех, жити будемо, жити!" — схвильовано радісно говорив Микола Чінкадавінові. — "Та от треба дати гасло, а то корабель з-під носа відпливе і хоч тоді умирай з одчаю!"

"Треба кричати", — думає Микола й з усенької сили почав гукати. Та хоча вітер і віяв з острова в напрямі корабля, проте ці звуки губилися й стихали, заким долітали до корабля. Довго не думаючи, Микола звелів Чінкадавінові розкласти вогонь. — "Це запримітьте доконче!" — говорив Микола, дивлячись, як великий дим підносився до неба, і сподіваючись побачити шалюпу, що пливтиме з корабля до берега, та даремно.

З годину палахкотів вогонь і почав уже пригасати. Не зоставалося нічого, як хіба вертатися додому. Тоді Чінкадавінові шкода стало свого зажуреного пана і він каже:

"Не сумуй, пане! Не бачили вогонь. Я добре плисти. Я туди плисти".

Надія мигнула в Миколиних очах. Зраділий стиснув щиро руку Чінкадавінові й на прощання сказав: — "Тільки вважай, як учуєш, що сил у тебе не стане, вертайся назад, бо життя щирого друга мені найдорожче. Пливи, і хай Бог тобі помагає!"

Чінкадавін скинув одіж, зірвав зелсну гілку на знак миру, взяв її в зуби та й кинувся в воду.

Індієнин плавач був добрий, щасливо добився до корабля й обплив його кілька разів, гукаючи, але ніхто не обзивався. Нарешті Чінкадавін вгледів грубу линву, що звисала збоку, і, мов кіт, видряпався по ній із зеленою гілкою в руці.

А коли виліз так високо, що міг заглянути на поміст, ізлякався й мало не крикнув зі страху: недалеко стояла якась кудлата, чорна звірюка. Побачивши Чінкадавіна, вона такий галас зчинила, що ну-ну! — "Ото потвора якась!" — думає індієнин, такої ще не бачив і голосу такого дивного ще не чув ніколи". — Та на превелике його здивування оця потвора, схожа щось трохи на малу ляму, втихла й ласкаво почала вимахувати пухнятим хвостом. — "Як бачу, не така страшна потвора!" — думав Чінкадавін, вилазючи на поміст: звірятко почало жалісно скімлити, наче прохаючи щось у нього, і тертись йому об ноги. — "От яке гарне сотворіння!" — думає Чінкадавін, і почав гладити м'яке, як вовна, волосся звірятка.

Потім почав індієнин обережно ходити по помості й гукати та ніхто не обзивався. Здивований ходив і оглядав він дивовижні й чудні, як йому здавалося, речі, при чому плечима був звернений до сходів, які йшли вниз. Зненацька, коли індієнин задивився на якесь велетенське колесо, штовхнуло щось його так сильно в плечі, що він так і розтягнувся на помості. Переляканий схопився миттю, оглянувся й задеревів: перед ним стояла якась друга звірюка з кривими рогами й здоровою, довгою бородою. Потвора стала на задні ноги й намірялась удруге почастивати переляканого Чінкадавіна. Але цей із криком миттю вискочив на поруччя помосту й шубовснув у море. Та ледве проплив він

кілька кроків, як учув за собою плюскіт, наче б хто також ско-чив у воду й пливе за ним.

"Певно рогата потвора", — думав Чінкадавін, плывучи з усієї сили. Чув лиш, як омлівають йому руки, як віддишу не стас в грудях, а потвора допливає щораз ближче й ближче.

Напружуючи останні сили, доплив він ледве живий до берега й без слова й без пам'яті повалився до ніг Миколи.

Як не промовляв до джури Микола, і гладив, і цілував, — нічого не помагало: Чінкадавін лежав непорушно, мов неживий. Аж нарешті з неописаною радістю вчув Микола, що віддих у його друга стас правильнішим, і побачив, що Чінкадавін поволі починає ворухитися. Так індіянин полежав хвилин кільканадцять і нарешті прийшов зовсім до пам'яті. Тепер почав він оповідати своєму панові, що за страшна пригода з ним сталася.

Як побачив перед собою наче велику дерев'яну гору, а на ній три високі, високі дерева без листя й без кори, та й безліч якихось залізних обручів і багато іншого. чого зроду ще не бачив і навіть переказати не вмів. Та й про чорного, кудлатого звіра не забув ізгадати, і про того останнього — рогатого й бородатого, що ледве втік від нього з життям.

Микола цікаво слухав свого слугу, а й, сміючись, пояснив йому, що те мале чорне звірятко, — це звичайний пес, якого нічого було йому лякатися, а ота бородата потвора, — це цап, теж не такий страшний. як йому здавалося.

З дальшого оповідання Чінкадавіна Микола догадувався, що корабель мусів був осісти на міліні, а його залага покинула судно й певно на човнах пробували врятуватися. — "Та де могли б причалити до берега ці бідолашні люди?" — питав себе Микола.

Нарешті по довгих міркуваннях пригадав собі Микола, що східній вітер, який шалів під час хуртовини, звернувся в протилежний бік, так що неможливо було нещасним допливти до берега, на якому саме він розкладав багаття. Вітер погнав бідолашних мореплавців у протилежний бік, і певно вони або знайшли смерть у хвилях, або попали на течію, або, як Бог допоміг, — причалили на один з островів, що цятками чорніли на заході.

"Що тут робити?" — думає Микола. — "Нещасні люди з корабля або вже не живуть, або далеко-далеко звідси на якомусь дикому острові. Отже, нема іншої ради, як рятувати з судна, що лише вдається".

"Та от біда нашого човна загнали цієї ночі розбурхані хвилі!" — бідкався Микола й тепер тільки відчув утрату байдака так болюче, як відчув це вранці Чінкадавін.

Та на віщо ж розум у нашого козака! — Посумував трохи, а далі почав міркувати, й таки вимудрував, чим би заступити човен. Пригадав собі, як з Полісся сплавами женуть до Києва Дніпром дрова, і не раз він на провесні або восени ходив по них, закидаючи вигідно вудку й ловлячи рибу. — "От і ми спробуємо цієї штуки! Пов'яжемо й такого сплава зіб'ємо, що хоч цілого корабля перевозь на нім!" — думає Микола.

Не гаючи часу, послав він Чінкадавіна додому, щоб той виготував харчів на день і приніс мотуззя й потрібне до будування знаряддя, а сам зостався на березі, щоб рубати дерева на сплав.

Тут тільки помітив Микола оддалік кудлатого собаку, що, привітно вимахуючи хвостом, несміливо дивився на вдягнену в шкуратаєне вбрання людину. Микола зрозумів одразу, що оця саме "звірюка" й переслідувала в воді переляканого Чінкадавіна. Страшенно зрадівши новому другові, він покликав зголоднілого собаку до себе й почав його гладити та годувати.

Уже вечоріло, як Чінкадавін вернувся з харчами. Повечерявши, до пізної ночі працювали наші острів'яни, хоч утомлені були страшенно. А як місяченько почав заходити й щораз густіша темрява налягала на землю, тоді тільки Микола зі своїм другом, не чуючи ні рук, ні спини, лягли під деревом і заснули твердим сном.

А Кудлай (так назвав Микола врятованого собаку) влігся біля ніг Чінкадавіна, з яким уже встиг стоваришуватися.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

ВИВАНТАЖЕННЯ РОЗБИТОГО КОРАБЛЯ

Збудування сплаву. Оглянули корабля. Жак Чінкадавіна перед вогневою зброєю. Корабельний щоденник. 30.000 фунтів стерлінгів.

Ледве почало розвиднятися, як Микола розбудив свого джуру й оба взялися до роботи. Цілісінький день працювали вони безупинно так, що того ж ще вечора скінчили сплав. А збили його ось яким способом: грубезні стовбури дерев зв'язали в два ряди мотузками, посплітавши ще гнучкими та міцними дубцями індіанської верби. Отож вийшов дуже міцний сплав, стіп десять завдовжки й стільки майже в стіп завширшки. Також не забули наші майстри будувати сплав край берега та ще й на округлих пеньках, щоб без труднощів спустити його на воду.

Другого дня вранці почався, як звичайно, відплив моря. Не гаючи часу, спустили наші острів'яни сплав на воду, а хвилі самі гнали його, мов течією, на повне море. Проминуло з півгодини, і Микола з Чінкадавіном підпливали вже до корабля.

Серце забилося в нашого козака, коли побачив перед собою велике європейське судно. Його першим бажанням було, щоб корабель був не розбитий і, щоб знову можна було ним пливати. — "Хоча небезпечно воно пускатися в дорогу самому", — думав Ми-

кола, — "бо ж керувати судном на повному морі ледве чи зумію, та піду на відважне. Може Бог змилюється над козаком. Коли не пощастить допливти до Європи, то принаймні доб'юся до якоїбудь європейської оселі на побережжі Америки. Все ж таки певніше буде пливати кораблем, ніж малим човном".

Оттак роздумуючи, обплив він навколо корабля, оглядаючи скелясту мілину, на яку осіло судно. І хоч як це було Миколі тяжко, вирішив, що й думки не може бути зрушити корабель і спустити на повне море, бо гураган кинув його межі дві скелі. Там осіло судно так міцно, що ніяк не можна було зворушити ні назад, ні вперед. — "Тут стоятиме воно довго", — подумав сумно Микола, — "аж поки хвилі не розіб'ють його до краю; треба рятувати, що можна буде".

По лівні виліз наш козак на поміст. Чінкадавін, що ще не міг забути вчорашньої пригоди, ледве зважився лізти за своїм паном. Отже, хоча тремтів усім тілом, бо знову зустріла його ця "рогата потвора", проте пішов за Миколою.

Але цим разом "потвора" не була вже такою грізною, бо лежала без сил на помості й не могла навіть підвести голови: вже три дні ніхто не давав їй їсти. Микола відразу догадався, чому саме цап так охляв, і почав шукати сіна або чого іншого, щоб дати зголднілій худобі. Незабаром цап смикав принесене сіна з руки Миколи й жадібно жував, а Чінкадавін спридівлявся цікаво до незнамого звіра, перед яким не відчував більше ніякого страху.

Тепер Микола почав як слід оглядати корабель. Переходив з одного відділу до другого й, на превелику свою радість, знаходив на кожному кроці речі, на які на Україні не звертав навіть уваги, але на відлюдному острові були вони для нього неоціненним скарбом. Тут стояли повні лантухи рижу, сухарів, борошна, збіжжя; там ізнову — барила горілки, рому й вина, там — бочки пороху й куль. У другім місці було складено гармати й цілими стосами валялися рушниці, пістолі, шаблі. У Миколи заблищали очі, в жилах запрала козацька кров: він не міг здержатися й почав вибирати рушниці, пістолі й, яко знавець, оглядати шаблі.

Намилювавшись зброєю, наш козак пішов далі й натрапив зненацька на сокири, пили, долота, свердли, гемблі та шершебки, молотки, цвяхи, ножі й ножіці та інше знаряддя. — "Ось тепер заведу господарство!" — тішився; — "не буду вже цюкати кам'яною сокирою й кам'яним молотом. А ось і горшки, миски, тарілки, ложки, чарки та інший посуд. Придасться, придасться!" — промовляв він, одчиняючи інші дерев'яні скрині. Зненацька крик радості вирвався йому з грудей: перед Миколою лежали нові вбрання, білізна, чоботи, черевики, шапки й багато, багато іншого.

Переглядаючи ці всі скарби, Микола й забув про Чінкадавіна. Той стояв, наче закам'янілий, дивлячись зі здивуванням, а деколи й острахом на всі ці нерозумілі, дивовижні речі. До чого вони були, індіанці не міг пояснити собі ніяк, та догадався, що це мусить бути якийсь неоціненний скарб, бо його пан раз-у-раз то скрикував радісно, то потирив руки, то приміряв до себе ці дивні речі, перекладаючи їх з місця на місце й розмовляючи з собою,

як дитина.

Коли Микола переглянув усі кабіни, схотів піти оглянути самий спід корабля, та його залила вже вода, що вдиралася через пробиту діру. — "Треба поспішати", — думає Микола, — "а то вода все більше підходить і корабель щораз більше потопає. Та що ж тут брати найперше? І це здається, і це потрібне, й це вабить".

Та недовго вагався козак! — Насамперед узяв бочку поро-ху й барилко куль, по кілька мушкетів, шротівниць¹ та пістолів і дві шаблюки. — "Вірними друзями будете мені!" — каже Микола. Потім узяв по два вбрання для себе й для Чінкадавіна, двадцять сорочок, дві сокири, дві пилки, два гемблі й шершебки, дві шта-би заліза, молот та кілька інших знаряддів, паперу, чорнила й кіль-ка пер, кресало з губкою, лантух сухарів, барило горілки й рому, полотна сувій та цапа з козою.

Оце все було, на думку Миколи, потрібне. Зате лишив він багато такого, за що певно інший європеець ухопився б насамперед, а саме; цілу скриню золотих англійських грошей, яких було більш як 30.000 фунтів стерлінгів². — "Лежи собі, людська mano!" — ска-зав запорожець згідно, — "не засліпити вам, блискучі скарби, ко-зацьких очей!" — Проте він забрав з кабіни кораблевий щоден-ник³ та інші документи, щоб повідомити колись про нещастя ро-дичів тих бідолах, які загинули на кораблі. До припливу, а ним думав Микола скористуватися при повороті до берега, треба було ждати з годину. Тому постановив він використати цей час, щб по стількох літах злиденного життя знову пообідати по-людському.

Отже, приніс він до капітанської кабіни шматок шинки, хліба, масла, бриндзи та пляшку вина й, поклавши оце все на сто-лі, засів із Чінкадавіном на гарних шкуратяних фотелях. Уже одно те, що міг після багатьох років сидіти при гарному столі та їсти як людина, з тарілок, справляло нашому острів'янинові незвичай-ну присмність. А про страви вже й не говори, особливо хліб, про який він так часто згадував. Щоб відчуту всю Миколину превели-ку радість та задоволення, треба б побути самому на відлюдному острові десять літ серед безперестанних небезпек, страшної нудьги, безмірних невигод а злиднів.

Чінкадавін ніяк не міг отямитися. Він здивовано дивився на свого pana й видно було, що його первісний розум не здає со-бі справи з усього пережитого. А вином, яке подав йому Микола в гарній чарці, змочив тільки уста, бо Чінкадавінове піднебіння зви-кло лише до води й не могло перенести міцного напою. Та зате па-ляниця сподобалась йому дуже.

Нарешті, якраз коли вже наші острів'яни скінчили свій бенкет, надійшов час припливу. Обидва стрибнули швиденько на сплав, навантажений речами, і незабаром хвилі щасливо донесли його до берега.

Чінкадавін був незвичайно цікавий, до чого саме всі ті ре-чі, що вони привезли й що ними так тішився його пан. Микола, здається, відгадав думки індіянина й хотів йому зробити несподі-ванку. Він сховався за кущі й убрав на себе білу сорочку та одіж

офіцера, узувся в черевики й білі панчохи, до боку прип'яв шаблю, а на голову вдягнув капелюха і отак передягнений виїшов зненацька до Чінкадавіна. Той з переляку подався назад. У голові індіанина ніяк не могло поміститися, щоб це був його пан; спочатку Чінкадавін був навіть певний, що перед ним стоїть надлюдська істота. Микола, пошуткувавши трохи, дав Чінкадавінові одіж моряка, показуючи, як треба вдягатися.

Чінкадавін послухав, одначе проминуло чимало часу, заким він упорався з цим ділом: це ж була для нього новина, і така проста річ, як одягатися, робила індіанині незвичайні труднощі. Раз-у-раз одягав він щось не так, як треба було: сорочку, наприклад, хотів одягнути доконче на ноги. Напослідок таки з бідою вбрався в неї, але прийшла черга на шаравари: їх хотів натягти неодмінно з холош. Нарешті, по кількох спробах удалося Миколі вбрати Чінкадавіна як слід.

А що за радість була для індіанця! З радісним криком скавав, наче мала дитина, раз-у-раз поглядав на себе, оглядав своє вбрання й усміхався, щасливий, то до Миколи, то сам до себе. Лиш одним був Чінкадавін незадоволений: черевиками. Вони його тиснули; хоч як намагався він зробити кілька кроків, спотикався й наприкінці попросив Миколу, щоб той дозволив їх не одягати. Черевики здавалися індіанині непотрібними й невідгідними. Микола з усмішкою згодився. Він узагалі не хотів і не думав примушувати свого джуру робити щонебудь проти його волі.

Коли так вони обидва передягалися, показав Микола Чінкадавінові, до чого саме може здатися їм сокира й інше знаряддя, яке індіанець бачив уперше. Одним махом зрубав Микола дерево, обтесав його й каже: — "Ось і щогла вже готова. Розіпнемо полотно — й вітрило хоч куди! Тепер не треба нам ждати ні відпливу, ні припливу моря". — Чінкадавін стояв здивований. Він ніяк не міг зрозуміти, що за сила в цій сокирі й дивився на Миколу з іще більшою пошаною.

"Так, друже!" — обізвався Микола до Чінкадавіна. — "Тепер кожне діло аж горітиме в наших руках. Але поки що, збігай до Січі, видій лями, бо ми забули про них уже другий день, а я докінчу вітрило".

Під час неприсутности Чінкадавіна Микола набив одну з рушниць. Він наперед уже тішивсь, як то здивується й перелякається індіанець, коли вчує стріл рушниць. А коли Чінкадавін вернувся, дивуючись, що Микола за цей час скінчив уже вітрило, побачив Микола, як над хвилями зірвався сокіл і летів просто до нього, а в кігтях йому тріпоталася зловлена риба. Микола вхопив рушницю й крикнув: — "Вважайно, Чінкадавіне!" — Ледве він це сказав, як розітнувся стріл, і сокіл упав у море.

Що сталося з індіанцем, можна собі уявити. Він здригнувся і в один мент лежав, мов мертвий, на землі. Тіло йому тремтіло; він боявся підвести очі, бо згадав страшного поганського бога Тупана, або громовика, що був пострахом для індіан. І тепер він був певний, що його пан, який від недавнього часу творить щораз нові, й незрозумілі для нього діла, це не був звичайний ка-

ціке Микола, а таки самий бог Тупач.

Микола, сміючись, підійшов до індіанина й почав гладити його й промовляти лагідно, як лише вмів, щоб не боявся, щоб підвів голову й устав. Нарешті Чінкадавін розплющив несміливо очі, підвівся трохи, й, стоячи навколішках, простягнув до свого пана тремтячі руки, наче хотів просити його про помилування. Із безмірного жаху перед Миколою він не міг промовити ані слова.

Тепер тільки Микола зрозумів, що індіанин певно уважає його, коли не за якого поганського бога, то щонайменше за надзвичайно могутню людину, і почав собі дорікати, чому раніше не попередив Чінкадавіна й не роз'яснив йому, в чому саме діло. Отже він підвів Чінкадавіна, хоча той ніяк не хотів на це згодитися, обійняв, показав рушницю й намагався пояснити індіанинові, що це вона стріляє, а не якесь божество. Потім набив її при ньому й дав джурі в руки, щоб сам переконався, що тут немає нічого надзвичайного. Та Чінкадавін, що вже трохи оговтався і почав вірити Миколі, відмовився й прохав, щоб за нього стріляв його пан. Тоді Микола вибрав ціль, примірівся й стрілив.

Мало що бракувало, і наш дикун був би вдруге повалився з леляку на землю, бо те, що він бачив і чув, здавалось йому незвичайним і надлюдським: дерево, яке саме вибрав Микола за ціль, було пробите кулею. Микола підійшов туди й звернув на це увагу, свого джури, що з тривогою наблизився до дерева й дивився, мов не своїми очима. — "Ось бачиш, Чінкадавіне", — сказав Микола, — "тепер нам нічого боятися нападу ворогів, коли маємо в своїх руках ці штучні блискавиці й громи".

А Чінкадавін, хоча вже не почував такого жаху, проте все, що бачив на кораблі й ось тут на березі, примушувало його відчувати таку глибоку пошану перед європейцями, а особливо перед Миколою, що просто ніяк не міг зблизитися до нього й кілька днів не зважувався розмовляти з козаком по-приятельському, як давніше.

Тим часом наближалася ніч. Усі переживання сьогоднішнього дня скінчилися. Микола ніколи ще не спав так солодко, як тієї ночі, бож це вперше від дня свого пустинного життя на цьому острові він почував себе дійсно щасливим: перед ним розкривалося тепер нове життя, можливість повороту здавалась йому вже не уявою, а чимсь дійсним.

Другого дня поскладали наші острів'яни всі врятовані речі в гущавину й прикрили їх галузями, щоб охоронити хоч трохи від непогоди. Потім, як тільки почався відплив моря, сіли на слав і попливли вдруге до розбитого корабля. Цього разу взяли вони з собою двоє добрих весел і тому пливли далеко швидше, як уперше. — "Що ж брати тепер?" — думав Микола. Вирішив набрати насамперед дощок, збити з них подвійний поміст і оцим способом привозити речі сухішими, як уперше.

Після цього знову перещукав він усі речі та з їх великого числа вибрав щонайпотрібніше.

Між іншим цього разу постановив Микола з шости малих

гармат, які знайшов на кораблі, взяти хоч одну. — "Здається", — думає він. — "Місце, де складемо речі, незміцнене, а якраз на цій боці острова звикли дикуни висідати на берег. Щоправда, рушницями й пестоями оборонятися можна легко, коли б вони хотіли на нас напасти, та гармата краще їх налякає. Як почують один тільки стріл, то, здається, не зважаться вже ніколи пливи до мого острова. Та ще, як матиму гармату, можна буде кораблені, що, може, колись припливе сюди, дати гасло, що на березі є європонець".

Крім гармати забрав Микола ось що ще: лантух жита, ячменю й третій гороху; скриньку цв'яхів та шруб; десяток сокир; барило пороху й куль; вітрило та гострило, щоб гострити сокири, ножі й інше знаряддя.

До припливу моря треба було ще довгенько чекати, й Микола оглянув, у якому стані корабель. Вода підійшла вже значно вище, а хвилі вдиралися в нутро й подривали багато дощок з обох боків. Отже, для Миколи було очевидним, що при першій невеликій бурі з судна остануться тільки рештки, і тому вирішив поспішати з перевезенням речей. А що вітер дув у бік острова, наші острів'яни не ждали припливу, але напнувши вітрило й гребучи, швидко дісталися до берега. По дорозі Микола надумався й почав дорікати собі, чому не врятував разом із речами грошей.

Щоб узяти собі цей скарб, і думки навіть не було в запопця. — "Та цілком можливо", — міркував він. — "що власник цього судна ще живе й припливе колись сюди, щоб хоча дещо врятувати з розбитого корабля. А як часом зірветься хуртовина. з судна й сліду не лишиться. Отже, не годиться рятувати лише те, що мені здається. Треба врятувати й чужі гроші, що складають може єдине майно люличі й од якого може залежить її щастя. а то й життя".

І тому, висаливши речі на берег. Микола вернувся чим швидше назад до корабля. Насамперед узяв він гроші. Крім цього забрав іще дві тачки, багато одержі й білизни. всяке знаряддя. ліхтарню та скриню, яку знайшов на столі капітана, а також одрізав від сувоїв шовку різних кольорів кілька циматків блакитних та жовтих на прапор⁴. А що якраз був приплив моря, пустилися наші острів'яни в дорогу. Хвилі й вітер гнали бисто сплав. так що козаки наші й не зчулись, як опинилися вже біля берега.

"До ночі далеко й спати ще не пора". — каже Микола своєму джурі. — "Ось покажу тобі, навіть привіз гармату. Тільки дуже не лякайся, бо це страшніше за рушницю."

Потім Микола набив гармату й наставив гирло так низько, що куля мусіла зачіпати хвилі. Він хотів, щоб Чінкадавін добре міг бачити, як далеко вона полетить. Давши гасло Чінкадавінові, що стрілятиме, Микола підніс запаленого гнота до запалу, і в ту мить розітнувся страшний гук. Хоча Чінкадавін чув уже стріл рушниці, й до цього ще був тепер попереджений, проте захитався й мало що не повалився на землю, як першого разу.

А куля, торкаючись моря, зникла в невидній далечині. Та Чінкадавін із переляку навіть не добачив цього. Але, щоб показати Миколі, що він уже так не боїться, як першого разу, промовив:

"О, дуже стріляє! Один такий — прогнати багато, багато вороги. Вони бояться і думати — сам бог — Тупан!"

Тим часом спочило. Микола засвітив ліхтарню й почав переглядати документи, які взяв із капітанської кабіни. З них сподівався він дещо довідатися про власника корабля. Документи були писані англійською мовою, і з них Микола дізнався, що корабель був англійський і називався "Ліверпуль"⁶.

Іще шість днів підряд плавали наші мореплавці то до корабля, то назад, щоб перевезти все, що лише можна було, бо навіть найменша дрібничка здавалася Миколі вартісною й потрібною. І за кожним разом усе збільшувалося та збільшувалося Миколине майно.

ГЛАВА П'ЯТА

НЕСПОДІВАНІ ВІСТІ

Англійські газети. Туга за батьківщиною. Відчай. — "Життя належить не тобі, але Україні!" — Покорд. — "Боже, верни мене на Україну або пошли мені смерть!"

День по дневі минали за вивантаженням корабля і на березі лежали цілі купи найрізноманітніших речей.

Чого тут тільки не було! — зброя з припасом до неї, і куховарський посуд, одежа і астрономічні прилади, теслярський струмент і хліборобське знаряддя.

Наприкінці Микола почав навіть здіймати з завіс двері й витягати разом із шибамися віконні рями.

Погода стояла весь час напричуд гарна, але Миколу брав постійний страх перед негодою. — "А що як упаде зненацька злива?" — думав він, і вирішив зарадити можливому лихові.

Отже, звелівши Чінкадавінові звозити з корабля задалегідь вибрані й складені на помості речі, сам заходився накривати брезентами врятоване добро.

Робота не була легка, бо Микола працював не аби як, але ж як личить доброму господареві.

Щоб не поїдмивало часом речі дощовою водою, він зносив

їх на сусідній горбок і тут дбайливо вкривав просмоленим брезентом.

Переносли між іншим важку скриню, взяту з капітанської кабіни, Микола зацікавився, що в ній, і відчинив. Скриня була повна книжок. Микола зрадів страшенно: він уже давно розшукував по кабінах книжок, але даремно, і тому жадібно почав їх тепер переглядати.

Усі книжки були англійські.

"Ану, чи не забув я ще англійської мови?" — подумав Микола й почав читати одну книжку. Це були якісь історичні оповідання. Хоча Микола і забув дещо по-англійському, але ж зрозумів майже все написане. Почав переглядати далі. Наприкінці натрапив на цілу купу тонесеньких книжечок.

На превеликий жаль, це було, як здалося Миколі, багато примірників двох однакових книжок: "Меркуріус Політікус" та "Северел Просідінгс". Але розглянувши уважніше, помітив Микола, що, хоча на книжечках і стоїть один рік 1652, але різні числа місяця.

"Еге! то вони не однакові та ще й вийшли цього року," — подумав наш острів'янин, і книжечки ці стали йому одразу якимись ближчими, немов недавній іще зв'язок з далекою Європою.

Перегортаючи сторінки, побачив Микола незабаром, що там немає ні оповідань, ні історії, алеж подані події й новини з життя різних держав.

"Ось воно що! — Це газети!" — скрикнув він радо, бо не раз чув від Джемса, що в Англії новини друкують щотижня окремими книжечками, так званими газетами, розсилаючи потім передплатникам.

І пустельник наш жадібно припав до газет.

"А може вчитаю дещо й про Україну?" — блимав несміливий вогник надії.

І так захотілось йому знати щось про Вітчизну, Боже, як захотілося! Але з розчаруванням стрічав лише новини про різні держави: Англію, Францію, Іспанію, навіть про таку дрібноту, як Генуя та Венеція, але про Україну ані згадки.

"Читаш і, немов нас і на світі немає, або Україна десь на віялоднім острові", — гірко подумав Микола. І так тяжко, Господи, як тяжко, стало на серці.

"Боже, чому така неправда?" — думав він тужно. — "Чому ми, один з найбільших народів світу, караємося тяжко, наймитами живучи на своїй власній землі? Чому забуті ми всіми людьми й Тобою, Господи? Чому?.."

І похилив голову козак. І вперше, здається, завидки взяли до тих щасливих народів, що мають свої держави, що знають їх і шачують на всьому світі.

Життя, все життя віддар би за одну звістку! І довго сидів він так непорушно в тяжкій задумі.

"Алеж хто нам винен, що не маємо досі держави? Хто?!..."
— вдаривши кулаком об скриню, люто скрикнув зненацька Мико-

ла. — "Хіба є сила, щоб здавити нас, якби повстали одностайно? — Свої!... Свої!..." — простогнав він, задихаючись од болю. — "Це ці Юди - "братолюбці", що ворзгові продали: б рідного брата! О, прокляті!..."

Миколі бракувало повітря: вибух гніву й одчаю схиливав його страшенно. Та потроху почав він розуміти даремність свого гніву й своє безсилля. Віддих ставав рівнішим. Небаром ізнову почав перегортати сторінки "Меркуріус Політикус".

Раптом погляд козака впав на одну звістку, і він ледве не впав непритомний. Щось велике, несподіване ввійшло в душу. Увесь тремтів; потемніло в очах. І не лише зором — душею українською відчитав звістку. Там ось що стояло:

"Нас повідомляють, що козаки знову побили поляків упень... У Відні побоюються, що польському королівству приходить край!"

Не йняв віри змислам. Страшним зусиллям волі опанував себе й удруге перечитав звістку: це не була омана.

Проте ще не давав віри. Хотів відшукати підтвердження. — Гарячковими рухами перегорнув сторінки інших газет. Літери стрибали йому в очах, мінилися рядки, але Микола відшукував звістки не тільки зором, але й наболілим українським серцем.

Знайшов зненацька другу звістку. В "Северел Просідінгс" під ч. 148. стояло:

"Відень, 3-го липня, нового стилю. — ..."Погром польської армії стверджується, але то була лише частина польської армії, з якої вбитих і забраних у полон козаками с 10.000. Король загалав усій своїй шляхті бути при зброї, на 4-те число цього місяця".

Так, уже не було сумнівів! — Уся Україна клетить повстанням. Здійснилися батькові мрії: проголошено самостійність, — відбудована Українська Держава. Тремтить Польша й от-от рухне розбита. Зайд-чужинців немає на рідній землі!

"Алеж хто? Хто підняв прапор повстання? Хто стоїть на чолі України? Хто веде на бій військо? Хто герої-визволителі Батьківщини?"

І він знову почав перегортати газети, жадібно шукаючи відповіді на питання наболілого серця.

А звістки про повстання й про бої стрічав тепер сливе в кожнісінькім числі. Уся Європа напруженим зором стежила за визволенням закутого велетня. То подив, то захоплення, то истасний жах бринів у цих звістках.

"... Козаки обложили Кам'янець, одну з найміцніших твердинь польських"...

"... Ходять чутки, що Туреччина збирається допомогти козакам"...

"... З Парижу повідомляють, що населення Польщі у великій тривозі, чекаючи нового походу козаків"...

"... З Данцігу малюють картину бурхливого сойму в Варшаві, передбачаючи наглу загибель нещасного польського королівства"...

"... Польський посол прибув до Праги просити помочі проти козаків"...

Він читав оці звістки без хронологічної послідовности, уривчасті, іноді тільки як дивовижні здогади, але уява їх упорядковувала, складаючи з уривків суцільно-величну, прекрасну картину.

Зненацька в 119 числі "Меркуріус Політікус" за 9-16 вересня вперше зустрів Микола ім'я "козацького генерала Богдана Хмельницького".

Хмельницький!.. Хмель-ни-цький?...

Де він чув це ім'я? Чому воно таке знайоме? На хвилину заплющив очі... Раптом щось, наче блискавкою, освітило пам'ять: Микола згадав батькові оповідання про страшний бій під Цецорою.

Як поранено було гетьмана Самійла Кішку; як упав на очах у сина-одинака порубаний яничарами чигиринський сотник Михайло Хмельницький, а його син Богдан, молодий іще юнак, мов несамовитий, врубався тоді в саму гушу яничарів. На очах у сотника Наливайка зрадливо свиснув аркан: молодий лев опинився в турецькій неволі...

"Невже це той самий Хмельницький?" — думав Микола. — "Невже й він випив до дна оту страшну чашу невольництва?" — І чомусь іще ближчим та ріднішим став Миколі Великий Богдан.

І він побожно повторював дороге всій Україні ім'я. Милувався звуками: — "Богдан! Богом даний!" — говорив сам собі в якійсь екстазі.

Уява козака шалено працювала. Потроху звуки імени почали набирати тілесних форм: гігантний образ здіймався перед Миколіними очима. Велетнем-могучою вставав він із степів України, вогнем, залізом і кров'ю зарисовуючи її державні межі.

Рух правіци — і валиться ненависна Польща. А силует гіганта все росте та росте, покриваючи вже цілу Європу.

І той гігант був Богдан Хмельницький!...

Із задуми вивів Миколу Чінкадавін. Він саме приплив од корабля й чекав дальших наказів.

І зненацька щось стиснуло Миколі серце. Усе йому остогидло.

"Я слабкий! Лиши мене на самоті!" — промовив він через силу. І сам, не знаючи куди, подався узбереж до морського крутобережжя, де стрімко підносилися дикі, самотні скелі.

Вилискуючи на сонці, розкинулось перед козаком смарагдове плесо океану й кінця-краю не було водяному безмір'ю. З одноманітно-байдужим плюскотом билась об берег хвиля, а Микола сидів нерухомо, втопивши зір у далечинь, де була його солодка Вітчизна. Не відчував у німім одчаю ні соняшної спеки, ні впливу часу.

Поволі сонце дійшло до вечірнього пруга. Смарагдове плесо стало ніжно-зеленим, потім немов од соняшного дотику зашарілося, а він усе ще сидів на скелі, закаменівши в німім одчаю.

Поночіло. Прохолодою повіяло з надбережного лісу. Нічний птах заскиглив десь у куцах. Безшумні прорізували повітря кажани. Південний Хрест² сів у всій своїй величній красі. Зорі відби-

валися в морськiм плесi, i було вже немов два океани: один чорно-оксамитний угорi, другий — нiжно-зеленявий унизу. Це було щось незрiвно-вельичне!

А Микола сидiв у нiмiй тузи, далеко-далеко блукаючи думками. Нiчого-нiчого не бачив вiн навколо. Нiчого не вiдчував...

Був у якiмсь забуттi.

І ось раптом усi десять лiт самотнього життя зникли з пам'ятi. І легко, й радiсно стало на душi. Вiдчув пахоцi українського степу, а плюскiт морської хвилi... нi, нi! — то вже не був байлужий голос чужого, далекого моря — це нiжно-радiсно гомонiв рiдний, любий Днiпро.

"Спи, спи, козаче!" — плюскотiла хвиля Днiпрова, — "ти втомивсь у походi, спочинь у мене на Дзвiницi³, поки Товариство пливе".

"Так, я на Дзвiницi!" — промайнуло в розпаленому мозку Миколи. — "Еге ж, це я ходив на розвiдини берегом i чекаю тепер своїх".

І вiн почав вдвлятися в далечiнь, звiдки мало припливти товариство. Здавалося, зiр Миколин прорiзував пiтьму.

І раптом побачив чайки, козацькi чайки! — Вони прямували до скелi. Ось вiн бачить щоглу отаманської чайки, а на нiй, Боже милый! (всє затремтiло в Миколи), — на нiй гордо має золото-блакитний прапор.

На чардаку, у вельичнiй поставi, стоiть кошовий. Захмарене чоло високе, а вогнистi очi, мов двi блискавицi, прорiзують простiр.

"Тiльки, щоб не пропливли повз мене! — Треба гасло подати!" — блиснула думка.

І зненацька, за тисячi миль од України, на вiдлюднiм островi, де нiколи може не лунав голос європейця, розiтнувся серед нiчної тишi козацький поклик:

"Пугу!"

"Пугу! Пу-гу!" — вiдгукнули скелi.

"Пугу! Пу-гууу уу- уууу... — зашумiв весело надбережний лiс."

І Микола сам не впiзнав власного голосу i... прокинувся.

Видиво зникло. Вiн усе сидiв на скелi. Глянув на небо; чорно-оксамитове, мерехтливе вiд зiрок, безмiр'я над ним: з жакхом повiв очима навколо: безкрая водяна пустиня.

І вiдразу згадав усе: i полон, i неволю, i десять лiт самотнього життя. У голови шумiло, мов гупало разом сто ковалiв, а серце наче хто руками давив.

Здавалося, Микола тепер лише вiдчув свою самотнiсть, i ця тиша, й оцей безмежний красвид iще бiльше вiдтiняли її, а вона вгризалася в душу, мов розпечене залiзо в живе тiло.

Божеволiв. Думки летiли переривчатi, в безладдi, мов дикi степовi конi.

І нараз ввижається Миколi дивна картина. Вiн бачить себе в майбутньому: ось вiн, вже нiбито не Микола, i iнша якась лю-

дина; рослий, мов звір, блукає в пралісі, чигаючи на здобич, поїдаючи її сиру, закривавлену, конаючи.

Холодний піт виступив на чолі.

А думки летіли нестримні, з блискавичною швидкістю.

Ось він блукає, нічогосінько не відчуваючи, втративши образ і подобу Божу...

"Ба ні, не так!" — мов списом що торкнуло, — "іще гірше!" Іноді вертатиме до тебе розум, і ти бачитимеш, чим ти став, розумітимеш, що ти живцем похований серед оцього безкрайого моря, і тоді ти знову збожеволієш. І це буде не раз: усю рештку життя!"

"Усю рештку життя!" — мов луна, повторив Микола, і чужим, спотвореним видався йому власний голос.

Був уже цілком не при собі. Голова горіла вогнем. І хотілось її занурити в холодну воду, або ще краще: розчерепити об гостре каміння. А леж відчай і жах відібрали рухи.

Нічний птах скрикнув над головою. Микола скочив на ноги. В очах запалала божевільна рішучість. Скрикнув задихаючись: — "Боже, прийми мою душу!" — Чим дужче побіг до безодні...

Що трапилось потім, і як це сталося, що Микола зостався живим, він і сам не розумів. Бо коли очутився вночі, лежав гонів за двоє від берега, але скільки часу там був і як туди дістався, скільки не силкувався, не міг ізгадати.

Одно тільки пам'ятав, що прокинувшись відчував на собі погляд батька. І гнівно-суворі були його очі, а в ушах ще дзвеніли оці слова:

"Стій, зраднику! Ти забув присягу! Не смієш одбирати собі життя: воно належить не тобі, але Україні! Не ганьби імени Наливайків, бо з того світу спаде на тебе батьківське прокляття!"

Чи це видиво було пізнішим оном, чи воно саме й спинило Миколу від страшного злочинства, він так потім ніколи й не дізнався.

Та дивна зміна сталася тепер у Миколиній душі.

Побожну пошану й безмежну подяку відчував він до батька за його суворе, вояцьке виховання. Пригадав і матір — і болізно зацеміло серце. Вона стояла перед ним, мов жива: така нещасна й така любляча. І він чув ізнову її останні слова: — "І ти йдеш... останній!..."

І якимсь несвідомим летом думок таке саме почуття, як до матері: не бурхливе, але ніжно-синовнє, — з'явилося й до України.

Вона стояла в його душі також нещасна, вся знемагаючи від ран.

Проте не було вже в Миколиній душі відчаю. Ні, його любовна туга горіла тепер рівним вогнем, немов лямплада нерукотворна перед образом розп'ятої Матері-України.

"Мабуть, усі мої страждання потрібні!", — думав козак із тихою покорю.

"Може, без оцього вигнання став би я відступником, і цей

відлюдний острів урятував мене від вічної згуби, а рід Наливайків од ганьби?"

"Алеж тепер у душі моїй вигоріли, здається, всі особисті почуття та бажання особистого щастя, усе либонь вигліло, крім одного образу — закутої чужинцями в кайдани Вітчизни!"

"Та Милосердний Господь знає все краще за мене. Видно, цього ще не досить... Тільки чи вистачить мені надалі сил? Чи не впаду я в нерівній боротьбі з самим собою серед цієї водяної пустелі? І загину тут марно для України, ніким, може, й не похований. Птахи виклюють очі козачі, хижі звірі пошматують християнське тіло..."

І тут Миколі так шкода стало самого себе, шкода до сліз.

"Але я не смію ремствувати, Боже!" — промовив він через силу, здаюся на Твою волю. Але зжалься надо мною, Господи!" — (і тут голос йому урвавсь, а сльози лилися нестримно), — "не для себе хочу я повороту на Україну, але для Неї, щоб віддати за Неї життя!"

Далі він не міг говорити. Ницьма припав до землі і, як дитина ридуючи, повторював:

"Боже... верни мене на Україну... або пошли мені смерть!..."

ГЛАВА ШОСТА РОЗЦВІТ КОЛОНІЇ

Збудування шопи. Зміцнення твердині. Брама. Звідний міст. Український прапор. Ковальство. Хліборобство. Комора.

Удосвіта прокинувся Микола хоч і сумний, але знову повний сил та бадьорости. А що тої ночі на світанні зірвався був рвачкий вітер, захотів довідатися, що саме сталося з розбитим кораблем. Але, як розвиднилося, побачив, на превеликий жаль, що тільки дошки й трями, викинуті хвилями на берег, залишилися од велетня-корабля.

"Здається й це", — подумав Микола та й почав із Чінкадавіном зносити їх на одно місце. Потім вирішили вони негайно перевезти все майно до Січі. А що не зовсім то було безпечно перевозити його удвох, — бо ану ж принесе вража сила людоїдів або хвиля така вдарить на берег, що все може змити, — врадили так: один мав перевозити речі до полудня, поки другий стоїть на варті, а опівдень змінюються.

Насамперед висадив Микола на берег гармати, набив їх, уставив гирлами проти моря й розклав біля них огонь¹. А щоб багаття не погасло, про це мав дбати вартовий. Коло гармат лежав запалений гніт, і вартовий, поки отямляться людоїди, повинен був почастивати їх таким гостинцем, щоб і онукам своїм заказували плисти на цей острів.

Потім заходився Микола коло роботи. Щоб не подерти одержі, вдягнув ізнову старе шкуратяне вбрання, але за пояс замість своєї давньої зброї застромив дві пістолі. Насамперед навантажив наш запорожець на тачку кілька барилкок пороху, бо найлегше могла замочити його вода, та й повіз до Січі. Кудлай, що не відступав ані на хвилину від свого пана, побіг за ним.

Вертаючись, Микола взяв з собою всі освоєні лями. Було їх сім, і кожна могла нести два-три пуди^{2а} вантажу. Отож острів'яни цілком заставили незабаром і печеру й льох усякими речами з корабля, так що й повернутися ніде було. Довелось нап'ясти велике шатро.

За вісім днів наші працівники впоралися з транспортуванням майна.

"Тепер уже дармувати не доведеться", — радів Микола. — "Стільки роботи буде, що й не знатимеш, за що попередку хапати-ся".

Найпотрібніше було збудувати шопу, щоб помістити туди всі речі, які стояли під шатром. Справа ця була зовсім не складна. Приладдя до будування скільки забажаєш, та й матеріялу стільки, що хоч палац гетьманський будуй.

Не гаючи часу, взявся Микола з Чінкадавіном до роботи. Закопавши глибоко в землю сохи й скріпивши їх угорі в'язанням та пошивкою, заходилися наші майстри ставити крокви та виструганими дошками дилювати стіни. А обдахувавши спочатку шопу дошками, вкрили її ще кокосовим листям. Потім, щоб забезпечити речі від мишви та щурів, зробили дерев'яну підлогу, а щоб у шопі було видно, — вставив Микола в причілкові стіни навіть вікна, які поздіймав у кораблевій кабіні.

Робота тішила тепер Миколу надзвичайно. З того часу, як він дізнався, що Україна стала самостійною державою, він цілком змінився. Острів цей він давно вже в думках приєднав до України, й тому не вважав його чужою землею, а українською коло-нією³.

"І справді". — міркував Микола, — "аджеж я перший відкрив цю землю, я перший приклав до неї свої працьовиті руки, український піт не один рік поливав її дику та необроблену. Отже, по закону острів цей повинен належати Україні".

І віднині вирішив він боронити свій острів до загиби й ні-защо в світі не допускати на Новій Україні (так назвав Микола відкриту землю) огидливих бенкетів.

А коли шопу була зовсім готова, почав Микола міркувати, як би ще йому зробити новий вхід до Січі, бо цей, яким користувався досі, був аж надто невідгідний. Отже, прокопавши, вал, уставив він у прохід міцні ворота, а навпроти них через рів збудував звідний міст на ланцюгах. Стягнути лише треба ланцюги — і міст підводиться, прикриваючи браму. З боків поставив Микола на валі по дві гармати. Дві з них обороняли вхід до воріт, а другі дві, звернені гирлами в противні сторони, боронили твердиню з боків. Прізні гирла розвернулися в три сторони й наче казали: "Ану ходіть ближче, кому життя надочучило!"

А на скелі, що підносилася над твердиною, гордо маяв блакитно-жовтий прапор.

Тим часом надійшли жнива. — "Немає в мене серпа", — думав Микола, — "та якийсь старий меч, на щастя, знайшов на кораблі, — ось і буде він мені за серпа". — І хоча не дуже гострий був меч, проте постинав ним усю кукурудзу.

За кілька днів зібрали наші хлібороби висліди своєї весняної праці, й незабаром чотири повні лантухи стояли у коморі. Бракувало ще лише хліба. Щоправда, було в колоністів кілька мішків сухарів із корабля, та це могло вистачити їм щонайбільше на кілька місяців. І тому Микола почав думати, чи не вдалося б йому самому спекти хліба.

На кораблі знайшов він між іншими речами ручні жорна. Отже, змоловши зібрану кукурудзу та трохи знайденого на кораблі жита, колоністи мали кукурудзяне та житнє борошно. Недоставало тільки сита, щоб просіяти муку, та й на це знайшлася рада: замість сита вжив Микола тонкого полотна. А щодо печі, то без великих труднощів вимурував велику, гарну піч іще до часу осінніх злив, що припиняли щороку всю працю поза печерою.

Щоправда, на Україні ніколи не доводилося запорожцеві пскти хліба, та біда всього навчить людину. Він був козак, а козак до всього завсіди придивлявся, ніякої роботи не цураючись. Отже, Микола замісив в одній макітрі тісто з житнього борошна, в другій з кукурудзяного — і напik незабаром хліба та малаїв.

Недоставало острів'янам одно лишень, чого не знайшли на кораблі, а саме: двох лопат. А що Микола задумав на другу весну взятися як слід до хліборобства, вирішив він неодмінно поставити кузню, в якій міг би виробляти і лопати, і плуги, і коси й інше потрібне знаяддя.

Справа ця була не дуже важка, бо все потрібне до ковальства Микола знайшов був на кораблі: мале ковадло, ковальські кліщі, обцецьки, чималий ковальський міх і стільки всякого залізяччя, що вистачило бо-зна на скільки літ.

На кузню вибрав Микола кухню, обдачувавши її. Тепер ні злива, ні вітер не перешкоджали нашим ковалям у їхній роботі. За кілька днів було готових кілька лопат та коса і козак наш заходився коло плуга. Із теперішнім плутом, щоправда, не можна було рівняти Миколиного, бо був він зроблений із кривої гілляки. До нижнього коліна цієї гілляки накував Микола рало, а до верхнього приробив чепіги.

"Та чим тут орати?" -- думає запорожець, — "ні волків круторогих, ні коней немає, а сам не потягнеш, братіку!" — Та нагадав собі спритний січовик, що є в нього лями. Запріг їх, і хоча вони не звикли до цього, та привчилися незабаром.

Упоравшись із оранкою, збирався вже Микола приступити до засіву, але тут ізгадав, що бракувало йому ще борони. — "Зробив плуга, та й ось чорніють уже скиби", — говорив він, — "то й з бороною дам раду". — Викував стільки зубів, скільки треба було, свердлом поробив у дерев'яному підніжжю дірки, позабивав туди зубці — і борона тобі готова.

Саме кінчалась осінь, як усе потрібне хліборобське знаряддя було готове. А як тільки весняне сонце залило своїм промінням острів, посіяв Микола два кірці жита, корець ячменю й корець пшениці. За три тижні почала сходити ярина. Ох, як радів Микола, коли легіт почав колихати зелене колосся! А на другому місяці високі стебла достиглого збіжжя вгиналися під важким, золотавим колоссям.

А коли скосили та змолотили збіжжя, побачив Микола на превелику радість, що з двох посіяних кірців жита зібрав тепер двадцять чотири кірці й приблизно по дванадцять кірців ячменю та пшениці.

До нових жнив цілком вистачало йому навіть третини зібраного збіжжя, але як розумний і дбайливий господар постановив Микола останню частину заховати на гірші часи, коли або не вродить так поле, або град виб'є збіжжя, або хвороба чи інше нещастя спинило б працю. Тому без довгих вагань вирішив запорожець поставити міцну, чималу комору, щоб було де складати і врожай, і запас.

Тепер минав колоністам день по дневі без турбот: їсти й пити було що, та й за одіж не треба було журитися. Коза привела двох маленьких козенят. Собака вірно сторожив господарство. Папуга знову була невідлучним товаришем під час обіду чи вечері. Лями давали молоко, сир, масло, а крім цього вживали їх яко тяглову худобу.

Отак безупинно розцвітала українська колонія, а мати-метрополія не знала навіть, що в далекому Новому Світі є клптик Української Держави, а на ньому живе козак посилаючи до неї повсякчасно свою безмірну тургу...

ГЛАВА СЬОМА

ОБОРОНА НОВОЇ УКРАЇНИ

Знову будують байдака. "До зброї!" Два січовики проти шестидесяти трьох. Розвідки. Бій з людододами. Визволення еспанця. Огляд бойовища.

Отак у достатках і в спокої прожили колоністи Нової України рік з гаком. Чінкадавін був уже цілком цивілізованою людиною, більше навіть: навчився трохи читати та писати по-українському, а перебуваючи під постійним впливом побожного козака, індіанин став також і вірним сином християнської Церкви.

Не раз оповідав запорожець своєму джурі й про завзяту, вікову боротьбу українського народу за свою самостійність. І часто вечорами вогниста мова запорожця розгортала перед очима джури криваві сторінки української минувшини, і тоді в таємничому світлі багаття, за тисячі миль від Дніпра вставали викликані безмірною любов'ю козака тіні лицарів-Мучеників за волю України.

Цілком природньо, що найбільш оповідав Микола про Запоріжжя. А джура, затаївши віддих, слухав Миколині оповідання про Січ — цей безприкладний в історії людства лицарський орден, що, на всі боки даючи одсіч ворогам України, закривавленими грудьми боронив від хижого ісламу цілий світ, створивши на Дикому Полі передмур'я християнства!

З запалом новиціята¹ переймав Чінкадавін від запорожця й козацькі традиції та давав околицим острова, річкама та горам українські здебільшого історичні, назви. Отже, не диво, що незабаром Нова Україна стала немов мініятурою Великої України: на острові були і Січ, і Великий Луг, і Карпати, і Альта, і Рось. Тільки одного бракувало нашим козакам — Дніпра, бо ні один, ні другий ніяк не міг зважитися назвати цим дорогим ім'ям якубудь із малих річечок на острові.

А коли одного дня Микола сказав Чінкадавінові, що jako джура запорожця Чінкадавін оцим самим також став січовиком, — ралоців та гордості індіанина не можна навіть і описати! — Здається, він після цього вдвох із Миколою відважився б напасти на Кафу, навіть більше — голіруч на самий Стамбул пішов би!

За весь час Чінкадавін ні разу не посмів нагадати Миколі про плавбу до батька. Тільки не раз по скінченні щоденної праці вибігав бідолаха з печери, виходив на високу скелю, звідкіля міг бачити, як далеко-далеко на крайнебі, ледве мріє його батьківщина. Туди летів індіанин тужливим зором і не раз сльози котилися по його обличчю. Одначе Микола не забував про обіцянку, яку дав своєму джурі. Він хотів тільки перед від'їздом упоратися з найпотрібнішою працею.

А коли вже робота в городі й жнива були покінчені, Микола сказав одного дня Чінкадавінові: "Ну, Чінкадавіне, напрацю-

валися ми вже не мало. Тепер треба подумати про плавбу до твого батька“..

Боже, як ізрадив індієнин! — Ще того вечора побіг підшуквати дерево, з якого б збудувати човна.

Робота йшла тепер швидко, бо приладдя мали подостатком. Одного дня саме Микола заходився в печері коло якоїсь роботи, а Чінкадавіна послав за чимсь на берег. Та як вже здивувався він, коли побачив, що його джура, пройшовши гонів двоє, зупинився, замахав руками й, наче несамовитий, кинувся назад. З несподіванки Чінкадавін не міг як слід оповісти й тільки повторював:

“Вони, там. Там!“

“Хто саме?“ — питає здивований Микола.

“Ох, пане: раз, два, три — шість човнів!“ — відповідає Чінкадавін, говорячи одночасно мішаниною трьох мов: індіанської, української та англійської.

До розмови й обмірковування не було часу. Миттю зірвався Микола, вибіг на скелю й глянув на побережжя, звідки вернувся Чінкадавін: — шість човнів, повнісінькі дикунів, причалювали якраз до берега.

“Не помилився Чінкадавін,“ — бурмотів сам собі Микола. — “Та не з медом буде вам, вражі сини! Не злякався я вас тоді, як ще мав тільки кам'яну сокиру та дерев'яний спис, не злякаюся тим більше тепер, як у мене пістолі й рушниці — козака сестриці! А вбивати безпомічних тут козак вам не дозволить! — це вже не відлюдний острів: це — Нова Україна! Тут і Січ-Мати є — Заступниця всіх покритвджених та поневолених!“

Кинув ще раз оком на берег і миттю опинився знову в печері. Важко було впізнати Миколу, так в ту хвилину він змінився: кров предків, українська лицарська кров прокинулася в козакові! Завжди трохи повільний і здержливий — запорожець став під подихом небезпеки звинним, жвавим, рвачким. Очі йому променіли відвагою, кожне слово прискало полум'ям. І це незламне завзяття несвідомо передавалося й Чінкадавінові.

З наказу Миколи, індієнин стягнув із валу гармату, виніс із печери шість мушкетів, чотири пістолі й дві шаблюки. Потім Микола прип'яв до боку шаблю, за пояс устромив дві пістолі і, звелівши Чінкадавінові так само озброїтися, звернувся до нього так:

“Джуро! Ти живеш на Новій Україні, я прийняв тебе навіть до Нової Січі, — тож насамперед для обох нас честь і слава козацька! Там на побережжі мордують безборонних. Неслава народові, що попустить це зробити на своїй землі, ганьба козакові, що зі зброєю в руках не оборонить безпомічних! Не вкриємо ж неславою Нової України та Нової Січі! — Скільки б не було ворогів, мусимо стати до бою. З нами Праведний Бог і Святий Юрій!“

Ці вогнисті слова додали ще більше відваги Чінкадавінові.

Після цього, взявши на плечі по три набитих мушкети, наші січовики запряглися в гармату й потягнули її до брами. А коли переїхали через рів, Микола наказав джурі вернутися до Січі й звести міст. Замкнувши ворота, Чінкадавін виліз по драбині й при-

еднався до Миколи.

"Це бачиш, друже, щоб ворог, поки будемо в поході, не опанував Матері-Січі", — пояснив коротко джурі наш козарлюга.

"А тепер розкажу тобі, що саме маємо робити! Обійдемо ось цю гору й лісом та кущами дістанемось аж до берега. Підсунемось якнайближче до ворога. Найголовніше — це підходити так обережно, щоб і сам чорт нас не звітрив, а тоді, саме як люди́ди збиратимуться до бенкету, кинемось на них і врятуємо нещасних бранців."

Серед такої розмови підійшли наші козаки аж до берега й зупинилися. Микола почав оглядати околицю, та нічого не міг добачити, бо берег підносився трохи вгору, спадаючи потім лагідно аж до морських хвиль. Тому не гаючи часу, звелів Микола своєму джурі, щоб він якнайобережніше підповз до сусіднього дерева й звідти подивився, чи не видно дикунів. За хвилину приніс Чінкадавін звістку, що недалеко них засіли круг огнища вороги й гризуть спечені ноги одного з бранців, а другий бранець лежить зв'язаний біля багаття; здається, він не тутешній, але якийсь чужинець, бо одежа в нього інша й шкура біла.

Кров ударила Миколі до голови, як почув про бідолаху-європейця. Мимохіть стиснув кулаки, підліз сам під дерево й побачив тепер усе на власні очі: шістьдесят три дикуни розсілися круг огнища, а недалеко лежав зв'язаний бранець: убрання та інше впевнили Миколу, що це його земляк — європесць.

Побачивши небораку, Микола затремтів із люті. — "Стрівайте, звірюки!" — скреготів він зубами. — "Головою наложу, а визволю бідолаху!"

Вернувшись, Микола наставив гирло гармати так, що куля мусіла пролетіти високо над головами дикунів, бо хотів спочатку лише їх налякати й без розливу крові визволити земляка. Потім поклав коло себе два мушкети, третього взяв у руку, ухопив другою рукою запалений гніт і приклав до запалу.

"Ба-буум!..." — гуркнула гармата.

Перелякані дикуни всі до одного припали ницьма до землі, наче вбиті. Однак за кілька хвилин попідводили голови, а побачивши, що ніякого ворога немає, зірвалися з землі. Потім деякі почали втікати на човні, а інші сміливіші, вхопилися до зброї. Але постоявши ще хвилину кілька, люди́ди знову почали садовитися навколо вогнища, утікачі повертали з човнів і знову завели свої чудернацькі танки, вимахуючи збросю, кістками та руками.

А тим часом два дикуни кинулися до зв'язаного бранця, щоб пошматувати його, як попереднього. Тоді з наказу Миколи обидва наші козаки стрільнули одночасно. На правому крилі впало три, на лівому п'ять. Перелякані дикуни зірвалися з страшеним лементом та зойком, але частина їх почала скупчуватися та готуватись до бою. Тоді наш козарлюга вхопив другого мушкета, моргнув на Чінкадавіна й вони стрільнули вдруге. Цим разом упало два. Кілька поранених бігало, лементуючи, мов несамовиті.

"Вперед! Во славу Богу!" — гукнув тоді Микола, взявши третього мушкета і, вискочивши з кущів, кинувся на дикунів. З

страшним галасом людоді почали втікати до моря. Миттю добіг Микола до бідолашного бранця, щоб звільнити його від мотуззя, та побачив знезашка, що кілька дикунів збирається таки в гурток, щоб ставати до бою. Показавши їх тоді Чінкадавінові, Микола мерщій порозтинав шаблею мотуззя.

Визволений бранець підвівся й на запитання Миколи, хто віч, із сльозами в очах шепнув: «Christianus sum Espanus!» і повалився знову на землю.

Однак полоненому вернулись незабаром сили. Він підвівся й сказав Миколі, що хоче помститися на своїх катах. — "Га-разд!" — одповів Микола й дав еспанцеві мушкета та пістоль. Як тільки вхопив епанець зброю, кинувся, мов тур, на дикунів. Не дармував і наш козарлюга: врубався у саму середину ворогів, що зважилися стати до бою, а Чінкадавін, набивши за цей час мушкети, частував людодідів оливом.

Після недовгого бою; дикуни кинулися востіч, прямуючи до човнів. За ними бігли навздогін епанець та Чінкадавін, які незабаром вернулися й донесли своєму отаманові, що на острові немає вже ні одного живого дикуна.

Тепер оглянув Микола з своїми товаришами бойовище: думав, що може є поранені, яким треба дати помочі. Але дикуни забрали поранених із собою, лишивши тільки трупи: їх було двадцять і три.

Отже, дорого заплатили людоді за кривавий бенкет та знущання з безпомічних на землі української колонії!

ГЛАВА ВОСЬМА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДУЧЧИНИ КОЛОНІЇ

*Присяга колоністів. Приготування до жнив.
Вітряк. Урочиста обітниця. Від'їзд посланців.
Англійський корабель.*

Край берега колихали хвилі два човни, що їх у поспіху покинули дикуни. Щоб оглянути човни, чи не здадуться часом. Микола зараз же пішов туди, та як здивувався він, побачивши в одному з них зв'язаного дикуну. — "Еге! Це теж, мабуть, бранець" — вирішив Микола й почав розв'язувати мотуззя, що в'їлося в тіло: думав певно бідолаха, що тепер на нього прийшла черга прощатися з світом.

Побачивши це, Микола покликав Чінкадавина, щоб той заспокоїв бідолаху. Та як тільки Чінкадавін підійшов до човна, таке сталося, що і в Миколи, і в еспанця полилися з очей сльози: Чінкадавін скрикнув і кинувся полоненому в обійми. Потім почав щось промовляти крізь сльози, цілувати бранцеві руки, сміятися, стрибати, бити себе в груди — полонений був Чінкадавінів батько.

І, мабуть до вечора тішився б так наш добрий Чінкадавін, якби не перебив йому Микола. Він підійшов до човна й запитав свого джуру, чи дав він батькові хоч попоїсти трохи.

"Ох ні, пане!" — відповів засоромлений джура. — "Забув забув!" — Та ледве це сказавши, зірвався й, мов вітер, подався до Січі. А за кілька хвилин біг він уже назад: в одній руці ніс глека холодної води, в другій буханець хліба та грудку сира.

Кришталева вода одразу підняла на ноги знеможеного дідуся, бо зі спраги зовсім охляв був бідолаха.

А тепер почав Микола давати поміч еспанцеві, що ліг також, мов омлілий, на траву. Він приніс йому хліба й сира та води. Еспанець вдячним зором поглянув на свого визволителя й хотів підвестися, але не зміг. Тоді Микола звелів своєму джурі підвести еспанця й допомогти йому напитися води та дещо з'їсти.

Переносити обох недужих до Січі було занадто важко й тому Микола вирішив човном пливати до затоки Порятунку (так назвав він затоку біля Січі на спомин урятування свого джури), а звідси було вже недалекко до твердині. Кремезний Чінкадавін на плечах переніс еспанця до човна й обережно поклав біля свого батька. На другий човен перетягнув він гармату й поскладав мушкети та зброю дикунів. Потім Чінкадавін скочив у перший човен, а Микола в другий, і вони щасливо припливли незабаром до Січі.

Щоб вигідніше перенести обох немічних гостей, зробили наші козаки з гілля ноші. На них перенесли спочатку до печери Чінкадавінового батька, а потім еспанця. Чінкадавін зараз поклав обох слабих на постелі. Потім Микола дав їм перед сном випити по склянці вина, а сам сів біля постелі та й думає: — От тобі справжній із мене отаман колонії. Увесь острів у моїх руках, та й оборонити зможу свою колонію, не допускаючи ворогів, як і зробив оце сьогодні! — Міркуючи отак, наш отаман колонії покликав Чінкадавіна та й каже:

"Ну, друже, сьогодні в нас подвійно велике свято. Раз тому, що вирвали з кігтів двох наших ближніх, а по друге тому, що один із них — твій батько, а другий — мій земляк — євropець. Ось тому то мусимо справити бучний бенкет".

Усе горіло того дня в Чінкадавінових руках, і коли гості прокинулися, вечера була готова. Вино, м'яка постіль і сон так підживили недужих, що вони вже зовсім вичунали. Отож обоє вони встали й сіли разом із господарями за стіл. Тепер тільки почали гості розглядати печеру й не могли отямитись од здивування: батько Чінкадавінів тому, що ніколи не бачив таких розкошів, а еспанець тому, що, живучи вже пів року серед дикунів, одвик від європейського життя.

За вечерю завели веселу гутірку. Чінкадавін був за перекладача межі Миколою та батьком і еспанцем, бо цей, останній, так уже вмів по-індіанському, що міг розмовлятися з Чінкадавіном його рідною мовою.

Миколу найбільше цікавило, яка доля загнала еспанця так далеко, тому він попрахов його оповісти свої пригоди. Той дуже рад згодився й почав так:

"Сам я зі столиці Іспанії — Мадриду. Увесь час довелося мені служити на кораблі, що провадив вимінну торгівлю з мури-

нами на побережжі Африки. За всякі брязкальця, перстені, коралі й інший дріб'язок вимінювали ми золотий пісок, слонову кість та інше. Останніми часами вирішили ми пливати до побережжя південної Африки, та не судилось нам туди дістатись, бо страшений гураган загнав наш корабель аж до побережжя Бразилії. Тут наскочило судно на пілводну скелю й малошчо не розбилося об гостре каміння“.

“На наше щастя невеликий пролам у боці був єдиною аварією¹, яку заподіяла нам хуртовина, та не можна було й думати про дальшу плавбу на повному морі. Отже, ми зіливи узбереж, але зненацька знову зірвалася буря й розбурхані хвилі відбили нас від берега. Серед страшеної темряви, загнало наш корабель на якусь скелю недалеко незнаной землі. На тривогу дали ми кілька стрілів з гармати, сподіваючись, що на острові живуть люди й дадуть нам поміч, та ніхто не з'являвся. Тоді ми сіли до шалюп і наприкінці причалили до берега незнаного нам острова. Тамтешні острів'яни прийняли нас незвичайно гостинно, і тут прожили ми в спокої довгий час.“

“Але кілька днів тому напало на наш острів якесь сусіднє воявниче плем'я. Усс, що жило на острові, кинулося до зброї. Ми почували своїм обов'язком боронити себе й гостинних господарів до останньої капляни крови.. Я бився попліч оцього старенького, що як той тур кидався на ворогів. Та знемігся старенький: зграя розлючотаних дикунів обступила його, як стадо вовків. Я кинувся до помочі. Тут і спіткало мене нещастя: я попав разом із дідузем у полон. Два дні й ночі минуло, а ми зв'язані лежали без їжі й пива“.

“Сьогодні, на світанні зтягнули нас вороги на човни й попливли з нами на цей острів. Яка доля нас жде, ми знали, та такі були кволі й виснажені, що вижидали як порятунку тієї хвилини, коли нас пошматують. Та милосердний Бог якраз в останню хвилину послав вас, щоб урятувати нам життя. Ми цього вам не забудемо до смерти, і Бог вас нагородить краще за нас, бо Він — справедливий...“

Еспанець замовк; дві сльози скотилися по його обличчю. Микола стиснув сильно руку еспанця на знак дружби. Потім оповів йому коротко історію колонії та свої заміри.

Тиха ніч оповила острів. І хоч утомлені були наші герої, ніяк не могли заснути. Чінкадавін, що знав уже все життя свого пана, почав оповідати цікавому еспанцеві про золотоверхий Київ, де хлопчиною вчився Микола, про Січ, про славні козацькі походи, про любу Миколину Вітчизну — Україну.

Та щохвилини повільніше пливли слова, щоразу тихше, аж наприкінці заснули всі спокійним сном. Тільки ясні зорі блищали, мов перлини, на темно-оксамитному небі....

Другого дня вранці зібрав Микола, як отаман Нової України, всіх колоністів, щоб узятися за одну негайну справу, а саме — похорон убитих індіан. А що закопувати їх було б дуже довго, то з наказу отамана зробили це інакше, а саме так, як ховал-

своїх небіжчиків наші предки за часів дохристиянських. Отже, на-рубали дерева, розклали величезне багаття й поносили на нього трупи, а за кілька годин і сліду не зісталось ні з трупів, ні з багаття.

Як колись Чінкадавін, так тепер і його батько не міг отямитися з дива, чому Микола не дозволяє справити бенкету, а каже палити трупи. І довго мусів був пояснювати йому син, заким переконав, що це гидкий, недобрий звичай.

Потім Микола скликав усіх колоністів. Чінкадавін був за перекладача. Сам Микола став спереду, наче кошовий перед Запорозьким товариством, розгорнув український прапор й отак почав:

"Панове громадо! З ласки Божої так сталося, що я відкрив цей острів. Він був дикий і невпоряджений, але за дванадцять літ там, де шумів віковичний праліс, хвилює золотавий лан збіжжя, там, де водилися лише хижакі, повстала європейська колонія, а в ній твердиня Січ. І ви всі знайте, що ця колонія належить моїй державі — Українській Республіці! Я назвав її через це — Нова Україна. І справді: я відвоював її од хижаків, я боронив її своїми грудьми від ворожих індіанських племен, ви всі знайшли тут захист рятунок, бо (і тут голос козака забринів гордовитою силою) — на українській землі не вільно знущатися з безборонних. І тепер я вимагаю, щоб ви всі, шануючи права Української Держави, перед лицем оцього прапора заприсяглися під час свого перебування на моїм острові поводитись яко громадяни України та непохитно виконувати мої накази, як отамана колонії!"

Тоді взяв слово еспанець і так відповів: — "Сеньор" отаман! Усі права людські й усі закони на вашій стороні. Хто посміє би робити замах на права вашої держави? А особливо з тих людей, які винні вам своїм життям. Наказуйте нам, ми до ваших послуг!"

А коли нові колоністи склали таку присягу, якої хотів Микола, він продовжував далі:

"Панове товариство! Нова Україна не може допустити, щоб недалечко бідували європейці. Це був би сором моїй далекій Батьківщині! Це була б ганьба Січі й усьому Низовому Лицарству!" — Потім, звертаючись до еспанця, він промовив:

"Як отаман острова Нової України, наказую вам пливти з Чінкадавіновим батьком за своїми товаришами й привезти їх сюди, але перед цим вони повинні підписати таку саму присягу, яку ви щойно склали!"

Еспанець був незвичайно радий дати поміч своїм співгромадянам і від щирого серця дякував Миколі за його людяність. На цім скінчилася Велика Рада Нової України.

Але отаман колонії був дуже обачний. Він знав, що на таку силу людей треба буде мати й величезний запас харчів. Отже, він не прискорював від'їзду, але вирішив, притягнувши до роботи всіх колоністів, засіяти якнайбільше поля, щоб не журитися про постачання їжі.

Упоравшись з оранкою та засівом, колоністи під проводом свого отамана почали готуватися до майбутніх жнив: відповідно до нових потреб поширили комору, поставили клуню, викували кілька кос та серпів, зробили воза та чотири ціпи.

Заохочені прикладом Миколи, острів'яни щиро бралися до роботи, і ще пшениця не почала викидати колосу, як вони вже готові були до жнив.

Увесь оцей час еспанець та Чінкадавінів батько вчилися української мови. А що працюючи з самісінького ранку й до пізнього вечора під керуванням запорожця, усі колоністи іншої мови, крім української, ї не могли вживати, наука йшла дуже добре. А коли вже збіжжя почало викидати колос, навіть Чінкадавінів батько міг вже дещо висловлюватися по-українському.

Ох, як же це тішило нашого запорожця! Бачачи на Чінкадавіні та його батькові блискучі наслідки своєї праці, він усе більше й більше приходив до думки переселити на Нову Україну кілька сот, а згодом і більше Чінкадавінових земляків і за допомогою еспанців їх вицивілізувати.

І Микола гадав, що утворенням тут української колонії та прилученням до неї згодом сусідніх островів він прислужиться не тільки Українській Державі, але й виконає важливе посланництво, приєднавши до європейської культури цих здібних та латідних індіян. І отак постановивши, запорожець був незвичайно гордий за свою націю, бо добре знав, як знущалися й знущаються з нещасних дикунів в своїх колоніях інші європейські народи.

Оповістивши про це при першій же нагоді всіх острів'ян, Микола призначив собі одночасно за заступника Чінкадавіна, щоб той привчався до отаманування на випадок несподіваного від'їзду генерального отамана.

Тим часом до жнив іще лишилось зо три тижні. А що після приїзду еспанців ручними жорнами не можна було б настати борозна для потреб цілої колонії, Микола вирішив іще до жнив поставити вітряка.

Струменту та всякого матеріялу наші колоністи мали достатком, до будівельної праці під час роботи над клунею та коморою вони вже привчилися, та й робота теслярська під керуванням досвідченого "танжерського млинаря" мусіла була йти добре.

Найбільше клопоту мали майстри з жорнами, бо ніяк не могли знайти в околицях Січі каменя-пісковика. Але коли після довгих розшукувань посланий Миколою еспанець знайшов потрібний камінь, — виламали з нього дві брили, опісля випиляли з них жорна і перевезли до вітряка.

Саме, як острів'яни скінчили роботу коло вітряка, надійшли жнива. Микола та Чінкадавін узялися за коси, еспанець та Чінкадавінів батько за серпи, і двоє косарів та двоє женців за тиждень несповна зібрали з поля весь хліб та й почали звозити до клуні снопи.

А коли наші господарі вже обмолотилися й зсипали збіжжя до комори, з наказу отамана Нової України еспанець та Чінкадавінів батько почали готуватися в дорогу.

На передодні від'їзду, як усе вже було готове до мандрівки, Микола уложив Урочисту Обітницю для колоністів, найголовніші статті її були такі:

УРОЧИСТА ОБІТНИЦЯ КОЛО- НІСТІВ ОСТРОВА НОВОЇ УКРАЇНИ

В ім'я Єдиного, Всемогучого Бога — Творця присягаюся:

1. Підлягати найвищій колоніальній владі — Отаманові острова, якого призначить Українська Республіка. За тимчасового Отамана острова Нової України визнавати запорозького козака — Миколу Наливайка або того, кого він призначить.

2. Не робити замаху на відділення острова Нової України від Української Республіки та прилучення його до якої іншої держави.

3. Під час небезпеки обороняти Нову Україну від ворогів навіть тоді, коли жде неминуча смерть.

4. Працювати безупинно на добро колонії та всієї Держави. На відпочинок призначаються свята церковні та національні за українським календарем.

5. Навчитись української мови, яко державної.

6. Коли б я зламав свою присягу, має мене судити призначений Отаманом острова суд, яко державного зрадника, і цьому присудові мушу скоритися.

Урочисту Обітницю написав Микола двома мовами: українською та латинською. Отож, еспанцеві, що вмів трохи по-латинському, не важко було перекласти зміст Обітниць своїм землякам.

Удосвіта другого дня наші посланці навантажили на одиє із кращих човнів харчі, взяли з собою перо й каламар, щоб було чим підписатися, і отаман колонії за хвилину перед від'їздом урочисто передав еспанцеві грамоту з Обітницею на вірність Україні та прапор, а той їх прийняв з непокритою головою. Після цього посланці підняли на щоглі байдка переданий їм український прапор, напули вітрило й одпливли.

Votum sanctum colonorum Novae Ucrainae

In nomine unius Dei Omnipotentis juro:

1. Supremo magistratui coloniae obtemperabo, — id est Otamano insulae, quem Res Publica Ukraina designaverit. Od tempus Cosaccus Zaporogiensis Nicolaus Nalyvajko Otamanus Novae Ucrainae insulae habendus est, vel ille, quem hic designabit.

2. Nullas insidias moliar ad separandam coloniam Novam Ukrainam a Re Publica Ukraina neque ad adjungendam eam cui libet alii civitati.

3. Tempore periculi Novam Ukrainam ab hostibus defendam, quamvis mors inevitabilis esset.

4. Nullum tempus ad laborem pro colonia et salute Rei Publicae Ucrainae intermittam. Dies eco ad quietem dati sunt.

5. Linguam Ukrainam perdicam, velut linguam publicam.

6. Si forte jus jurandum violaverim, iudicio ab Otamano insulae nominato velut proditor Ucrainae damnandus ero, cujus sententia mihi subeunda erit*.

Щоб розважити трохи Чінкадавіна, який тужив за батьком, ходив Микола разом із ним майже щодня на полювання. Отак пройшов тиждень. Одного дня, коли Микола зайнятий був садовою, побачив зненацька, як його джура вбіг до Січі, весь час викрикуючи весело.

"Пливуть! Пливуть!"

А що й Микола зрадів безмірно, кинув роботу й вибіг на скелю. Кинув звідти оком на море й отетерів: найбільша на пів миль від Ігорі спокійно колихався на якорі великий англійський корабель!...

...*"Не вкриємо ж неславою Нової України та Нової Січі!"*...

ВІД'ЇЗД ДО ЄВРОПИ.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

Обід в Отамана Нової України. Знаряддя для колонії. Призначення нового Отамана. Остання ніч на острові.

Микола востаннє прощається з Новою Україною.

З великою пошаною та співчуттям поставились англійські моряки до Миколи та його замірів, дізнавшись про його пригоди та непохитну постанову передати відкриту землю в володіння Української Держави.

І в значній мірі спричинилося до цієї прихильності суворе, вічно наражене на небезпеку життя моряків, де кожного з них могла спіткати недоля. Чимало спричинилося й те, що українець не був уже сином нещасної, поневоленої нації. Ні, (і Микола це добре відчував у відносинах чужинців) він був тепер громадянином великої, могутньої, знаної європейської держави!

Світ з цікавістю стежив за велетенськими боями, в яких Хмельницький здвигнув Українську Державу.

Під час розмови мореплавці давали Миколі досить докладні описи незаних йому з перебігу україно-польської війни подій, називали йому, й навіть показували на спеціально виданих для цього картах України географічні місця їх відбування: Жовті Води, Корсунь, Зборів, особливо часто згадували нову столицю України — Чигирин, бо він став тепер дипломатичним осередком усєї південно-східної Європи¹.

Хто міг би переказати ті почуття, які обгорнули Миколу, що, затаївши віддих, слухав ці оповідання!

Це вже вдруге до нього, навіть сюди — на закинтий серед безкрайого океану острів, докотилася луна від брязкоту козацьких шабел, якими в кривавих боях виковувалась українська державність! І він з непереможною силою відчув одразу, що не тут, і ніде інде, тільки там, — де ще мало не дві тисячі літ тому Св. Апостол Андрій пророкував благодать Божу, вирішується доля України.

І коли він оце відчув, — уся його так довго здержувана ніжність, уся сімнадцятилітня туга, — усе це злилось в одну непохитну постанову: крилами соколиними летіти до Рідної Землі, всі свої сили віддати на розбудову Української Держави, а, якщо треба буде, і голову положити в боях за її самостійність!

А мореплавці, бачачи, що ці вістки чудодійним бальзамом²¹ спливають на душевні рани вигнання, оповідали йому, що тільки хто знав і чув про Україну, і імена Хмельницького, Богуна та Кривоноса не сходили їм з уст. Особливо, як помітив Микола, притягала англійців величчя постать Хмельницького. Вони оповідали козакові багато про його могутність, блискучі перемоги та дипломатичні зносини з чужоземними державами щодо поділу повалені Польщі. На превеликий жаль самі мореплавці не були вже вдома більш як два роки; тому вони з свого боку з незвичайним зацікавленням запитували Миколу, хто був Хмельницький, де провів дитячі літа, де він учився?

А коли Микола оповів їм спогади сотника Наливайка про бій під Цецорою: як запалавши помстою за смерть батька, молодий Богдан врубався у саму гущу яничар, як зрадливо свиснув над ним аркан, полонивши завзятого-героя, — то англійські моряки слухали це оповідання, немов легенду з давно пережитих уже західною Європою лицарських часів.

А очутившись од подиву, капітан, що був дуже освіченою людиною того часу, урочисто звернувся до Миколи:

"Сер!²² Ваш славний, завзятий народ відживив завмерлі вже всюди лицарські традиції! Він перший проголосив в Європі вільність, рівність, братерство, перший після старинних греків та римлян утворив демократичну республіку!²³ Великий дипломат, великий стратег стоїть тепер на чолі вашої держави й блискуча будучина відкривається перед молодістю Українською Республікою. Дозволь ж мені від імени цариці морів і також свободолюбної Англії щиро привітати вас на відкритій вами й однині українській колонії, яко першого її губернатора!"²⁴

Губернатор наш був сильно зворушений і в свій не менше чемній відповіді запросив англійських гостей до себе на обід.

Потім капітан зробив поміри довжини та ширини Нової України й, зарисувавши його на двох мапах, віддав їх Миколі з усіма підписами присутніх, яко документи відкриття, залишивши собі копії для англійського морського міністерства.

А тим часом усі кухарі з корабля під доглядом Чинкадавіна готували на подвір'ї печери пишний обід. І Микола, українсь-

ким звичасм, був незвичайно гостинним господарем, особливо ж для цих так жаданих гостей.

Вполудні, під зеленим склепінням кокосових пальм, розпочався цей вітальний, і одночасно прощальний, обід, бо вдосвіта другого дня Микола умовився з капітаном одпливти англійським кораблем до Європи.

І на скелі, що підносилася над подвір'ям, як символ згоди й братерства двох великих європейських націй, гордо маяли український та англійський прапори.

А на подвір'ї за двома столами розсілось веселе товариство: за меншим столом сиділи капітан та інші офіцери корабля, тут за господаря був Микола; за довгим другим, у святковім убранні, поважно, хоч і трохи збентежений, господарював Чінкадавін.

Обід був незвичайно веселий. Микола, українським звичасм, частував своїх гостей пахучими наливками та румом. І гості пили за щасливу мандрівку, за гостинного губернатора й кілька разів, стоячи лицем до прапора, вигукували голосне "Слава" на честь Великої та розцвіт Нової — України.

В свою чергу Микола пив за дорогих гостей та їх батьківщину. Але останнього тоста⁵ він проголосив за нового отамана Нової України — Чінкадавіна. Той до сліз був зворушений цією честю. Одначе не зрозумівши значіння Миколиних слів, бідолаха й досі не знав, що незабаром надійде час розлуки з паном, час останнього, і то навіки, прощання.

Потім гості в супроводі Миколи та Чінкадавіна оглядали господарство та околиці, з цікавістю вислухуючи історію самотнього життя без знарядь, без зброї, де все треба було винайти та здобути власною опритністю. І гості дивувались українській винахідливості та впертості в осягненню намічених цілей, а також українській лицарськості в кількаразовій обороні безпомічних.

Сливе весь день, а потім і вечера проминули отак у веселій товариській гутірці.

Того ж таки вечора Микола, як отаман Нової України, урядово повідомив капітана про загибель біля побережжя Нової України англійського корабля та про спроби врятувати бідолах розпалюванням багать. Він також передав йому знайдений в капітанській кабіні корабельний щоденник та інші документи.

Микола хотів віддати капітанові й знайдену в капітанській кабіні велику суму грошей, більш як 30.000 фунтів стерлінгів, прохаючи вернути це власникові, але капітан рішуче відмовився. Нарешті він згодився взяти для власника тільки половину цієї суми, умовивши Миколу не зрікатися законної частини своєї знахідки, бо ж гроші йому будуть потрібні на дорогу.

Отже, Микола мав тепер величезну суму грошей — більш як 15.000 фунтів стерлінгів. А що він обчислив, що на поворот до України йому вистарчить і 2.000 ф. стерлінгів, вирішив ужити решту на устрій колонії. Того ж таки дня він закупив на англійським кораблі для майбутніх колоністів багато хліборобського, теслярського та ковальського знаряддя, зброї й припасу до неї та насін-

ня на засів, міркуючи, що еспанці під час невільного перебування на Новій Україні чимало допоможуть Чінкадавінові в його цивільно-заційній роботі.

І Микола написав урятованому еспанцеві листа, в якому пересилав свій привіт та прохав у нього і в його товаришів допомоги для колоністів та для нового отамана.

Капітан мав велику потребу в харчах і власне тому він і приплив до острова. Отже, він прохав Миколу продати харчі, та Микола козацьким звичаєм рішуче відмовився брати з своїх гостей гроші за їжу, дозволивши взяти з господарства всього, скільки їм потрібно буде на дорогу.

Коли все куплене Миколою майно вивантажили на берег, а харч одвезли на судно, англійці відповіли до корабля. Але капітан обіцяв прислати за Миколою другого дня на світання шалюпу⁶.

Находила ніч, остання ніч перебування Миколи на острові. Завтра цього самого часу його вже тут не буде!..

Тисячі тяжких, болючих переживань витворили незримий зв'язок межи ним і кожним закутком, кожною річчю на острові. Все: і скелі, і ліс, і струмок, і побережжя — мало вже печать творчого духа Миколи, одбившись у свою чергу в його власній істоті. Коли тепер надійшов давножданий час від'їзду, невільний сум налягав козакові на душу.

І вже Микола скінчив листа до еспанця, вже давно виготував для Чінкадавіна особливу грамоту, в якій на підставі документа про відкриття острова, двома текстами: українським та латинським, оповіщав що Нова Україна належить Українській Державі і його тимчасовим отаманом призначено Чінкадавіна. Але він усе ще не зважувався оповістити про свою постанову нового отамана.

Тим часом Чінкадавін, побачивши, що Микола вже увільнився, підійшов до нього. Безліч сьогоднішніх вражень збила його з пантелику, але він своїм чулим серцем відчув, що коїться для нього навкруги щось недобре. Проте, поки Микола писав, він державсь осторонь, але тепер із щиросердістю первісної природи хотів попитати пояснень у свого пана.

Звістка про завітний від'їзд Миколи вразила його, мов громом. Відолаха не міг навіть і уявити можливості розлуки зі своїм порятівником. На всі доводи, на всі умовляння він одказував із сльозами в очах:

"Чінкадавін їде з своїм отаманом! Чінкадавін воюватиме його ворогів! Чінкадавін умре без отамана!"

Микола був до сліз зворушений, але непохитний. Він вивів Чінкадавіна на прибережну скелю, звідки здалека при місячним світлом виднілося море.

"Друже Чінкадавіне! Мій вірний, любий джуро!" — промовив він зворушено, взявши індіянину за руку і вказуючи йому в далечінь, де лежав його рідний острів. — "Там твоя батьківщина! Там усі твої! Ти відчуваєш це?" — І Микола дійсно відчув, як непереможене тремтіння пройшло по всьому тілу джури. Тоді він продовжував далі:

“Ох, ти ще не знаєш, що то таке туга за рідним краєм! — Це гірше за смерть... Гірше за муки!... І я, вірний мій друже, врятувавши тебе від смерті, не хочу, щоб ти повільно конав на моїх очах на далекій для тебе чужині!”

Кілька хвилин панувала тиша. І серед тієї тиші кожна з цих благородних натур вела глибоку, внутрішню боротьбу з собою; один і другий готовий був на саможертву.

Микола озвався перший:

“О як би ти знав, як мені самому тяжко розлучатися з тобою, мій друже і мій брате!” — промовив він через силу, а голос йому тремтів од зворушення.

А Чінкадавін, — цей колишній дикун-людоїд, захлинавсь од ридань. І зненацька, в якімсь несвідомім пориві вони кинулись один одному в обійми...

Довго, довго розмовляли тісі ночі в своїй печері Микола та його джура. І Микола сидів на стільці, а біля його ніг, обійнявши йому коліна, у німім одчаю перебував Чінкадавін.

А Микола давно вже передав новому отаманові і папери, і всі справи, і 8.000 фунтів стерлінгів грошей, та проте ніхто з них не думав тісі ночі про відпочинок. І перші досвітні вогні застали їх у тім самім становищі: біля ніг Миколи сидів тяжко засмучений джура, ще міцніше обійнявши йому коліна.

Зненацька почулися в далечині людські голоси: це прийшли за Миколою послані капітаном матроси. Надійшла хвилина від'їзду. Микола вирвався з обіймів. Востаннє окинув оком печеру, подвір'я, лями і, вхопивши клунок з речами, в супроводі Чінкадавіна вибіг посланцям назустріч...

Уже розвиднялося, коли Микола з невітшим джуурою поспішали разом із матросами до затоки. При березі стояла шалюпа, готова до відплиття. Микола передав туди свої речі. Офіцер з шалюпи прохав поспішати, бо саме починався відплив моря.

Находила найтяжча хвилина. Обгорнуті тяжким жалем, ні Микола, ні Чінкадавін не могли говорити й лише стискали один одного в обіймах. Нарешті Микола одірвався й ускочив до судна. Шалюпа відплигла. На березі, затуливши руками лице, непорушно стояв Чінкадавін, мов гранітова статуя відчаю...

Пливучи за відпливом, шалюпа летіла, мов стріла. А коли вже була вона гонів за двоє від берега, щось наче здригнулося в закам'янілм Чінкадавіні.

“Прощай, мій любий пане! Прощай, мій порятовнику!” — гукав він крізь ридання, простягаючи до Миколи руки. — “Я навчу діти свої молитися за тебе! І перші слова, що їх вчити буду, буде твоє ім'я та нашої Вітчизни!”

Ці останні слова були вже ледве чути: їх уловив тільки Микола і тужно усміхнувся. Ранковий вітер збив хвилю. Низьке судно, хитаючись раз-у-раз та поринаючи межі хвилі, було вже сливе коло самого корабля; берег зник з очей.

На кораблі чекали вже Миколу. А коли він прибув, з наказу капітана матроси напули вітрила, зараз же підняли кітву, і

корабель поволі почав одпливати.

А коли пропливали затоку Порятунку, раптом розкинулася перед мореплавцями така картина на крутобережжі: з жовто-блакитним прапором у руках прибіг саме туди Чінкадавін, а біля нього були всі лями й пес, немов прощаючись востаннє з Миколою. Із жовто-блакитним прапором у руках прибіг на крутобережжі маячів іще Чінкадавін: непорушний, посилав в далечінь останнє, мовчазне прощання.

А Микола, зворушений до сліз, нерухомо стояв на помості, навіки прощаючись із такою чужою колись, і такою рідною тепер, землею.

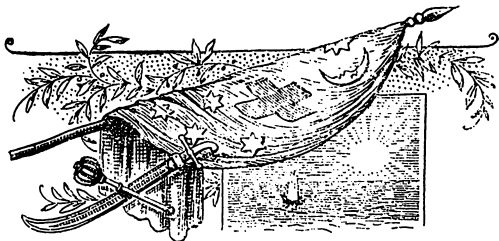
Вона остала вже за ним!...

А перед ним — безмежна морська далечінь...

І там, десь там — о, Боже! Рідний Край. І степ, Дніпро, і Січ.

Не сон, не мрія — а дійсна, його над усе дорога, вже виволена з ярма чужого — Україна!...

КІНЕЦЬ

РЕДАКЦІЙНІ ПРИМІТКИ

Початкові букви в дужках при поодиноких главах показують, хто написав дану главу: І. Ф. — Ігор Федів; В. З. — В. Золотополець.

ВСТУП І. Ф.)

Року 1340 Україна втратила самостійність і підпала під Литву, а за яких 200 літ під панування Польщі. Поляки сильно знущалися над українським народом: заборончили нам віру і мову. Селянство було закріпощене і польські пани обходилися з ним часто гірше, ніж з худобиною. По містах українців усували від торгівлі, промислу та урядів. Маєтки українських власників конфіскували й передавали полякам. Українська шляхта теж терпіла великі обмеження. Всі ці кривди й утиски викликали спротив, а часто й збройні виступи міщан і шляхти та більші повстання селянства. Вкінці для оборони прав українського народу й здобуття втраченої державної самостійности підіймається зі зброєю в руках козацтво.

Описане в вступі діється 1636 р., на передодні повстання Павлюка.

ЧАСТИНА ПЕРША

Описане тут діється в рр. 1636-1641, коли Україну, здавлену та знесилену Польщею, нищать безнастанними наскоками турки і татари, що їх згідно називали, звичайна, бусурманами або бісурманами, себто поганцями, недовірками. Під час наскоків брали вони іноді з України по кілька десятків тисяч в ясир (в полон). Бранців продавали вони в неволю. Татарське місто Кафа в Криму, (основане генуезцями на місці старинної Теодосії), стає в XV - XVII. ст. всесвітнім невольничим ринком, якому наш народ надав влучну назву "майдан сліз". Сюди виводили на продаж іноді по 30-40 тисяч невольників. Їх розкуповували купці з Туреччини, Єгипту, Альжиру, Тунісу, Марокко, Іспанії, Португалії, Венеції, Генуї, Фльоренції і т. д. Нещасних перепродували потім на інших ринках. Іноді бранців було так багато, що за невольника давали заледве десяток стрілі!

ГЛАВА I. (І. Ф.)

1) Кізікермань — турецька твердиня, що стояла тріхи вище дніпрового гирла й мала боронити від козаків вхід до моря.

2) Крим — усю теперішню Таврію та півострів Крим заселявали в половині XV ст. татари. Столицею кримського хана (титул татарського володаря) було місто Бахчесарай. Великими надбережними містами були також Козлів, Кафа та Керч. Біля Керчі вузька (3—16 км.) Керченська протока з'єднує Чорне море з Озівським.

3) Озів — колишня грецька колонія при гирлі Дону — Танаїс, потім у XI—XIII ст. належав до Київської держави, XIV—XV ст. є генуезького колонією, а від 1471 р. турецькою твердинею. Року 1637 здобувають його донці й запорожці. Опісля належить знову до турків, а 1696 р. здобуває його Петро I, та 1736 російський полководець Мініх. І з того часу належить до Росії.

4) Мінарет — висока вежа гранчастої або вальцевої форми біля мечету мусульманської святині замість дзвіниці. З мінарету п'ять разів на добу муэдзин, церковний слуга, закликає вірних на молитву.

5) Кипарис — гарне чатинне дерево середземноморських країв стрункої, стійкуватої форми. Кипарисами на Сході, як у нас тополями, обсаджують хати і дороги.

6) Яничари — найкраще турецьке військо та султанська гвардія. Турки, починаючи з XIV ст., вибирали з-поміж християнських хлопчиків-невольників найздоровіших і найуродливіших, та виховували їх потім у мусульманській вірі на яничарів. Із цих дітей виходили потім запеклі вороги усього християнського. Яничари кидалися у бій з криком: "Алла" (Боже!) 1826 року султан Магмуд II розв'язав цю військову формацію.

7) Аллах — по арабськи Бог.

ГЛАВА II (І. Ф.)

1) Ясир — полон, неволя.

2) Гарем — та частина мусульманського дому, де мешкають тільки жінки. Мусульманська віра дозволяє чоловікові мати багато жінок; їх здебільшого хупували вони на ринках.

1) Галера — воєнне судно XV—XVII ст. з плоским дном, яке хрім вітрил порушувалося також важкими веслами — опачинами. Галери бували дво — і три поверхові; з кожного поверху виходив ряд опачин, до яких прикуто було вряд по два-три невольники. Для гребців було 25—30 лавок. На чердаку були зразу метавки, пізніше гармати.

2) Таволга — червоноста лоза, кущ до 2 м. високий з вузьким листям і дрібним цвітом; дуже гнучка та міцна. Росте звичайно над водами.

3) Стамбул — місто над протокою Босфор і затокою Золотий Ріг; давня грецька колонія Візантійон (Візантія), 196 р. здобута римлянами, від 330 по Хр. столиця схід-римської держави, названої по римському царі Константін — Константинополем. У нас звали його Царгородом. Від 1453 до 1923 р. столиця Туреччини. Урядова назва Стамбул або Істамбул. Завдяки положенню одна з найдогідніших світових пристаней і важний торговельний осередок. За козацьких часів також один з найбільших невольничих ринків.

4) Абордаж — старовинний спосіб морського бою, де кораблі зчеплювалися залізними гаками, зближувалися й тоді билися як на суходолі.

ГЛАВА IV. (В. 3.)

1) Генуезці — мешканці міста Генуя (Дженова), італійська пристань над Лігурійським морем. Від X. ст. Генуя була самостійною республікою. До неї належала Корсика і колонії над Чорним морем. В XIII. ст. генуезці оснували на місці старинної Теодосії Кафу, а в XIV. ст. Керч. В Тані (тепер Озів) мали вони свою торговельну агентуру і діляницю. В XV. ст. згадані колонії здобули турки.

Венеційці — мешканці Венеції, міста в півн. Італії, розложеного на 170 малих островах Адрійського моря. Основане 452 р. як республіка під управою дожів. В середньовіччі Венеція мала велике політичне й торговельне значення. Опанувала вона спершу Адрійське море, пізніше Йонське, а частково Візантію і побережжя Чорного моря. В XII - XV. ст. мала вона колонії в Сурожі (Судак на Криму) і Тані (Озів). Силу Венеції зломилі турки в XVI. ст.

Волохи — давня назва молдаван або румунів, що заселяють Волощину.

Муриши — порода (раса) людини з темною шкірою, чорним, спільно кучерявим волоссям, широким, кирнатим носом, грубими вистаючими губами та вистаючими щелепами. Заселяють головню Африку.

2) Гончак — назва воєнних, річних суден, на яких козаки робили випадні Дніпром на турецькі укріплення на чорноморську побережжя.

3) Мусульманські жінки виходили, і часто ще й тепер виходять, на вулицю з заслоною на лиці, т. зв. чадрою.

4) Губернатор — цивільний начальник округи, колонії, міста чи губернії.

5) Того часу всі освічені люди в Європі вміли по-латинському. В Україні, як і в інших європейських країнах, сліве всі грамотні, крім церковних, писали також латинською мовою.

6) Володар вірних — тобто володар усіх мусульман — це почесна назва турецького султана.

7) Архитвір — найкращий, надзвичайний твір.

8) Детронізувати — позбавляти трону (престолу); приневолювати володаря, щоб зрікся своєї влади.

9) Мулла — мусульманський священник і вчений суддя.

10) Каді(й) — турецький суддя, вчений правник.

11) Філософія — любов до мудрости, наука мудрости, мудрість. Філософія просліджує основи, причини всього буття (існування), думання (пізнання, знання), досліджує основи всіх наук та перевірює стійність їх здобутків і з'єднує їх в один одноцілий світогляд.

ГЛАВА V. (В. 3.)

1) В країнах над Середземним морем, поруч коня, дуже поширеним є осел і мул.

2) Мармур — відміна вапняку. Буває різної краски: білої, чорної рожевої, сірої і т. п. Вживають його головню до різьб і прикрас, на плити, сходи палаців і т. п.

3) Галерія — довга, вузька зала із стовпами; довгий балкони, критий рундук з прикрасами; також будівля, що зберігає в собі твори мистецтва (образи, статуї і т. п.).

4) Перламутр(а) — внутрішня поверхня шкаралупки багатьох мушель, срібніста, міниться барвами веселки. Уживають її до виробу прикрас, викладок, гудзиків і т. п.

5) Жінки Сходу підіймають з лиця заслону тільки перед близькими людьми.

6) Пояснення при слові "мармур" див. під 2.

Звідний міст — міст на ланцюгах, який можна підіймати або спускати.

7) Арабески — геометричні, цвітні окраси в арабському стилі. Відзначаються незвичайною вибагливістю та різноманітністю.

Маври — народ північно-західної Африки т. зв. Мавританії; мішанці хамітських, берберійських, семітських і арабських племен. Перебрали арабську культуру. Від 711 до 1492 р. панували в півд. Іспанії. Мистецтво мохаммеданське Іспанії, Північної Африки і деяких островів Середземного моря об'єднує назва мавританський або маврійський стиль.

ГЛАВА VI (І. Ф. та В. З.)

1) Гамбія. Сенегаль — ріки в півн.-західній Африці.

2) Іслям або мусулманство — Іслям по-арабському "віддання Богу" — назва, яку надав своїй науці Мохаммед, в. Абуль Казем бен Абдалаг (Мохаммед), що уродився б. 570 р. в м. Мекка (Арабія). Перша громада його поклонників зналась мослемами, звідти й назва визнавачів його релігії мусулмани або мохаммедани. Свою науку списав Мохаммед у Корані (свята книга мохаммедан, як Євангеліє у християн). Мохаммед проповідував, що є один Бог — Аллах, а Мохаммед його пророк. Іслям вимагав від усіх мусулман збройної боротьби з християнами. Немохаммедан, в тому й християн, мусулмани звали згідно "гяурами" (джаурами). Для боротьби з іслямом цивілізовані народи Європи нераз робили походи т. зв. "хрестові" або "хрестоносні походи", бо учасники його носили червоні хрести, нашіті на грудях, і звались Хрестоносцями. Для такого походу готувався і наш король Данило. Та згадані походи не зламали ісляму, і тоді в Європі повстають для боротьби з ним т. зв. лицарські орденні (товариства). Одним з таких лицарських орденів була й Січ.

3) П'ястер — старовинна срібна монета різних країв; мала неоднакову вартість.

4) Гураган (гурікан, оркан) — страшний вітер, що лютує здебільша літом, головню в північній Америці, і робить величезне спустошення.

5) Шалюпа (шлюпка) — човен весловий, чи вітрильний, тепер також моторовий для обслути поміж кораблями та поміж ними і берегом.

ЧАСТИНА ДРУГА

Увесь матеріал тієї частини крім бою з хижаками (В. З.), перелицьовано з німецького оригіналу Кампе "Пригоди Робінзона Крузо".

ГЛАВА I. (І. Ф.)

1) Устриця (остриця їстівна — морський м'якуз; це скоріа складена з двох половинок. Живе в півд. європейських морях; плекають її також в особливих загородах. М'ясо устриці їдять як присмак.

2) Приплив і відплив моря — опадання (відплив) і підношення (приплив) рівня моря, що в наслідок притягання сонця і місяця чергуються зі собою що 6 годин.

3) Мушля — шкаралупа морських м'якунів.

4) Переклад перевірений д-ром Ватке, проф. віденського університету.

ГЛАВА II. (І. Ф.)

1) Ліяна — витка, деревиста рослина у підвісних краях, що в'ється кривом іншого сильнішого дерева.

2) Вуж-давуи — (боа), величезний вуж до 10 м., що звичайно вбиває свою добучу, задавлюючи її в своїх обіймах; живе в гарячих краях. Нападає на чималих звірів і людей.

ГЛАВА III. (І. Ф. (нема пояснень))

ГЛАВА IV. (І. Ф.)

1) Черепаха — плазун, зверху й зсередини захищений грубими кістяними щитами, вкритими роговими пластинками; живе у водах або над водами, живиться водними тваринами, комахами, тощо. М'ясо черепахи їстівне. Є багато родів черепах, з них деякі доходять до 2 м. довжини.

2) Пуд — рос. міра тягару. Один пуд дорівнює 16 кг.

3) Картопля — походить із Америки і розповсюджена в Європі тільки в XVII — XVIII ст., а до того часу була в нас цілком незнама. Тому Микола міг про неї чути лише від Джемса Бровна.

4) Кельня — прилад, подібний до малої трикутної лопатки, якою накидують на стіну тинк, тощо. Користуються нею при будівництві.

5) Грунтвага — (ватерпас-поземниця), прилад для означення поземного і доземного положення. Звичайно є це рівнораменний трикутник з дерева або металю, з вершка якого висає на ниточці тягарець, який вказує на середину підстави, коли вона уложена поземо. У водній ґрунтвазі рівновагу вказує баньочка повітря, замкнена в поземній цівочці з водою. Грунтвага була відома вже давно до Христа. Користуються нею при будівництві, столярстві, теслярстві, тощо.

6) Саква — торба, мішок, який перевішують на коня, осла чи мула; на обох кінцях зшитий, і на середині один бік з розтягтим отвором, яким всипують крупу, сіль тощо. Поширена в нас головню на Гуцульщині.

ГЛАВА V. (І. Ф.)

1) Землетрус — струс земної поверхні. Повстає він, коли у твердій корі землі відбуваються якісь пересування, або завалюється підземна порожнеча, втворена діяльністю підземної води і т. п. Землетруси це дуже часті явища на поверхні землі; річно нараховують їх до 80.000. Наслідки землетрусу дуже різні: творяться щілини, западинні пересуви земних шарів, переміщення річного русла, валяться доми, або й цілі села, чи й міста.

2) Вулкан — гора здебільша стіжкової форми, що викидає на поверхню землі гази, розтоплені, жарючі маси т. зв. лави, та величезні маси попелу, каменюки (т. зв. бомби). Отвір у вершку вулкана, звідки пливе лава, зветься кратером. Найгірші вибухи бувають при зриві газів і пар, нераз трійливих. Прим., при вибуху вулкану Пеле 1902 р. згнуло в 10 хвиликах 40.000 людей.

ГЛАВА VI. (І. Ф. та В. З.)

4) Москіти — язва колючих комарів, що дуже болюче кусають.

2) Чалма — завій на голову у чоловіків на Сході.

3) Халат — довгий по кістки, вільний одяг з рукавами.

4) Микола не знав назви хижака, але якщо це діялося в Америці, то це був безперечно американський тигр-ягуар. Подібний він до тигра, тільки замість

чорних пругів має великі чорні плями.

5) **Кахтизма** — (кафизм), псалми, що їх читають на всеночній перед мерцем. Тут в розумінні, що приходить остання година.

ГЛАВА VII. (I. Ф.)

1) **Папуга** — птах із дуже грубим, закривленим горішнім дзьобом, м'ястистим язиком, що уможливило йому повторяти людські слова; звичайно дуже яскраво обпірений. Живе в гарячих, підвісних краях; легко освоюється.

ГЛАВА VIII. (I. Ф.) (немає пояснень)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Події цієї частини, крім V і IX. глав, перелицьовано також із оригіналу Кампе: "Пригоди Робінзона Крузо".

ГЛАВА I. (I. Ф.)

1) **Крістоф Колумб** — еспанський мореплавець, з роду генуезець, що 1492 р. відкрив Америку.

2) **Джура** — чура, слуга-товариш козака, що ходив з ним у походи й носив йому зброю, доглядав його коня й одночасно навчався од свого лицаря військової справи.

ГЛАВА II. (I. Ф.)

ГЛАВА III. (I. Ф.)

1) **Течія** — (морська течія) маси води на морі, що наче ріка, пливають у одному напрямі. Бувають теплі й холодні течії.

2) **Какаове дерево** — походить із Середньої Америки, поширене тепер у всіх підвісних країнах. З насіння його вигробляють какао і шоколаду; какаового товщу, т. зв. "какаове масло" вживають до деяких ліків, до виробу мила та смаровил.

ГЛАВА IV. (I. Ф.)

1) **Мушкет** — військова рушниця піхотинця XVI—XVII. ст.; початково важила 10-12 кг., тому при стрілянні треба було підпирати її рогатинною, закінченою вилками. Стріляли з мушкету, заплучивши порох ударом курка об кремінь.

Шротівниця — рушниця до полювання на дрібну дичину; її набивають шротом.

2) **Стерлінг** — фунт стерлінгів це англійська золота монета; рівняється 20 шлінгам, 1 шлінг 20 пенсами.

3) **Кораблевий щоденник** — до нього вписує щодня штурман т. е старшина, що дає кораблеві напрям найголовніші події на кораблі.

4) **Наша нація** вживає блакитно-жовтих кольорів з дуже давніх часів. Уже в Галицько-Волинській Державі XIII—XIV. ст. був на гербах золотий лев на синьому полі. Так само за козацьких часів нераз трапляються блакитні, жовті, а може й блакитно жовті корогви. Ось що напр., стрічамо в старовинних документах: року 1717. Полтавський полковник Іван Терняк виправдувався з приводу зробленого на нього доносу:

... "щодо корогв, про які доносять буцім би то я з сотень брав по десять кіп, то це шира правда. Зібрано було з сотень 80 карбованців і за її гро-

ші куплено шість косяків блакитного лудану на сотенні корутви... а що до решти... то за те справлено полкову корогу та прапор, а лишки — жовтий лудан — віддано на крижі." (Кіевская Старина, 1890, ч. 153—157).

5) Ліверполь (Liverpool) — друге найбільше торговельне місто Англії після Лондону. Кораблі мають назви чи то визначних володарів, полководців, мужів або міст, чи країв.

ГЛАВА V. (В. 3.)

1) Ця звістка, як і інші звістки, вичитані Миколою на острові, справді таки були в тодішніх англійських газетах рр. 1650—1652. Усі ці цитати взято з брошури С. Подолянина: "Українець за кордоном і мандрівка в мпнуле". Цитуємо тут усе потрібне для зрозуміння V, IX та X глав.

... "Епоха Хмельницького була апогеєм з апогеїв української справи в її відгуці на Європу"...

... "Що більше та більше розростається запекла боротьба козаків українців з Польщею, — то ясніше та ясніше виступає перед тодішнім англійським світом ця таємнича Україна, її географічне положення, її багатства фізичні її населення — козаки, їх справа і причина боротьби з польською державою" .. (там же).

... "Так цікаво перегортати тодішні англійські газети (газети 1650-их років), ці Perfect Djurnal, Mercurius Politicur, Several Proceedings etc., ці маленькі у 8-ку тижневики, що репрезентували всю молоду тоді англійську пресу. Як минає ва тижнем тиждень, усе нові та нові звістки надходять із Гамбургу, Парижу, Відня; пізніше — Данцігу, Варшави та України — про наростаючу велетенську боротьбу нашого народу з польським пануванням"...

... "Далі (тобто з р. 1652. ПР. РЕД.) звістки стають частіші, докладніші й ясніші. Згадана, Several Proceedings посилає свого спеціального кореспондента на континент Європи з наказом сповіщати докладно про війну України з Польщею. З Амстердаму кореспондент пише: "Не брак мого старання, а брак звісток примусив мене так довго надуживати вашою терпеліністю, Високоповажний пане редакторе, — бо, відколи я вислав мого останнього листа 22. липня, де я згадував головню за... розгром армії польського короля через іррупцію татар та козаків, я не міг тут дістати ніяких дальших відомостей, — опріч купи пристрасних і непевних звісток, повних суперечностей"...

... "Як зростає інтерес до воюючих сторін і арені війни, то ширше подають описи подій і географічного місця їх відбування... Імена головних дієвих осіб виділяються на загальному тлі, вони стають щораз та більше відомі і вкніші не потребують уже жадних поясненн до себе з боку редакції. Хмельницький, Кривоніс і Богун так само відомі кожному інтелігентному англійцеві 1653—1654 етс. років, як Бебель, Курокі, Фалер — англійцеві 1912 року"...

Примітка: Це особливо треба пам'ятати для зрозуміння IX. глави.

... "Після тих звісток, що ми навели, можна зрозуміти той надзвичайний інтерес, з яким преса слідує за дальшим розвитком подій — за чутками про наміри Хмельницького з'єднатися з Московщиною. Газети подають описи цієї напівказкової країни (Московщини); подають докладні оповідання про умови з'єднання, швидко падіння Польщі, незадоволення Хмельницького Москвою"...

... "Постать Хмельницького найбільше звертає на себе увагу. На відному місці газета Perfect Djurnal з 21. лютого 1654 року друкує сенсаційну звістку, що ніби є відомості, що якийсь полковник (імени не вказано), що був через щось

незадоволеній на Хмельницького, зробив на останнього замах. Але зважаючи на колосальність ваги, яку подія мала б для Сходу Європи, газета попереджує читачів, щоб не покладалися на справедливість поданої звістки, поки її не буде підтверджено*... (там же).

2) Південний Хрест — найбільше сузір'я півд. півкулі, як у нас на півн. півкулі, — Великий Віз.

3) Дзвіниця — висока скеля на березі Дніпра недалеко порогів.

ГЛАВА VI (I. Ф.)

1) Стрілячи з тодішньої гармати, запалюючи набитий порох крізь дірочку в заднім заклепанім боці фури.

2) Див. примітку до частини II. глави IV під 2.

2) Колонія — так називаються землі заселені виселенцями з якоїнебудь держави далеко поза її межами. Україна, напр., має свої колонії в Туркестані, на Сибіру, на Далекому Сході та в Америці. Держава-мати зветься у відносинах до колоній — метрополією.

ГЛАВА VII. (I. Ф.)

1) Новницят — молодик — так звали на Запоріжжі молодих козаків, іще не вписаних до «журеня».

2) «Christlanus sum, Espanus» — це значить у перекладі з латинської мови — "я християнин, еспанець".

ГЛАВА VIII. (I. Ф.)

1) Аварія — ушкодження корабля або вантажу, заподіяне хуртовиною.

2) Сеньор — по-іспанському та по-італійському значить: добродій пап.

3) Переклад Обітниці зробив Dr. Robert Bleichsteiner.

ГЛАВА IX. (B. З.)

1) Див. примітку до глави V. під 1.

2^a) Бальзам — мазь усмиряє і гоїть рани.

2) Сер — по-англійському значить: пан, добродій.

3) Як відомо, велике українське повстання, що проголосило в Європі ці гасла, відбулося 1648 р., тобто мало не на 200 літ раніше від великої французької революції, яка проголосила їх удруге тільки 1793 р.

ПІСЛЯ СЛОВО

Перше видання "Сина України" появилoся майже тридцять літ тому.

Коротка історія його така: Видавництво "Вернігора" в Києві, що задумало видати цілий ряд повістей для молоді, запропонувало мені перекласти "Робінзона Крузо".

Як же цікавою і приманчивою видалась мені в першу хвилину праця! Та коли я почав щораз більше вглиблюватися в текст, вчував як первісний запал почав пригасати. І хіба ж це дивно?

Мені ж всміхалась заледве двадцять друга весна. За мною — здавалось щойно вчора — пройдений шлях в січово-стрілецьких лавах. А даліше — захоплюючі вісті про революцію і про здійснення нашої мрії — воскресення нашої держави. За тям полон, — і втеча з полону на волю! І вир, не-вир, а величчя стіхія пробудженої України!

І тому не дивниця, що рядок за рядком перекладу стали видаватися мені чим раз біднішими, нуднішими, сухішими. Робінзон — улюблений герой мільйонів юнаків, серед дійсности українського зриву й стихії ставав щораз більше чужим, нецікавим.

І я кинув переклад.

Та поволі в уяві почав зроджуватися новий — український Робінзон. Робінзон, що міг би захопити українських юнаків. Юнаків пробудженої Української нації. І я, наскільки зумів зробити це юнацьким, маловправним ще пером, старався влити в героя повісти українську душу, щоб вона своєю хрустальною чистотою і теплотою та лицарською шляхетністю промовляла до душі наших юнаків, захоплювала їх, ушляхетнювала і виховувала в любові до Бога, до Батьківщини свого народу й до кожної людини, гідної нашої пошани й любови.

І тепер ця праця, така праця, давала мені повне вдоволення і новий під'йом. Вона горіла, як горіло кругом мене ціле тодішнє життя. Впродовж одного місяця праця була закінчена.

* * *

Від того часу пройшло близько 30 років. На наших землях котилися все нові й нові події. Величезні переміни зайшли на всіх наших землях в різних ділянках нашого політичного й культурного життя та в психіці нашої взагалі та нашої молоді зокрема.

І тому, приступаючи до другого видання, треба було взяти це до уваги.

І так пропущено в другому виданні;

1. Присвяту з портретом Миколи Лизогуба.

2. Життєві-спомини (2 ст.) в якому Златополець змальовує коротко юнацькі роки М. Лизогуба і свої, їх знайомство та працю в перший час відновлення української держави і вкінці геройську смерть Лизогуба під Крутами.

3. Початок вступу (3 ст.), в якому розказується (І. Ф.), як Микола вертається з Києва по закінченні Академії до рідного села. Тут довідується він про нелюдські знущання польських панів з українського народу. Дід Опанас, що малим ще виховував Миколу, розказує йому одного вечора про давні часи закріпощення, про повстання й бій під Солонницею.

4. Два останні розділи: Х-ий "На рідній землі" і Епілог: "Лицарі самостійності"; в Х-ому розділі (В. З.) розказувалося, як Микола, кинувши острів нову Україну, вертається до Європи, переходить з Гамбургу через Німеччину, Австрію, Чехію, Підкарпаття, Галичину до рідного села.

В епілогу (В. З.) розказувалося про всі ці події, що скоїлися в час відсутности Миколи: про мученицьку смерть батька, про смерть матері, про повстання Хмельницького і його перемоги, і вкінці Переяславську угоду і смерть Хмельницького; про події після смерті Хмельницького: про зрив проти Московщини, в якому бере участь і Микола, та вкінці про переможний бій під Конотопом, в якому герой нашої повісти гине лицарською смертю.

Згадані скорочення переведено головню з засадничих причин, що впливають з нинішніх змінених політичних обставин і тієї еволюції психіки, яку наше громадянство, а в тому і наша молодь, перебули за останніх 30 літ. Крім того два останні розділи своєю дуже широкою тематикою, стисненою і згущеною на 20 сторінках, надто разлили своєю непропорційністю і з того приводу надавалися радше як сюжет до окремої повісти, а не як коротке закінчення повісти.

Вкінці повість хотілося закінчити не трагічним, а більш погідним, більш багаторим акордом. Нашій молоді судилося пережити за останній час стільки зли-

днів, нераз дантейських страхіть та трагедій, що після того шарпати її надірвані молоді нерви ще уявними трагедіями на сторінках повістей, оповідань чи інших родів літератури це, якщо не національний прогрес, то в кожному разі невідповідний і недоцільний засіб виховання нашого нинішнього молодого покоління.

Крім згаданих змін щодо змісту треба було виправити правопис і мову, що за останніх 30 літ перейшли значні переміни. Їх перевів проф. А. Орел, за що на тому місці складаю йому подяку.

Рівнож щиро дякую проф. д-рові З. Кузелі за дбайливий перегляд матеріялу і цінні завваги.

Щодо ілюстраційної сторінки то всі кольорові ілюстрації взято з першого видання без змін. Кольорові ж ілюстрації замінено новими. Їх виготовив арт.-мал. В. Залуцький, якому складаю щирю подяку.

Вкінці змінює і видавець. А саме технічну сторінку видання і його фінансування перебрало видавництво "Час", за що зобов'язаний я йому щирю подякою.

• * * •

Книжка піде в руки нашої молоді, вигнаної воєнною хуртовиною з рідних земель. Судьба кипіє тисячі наших юнаків — як колись нашого героя Миколу — в нові, незнані досі землі широкою світу. Щоб вдержатися в ньому, щоб не загинути в ньому, необхідно поруч фізичної сили, витривалости, меткості, зарадности, працьовитости ще й духовних чеснот: любови Бога, Батьківщини, національної гідности, жертвенности, товариськості. Тільки юнацтво з такими прикметами, з прикметами героя нашої повісти Миколі, зможе в нппішній час не тільки себе фізично зберегти, але й принести користь та честь своїй нації.

Постать героя повісти Миколі хай присвічує нашій молоді приміром на її скитальному шляху і, дай Боже, щоб після пережитих страхіть і пережитої скитальщини по чужих землях усміхнулось їй — як Миколі — щастя повороту до рідної, визволеної від чужого ярма, Батьківщини.

І. Ф е д і в

